

**KOMISIYO Y'IGIHUGU ISHINZWE UBURENGANZIRA
BW'IKIREMWAMUNTU**

RAPORO Y'UMWAKA W'2001

Werurwe 2002

IBIRI MURI RAPORO

Urupapuro

IJAMBO RY'IBANZE	7
1. IRIBURIRO	9
1.1. BIMWE MU BYARANZE U RWANDA MU MWAKA W'2001	9
1.2. INSHINGANO N'IMITERERE BYA KOMISIYO N'IBYAYIRANZE	11
1.2.1. Inshingano	11
1.2.2. Imiterere ya Komisiyo n'ibyayiranze	11
II. IBIKORWA BYAGEZWEHO	13
2.1. IBYARI BITEGANYIJWE MU MWAKA W'2001	13
2.1.1. Mu kurinda uburenganzira ikiremwantu.....	13
2.1.2. Mu guteza imbere uburenganzira bw'ikiremwamuntu.....	14
2.1.3. Mu guteza imbere Komisiyo.....	14
2.2. IBIKORWA BY'INGENZI BYAGEZWEHO	15
2.2.1. Mu kurinda uburenganzira bw'ikiremwamuntu.....	15
2.2.2. Mu by'imbonezamubano na politiki	15
A. Ibibazo byagaragajwe muri raporo y'umwaka w'2000	15
B. Ibibazo byakurikiranywe guhera mu mwaka w'2001	18
a. Ibibazo byerekeye ifatwa n'ifungwa binyuranyije n'amategeko.....	18
b. Ibibazo byerekeranye n'ibura ry'abantu.....	23
C. Ihohoterwa ry'uburenganzira bw'ikiremwamuntu rivugwa ku buyobozi bwa gisiviri	24
d. Imanza zitinda n'izikiburanishwa	27
C. Isurwa rya za kasho n'amagereza amwe n' amwe.....	33

Isurwa rya za Kasho.....	33
b. Isurwa ry'amagereza.....	36
 2.2.1.2. Ku bijyanye n'uburenganzira mu by'ubukungu, imibereho myiza, umuco n'amajyambere.....	38
A. Ibibazo bijyanye n'umutungo bwite.....	38
a. Ibibazo byerekeye amazu sambu.....	38
b. Ibibazo byihariye byerekeye amasambu.....	44
B. Ibibazo bijyanye n'ubukungu	46
C. Uburenganzira bw'abana.....	47
D. Uburenganzira kumurimo.....	52
E. Uburenganzira ku mibereho myiza.....	57
 Mu byerekeye guteza imbere uburenganzira bw'ikiremwamuntu.....	58
Gukangurira Abanyarwanda muri rusange uburenganzira bw'ikiremwamuntu.....	58
A. Ibiganiro byatanzwe ku burenganzira bw'ikiremwamuntu ku bantu b'ingeri zinyuranye.....	58
Abarimu n'abanyeshuri bo mu mashuri yisumbuye n'amakuru.....	58
Ingando z'abanyeshuri bitegura kujya muri Kaminuza no mu mashuri makuru.....	58
Ingando z'urubyiruko	59
ingando za ba "Local Defence Forces".....	60
Ibyiciro binyuranye by'abantu.....	60
B. Ibiganiro byatanzwe kuri Radio na Televiziyo y'u Rwanda	61
C. Ibikorwa bijyanye n'amasabukuru y'uburenganzira bw'ikiremwamuntu.	64

Kwigisha ingeri z'abantu zihariye uburenganzira bw'ikiremwamuntu.....	66
2.2.2.3.Mu rwego rw'amategeko.....	66
Mu guteza imbere Komisiyo.....	68
2.2.3.1.Gushaka abakozi no kubashyira mu myanya	68
2.2.3.2 Guhugura abakozi.....	68
2.2.3.3.Ubufatanye n'abaterankunga mu misinga inyuranye.....	70
Umubano rusange n'izindi nzego.....	72
2.2.4.1. Umubano n'ubufatanye n'inzego za Leta y'u Rwanda	72
2.2.4.2 Umubano n'ubufatanye n'inzego, imiryango n'amashyirahamwe biharanira uburenganzira bw'ikiremwamuntu.....	73
III. RAPORO Y'IMIKORESHEREZE... Y'IMARI.....	77
Iriburiro.....	77
Imikoreshereze y'amafaranga Komisiyo yahawe na Leta mu mwaka w'2001.....	77
Imikoreshereze y'amafaranga Komisiyo yahawe nabaterankunga mu mwaka w'2001.....	79
V. UMWANZURO RUSANGE, IBITEGANYIJWE MU MWAKA W'2002 N'IBYIFUZO.....	82
4.1. Umwanzuro rusange.....	82
4.2. Ibyo Komisiyo iteganya gukora mu mwaka... w'2002.....	85
4.3. Ibyifuzo.....	87
IMIGEREKA.....	91

IJAMBO RY'IBANZE

Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu inejejwe no gushyikiriza Nyakubahwa Perezida wa Repubulika iyi raporo yayo y'umwaka w'2001, ibaye iya gatatu kuva aho Komisiyo itangiriye imirimbo yayo. Iyi raporo ishyikirijwe kandi Guverinoma, Inteko Ishinga Amategeko n'Urukiko rw'Ikirenga nk'uko bigenwa n'Itegeko rishyiraho Komisiyo.

Ibice bigize iyi raporo biteye, muri rusange, nk'ibigize raporo y'umwaka w'2000, biravugwa mu Iriburiro.

Abagize Komisiyo bafite icyizere ko iyi nyandiko igaragaza neza intambwe Komisiyo yateye mu mwaka w'2001, waranzwe cyane cyane n'imikurire ikwiye, kurushaho kugira ubushobozi no kwegera abaturage. Banifuza ko yaba ikimenyetso cy'ubushake bwabo bwo gukomeza umurego, kuko kubaka umuco wo kubaka uburenganzira bw'ikiremwamuntu mu Rwanda bisaba igihe, ubudacogora n'ubwitange.

Kugira ngo ibi biggerweho, ni ngombwa kandi ko inzego zirebwa n'ibibazo Komisiyo igaragaza zibyitaho zikanabishakira ibisubizo bihamye.

Mu kurangiza, abagize Komisiyo bongeye gushimira byimazeyo Leta y'u Rwanda, Abaturarwanda bibumbiye mu miryango n'amashyirahamwe anyuranye, ibihugu by'incuti z'u Rwanda n'imiryango mpuzamahanga babagaragarije icyizere, bakanashyigikira ibikorwa bivugwa muri iyi raporo.

GASANA Ndoba

Perezida wa Komisiyo

1. IRIBURIRO.

Muri iyi raporo, havugwa imirimo ya Komisiyo kuva ku wa 1 Mutarama kugera ku wa 31 Ukuboza 2001. Iribanda ku bikorwa byerekeranye n'uburenganzira bw'ikiremwamuntu mu kuburinda no kubukangurira Abaturarwanda, ikerekana ibyakozwe mu guteza imbere Komisiyo no mu mibanire yayo n'izindi nzego. Iragaragaza imikoreshereze y'imari Komisiyo yagenewe, kandi igatanga imyanzuro, ikagararagaza ibiteganyijwe mu mwaka W'2002 ikanatanga ibyifuzo ku nzego zinyuranye n'abantu b'ingeri nyinshi.

BIMWE MU BYARANZE U RWANDA MU MWAKA W'2001.

Iby'ingenzi byaranze u Rwanda mu mwaka w'2001 ni ibi bikurikira:

Mu rwego rw'imiyoborere myiza, Abaturarwanda bagize uruhare mu buyobozi bihitiramo abashinzwe inzego zibanke. Byagaragaye mu matora yo ku wa 6 Werurwe 2001 y'Abayobozi b'Inzego z'Ibanze. Hagiye kandi za komite nyanama mu buyobozi bw'ibanke, bityo umuyobozi akagira abamufasha bikanatuma abaturage bagira uruhare mu ifatwa ry'ibyemezo birebana n'imibereho myiza yabo.

Mu mwaka w'2001 kandi, ku wa 4 Ukwakira abaturage bitoreye inyangamugayo, na zo zitoramo abagize Inteko z'Inkiko Gacaca.

Ikindi cyakoranyije Abanyarwanda cyabaye ku wa 23 Ugushyingo 2001 ni umunsi wo gusuzuma ibikorwa bya Komisiyo y'igihugu ishinzwe Ubumwe nUbwiyunge. Uwo munsi, mu ntara zose zigihugu hagiwe impaka ku byagezweho mu ntara hanatangazwa imyanzuro y'ibavuyemo nyuma yo kungurana ibitekerezo.

Mu birebana n'amategeko, hakozwe byinshi ariko by'umwihariko twavuga amategeko atatu akurikira yashyizweho umukono anatangazwa mu Igazeti ya Leta: Itegeko no. 27/2001 ryo ku wa 28 Mata 2001 ryerekeye uburenganzira bw'umwana n'uburyo bwo kumurinda ihoterwa, Itegeko no 47/2001 ryo ku wa 18 Ukuboza 2001 rihana icyaha cy'ivangura n'icyo gukurura amacakubiri n'Itegeko no 20/2000 ryo ku wa 26 Nyakanga 2000 rigenga imiryango idaharanira inyungu. Mu rundi ruhande, Itegeko rigenga itangazamakuru ryatowe n'inteko Ishinga Amategeko, ariko kugeza ubu ntirirashyirwaho umukono cyangwa se ngo rivugururwe. Hagiye kandi Komisiyo ishinzwe Kuvugurura Amategeko bityo atakijyanye n'ibihe tugezemo akavugururwa. Iki cyemezo cyahuriranye n'ibyifuzo bya Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'ikiremwamuntu muri raporo yayo y'umwaka w'2000.

Mu rwego rw'umutekano, mu kwezi kwa Gicurasi 2001, mu ntara za Ruhengeri na Gisenyi, hongeye kugaragara ibikorwa by'ubucengezi. Abashinzwe umutekano n'abaturage bamaze kubihagarika, hagiye gahunda yo gusubiza mu buzima busanzwe abafatiwe muri ibyo bitero n'abishyize mu maboko y'abashinzwe umutekano. Abaturage bagaragaje ko bumvise neza uruhare bafite mu bijyanye n'umutekano wabo. Hatanzwe amatangazo amenyesha imiryango y'abafashwe aho ababo bahererereye ndetse bemererwa kubasura no kuganira nabo.

Komisiyo y'Igihugu ishinzwe uburenganzira bw'ikiremwamuntu yasuye akarere barimo, iganira na bo hamwe n'ababacunze maze uburenganzira bw'abafatiwe mu

mirwano bwubahirijwe. Ahandi hagaragaye ibikorwa by'Ubucengezii ni mu ntara za Gikongoro na Cyangugu mu turere duturanye n'ishyamba rya Nyungwe.

Mu rwego rw'umutekano kandi ntawareka kuvuga urwikekwe rwabaye hagati y'Igihugu cya Uganda n'icy'u Rwanda ariko nyuma y'inama zahuje impande zombi umwuka mwiza waragarutse, abatuye ibihugu byombi bakomeza kubana no guhahirana

Muri Mata 2001 u Rwanda rwakuwe kurutonde rw'ibihugu birebwa n'Umuryango w'Abibumbye nk'ibitubahiriza uburenganzira bw'ikiremwamuntu rwari rumazeho imyaka irindwi. Ibyo byaturutse ku bushake Leta y'u Rwanda yagaragaje mu gushyiraho inzego z'imiyoborere myiza zirimo Komisiyo y'igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'ikiremwamuntu. Byaturutse kandi kuri raporo z'intumwa yihariye ku Rwanda ya Komisiyo y'umuryango w'Abibumbye ku burenganzira bw'ikiremwamuntu, Michel MOUSSALI, ku bikorwa bya Komisiyo y'u Rwanda no ku masezerano ifitanye n'Ishami ry'Umuryango w'abibumbye ryita ku uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Leta y'u Rwanda yakomeje gushishakariza impunzi z'abanyarwanda ziri mu mahanga gutaha. Impunzi z'abanyarwanda zari mu bihugu bya Kongo (RDC) na Tanzania ni zo zakomeje kwitabira iyo gahunda.

Kuva ku itariki ya 20 kugera ku ya 22 Gicurasi mu Rwanda habereye inama yahuje abagore bashakanye n'abakuru b'ibihugu by'Afrika byo mu majyepho y'ubutayu bwa Sahara yari igamije gufata ingamba zo kurwanya icyorezo cya Sida. Habaye kandi, ku itariki ya 16 n'ya 17 Kanama 2001, inama ngishwanama yateguraga umusanzu w'u Rwanda ku nama mu rwego rw'isi yo kurwanya irondabwoko, ivanguramoko, kutihanganira abanyamahanga no kutoroherana bijyana na byo yabereye I Durban muri Afurika y'Epho.

Kuva ku wa 14 kugera ku wa 16 Ugushyingo 2001, I Kigali habereye inama iba buri mwaka ihuza abaterankunga ku iterambere ry'u Rwanda (Rwanda's Development Partners). Muri iyo nama, ibihugu by'incuti n'imiryango mpuzamahanga byongeye kugaragariza u Rwanda icyizere, byemera gushyigikira gahunda y'Igihugu yo kurwanya ubukene. By'umwihariko igihugu cya Suwedi cyamenyekanishije icyemezo cyacyo cyo gufasha u Rwanda mu rwego rw'ubutwererane.

Indi nama mpuzamahanga yabereye mu Rwanda kuva ku wa 25 kugera ku wa 30 Ugushyingo 2001 ni iyahuje abarokotse amatsembabwoko yabaye mu mateka y'isi: abiswe Abahinde bo muri Amerika, Abasangwabutaka bo muri Ostraliya, Abanyarumeniya, abayahudi, Abanyakomboje n'abatutsi. Inama yateguwe n'umuryango IBUKA, ibifashijwemo na Guverinoma y'u Rwanda, ku nsanganyamatsiko: 'UBUZIMA NYUMA Y'URUPFU'. Umwanzuro mukuru wabaye gushyiraho ihuriro ry'abarakotse amatsembabwoko ku isi hose.

Mu kwezi k'Ukuboza 2001, I Kigali habereye inama yahuje Abanyarwanda baba mu mahanga, baganira ku ruhare bakwiye kugira mu iterambere ry'igihugu cyabo n'uburenganzira bafite bwo gutura no gukorera aho bashatse badahejwe mu Rwanda.

Ku itariki ya 31 Ukuboza 2001, hahindutse ibiranga u Rwanda : Indirimbo yubahiriza Igihugu, Ibendera, IKirangantego n'Ikirango. Mu byarangaga u Rwanda byavuyeho, harimo ibimenyetso byibutsaga bikanashyigikira akarengane Abanyarwanda bamwe bagiriwe mu bihe byashize.

Umwaka w'2001 waranzwe n'uburumbuke ugereranyije n'imyaka ibiri iheruka n'ubwo haguye imvura idasanzwe igatwara ibantu ndetse n'abantu itaretse no kwangiza ibikorwa by'amajyambere.

INSHINGANO N'IMITERERE BYA KOMISIYO N'IBYAYIRANZE.

1.2.1. Inshingano.

Inshingano za Komisiyo zivugwa mu itegeko riyishyiraho ni izi zikurikira:

"Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu ifite inshingano zo gusuzuma no gukurikirana ibikorwa byahutaje uburenganzira bw'Ikiremwamuntu ku butaka bw'u Rwanda n'ibindi byose bihutaza uburenganzira bw'Ikiremwamuntu byakozwe cyangwa se byakorwa n'urwego rwa Leta, n'uwo ari we wese n'iyo yaba yitwaje imirimo ashinzwe, cyangwa bikozwe n'imiryango iyo ari yo yose ikorera mu Rwanda". (Ingingo ya 3).

Komisiyo ishinzwe kandi by'umwihariko:

Gukangurira no kwigisha abaturage ibyerekeranye n'uburenganzira bw'Ikiremwamuntu;

Gusaba iyo bibaye ngombwa inzego z'ubucamanza gukurikirana uwo ariwe wese wakoze ibikorwa bihutaza uburenganzira bw'Ikiremwamuntu". (Ingingo ya 4).

Ku birebana n'ibyo Komisiyo ikurikirana, itegeko rivuga ko "ibikurikiranwa na Komisiyo nta gihe ntarengwa bigira kugira ngo hagaragazwe ukuri, kandi hakurikijwe amategeko, habe ibihano ku bahutaje uburenganzira bw'Ikiremwamuntu, haba ku byahise cyangwa ku biriho". (Ingingo ya 7).

1.2.2. Imiterere ya Komisiyo n'ibyayiranze.

Mu mwaka w'2001, Komisiyo yateye intambwe mu gushyiraho abakozi bashya ijana na barindwi (107) mu nzego zinyuranye. Mu kwezi kwa Nyakanga 2001, Komisiyo yafunguye ibiro mu Ntara icumi z'Igihugu usibye Kigali y'Umujyi na Kigali Ngali, kuko ibikorwa birebana n'uburenganzira bw'Ikiremwamuntu bibera muri izo Ntara zombi bikurikiranwa n'abakozi bo ku cyicaro cya Komisiyo. Iyo ntambwe yatumye Komisiyo ishobora gukurikirana ibibazo byinshi kandi mu mpande zose z'Igihugu. Mu mwaka w'2001 kandi, Komisiyo yarushijeho guteza imbere ubufatanye n'izindi nzego. Ubwo bufatanye bwaranzwe no kungurana ibitekerezo n'abayobozi bakuru b'Igihugu ku bibazo bibangamira uburenganzira bw'Ikiremwamuntu byagaragajwe muri raporo y'umwaka w'2000. Ni muri urwo rwego ku wa 27 Kamena 2001 abagize Komisiyo babonanye na Nyakubahwa Perezida w'Urukiko rw'Ikirenga, ari kumwe na Visi Perezida w'Urukiko rw'Ikirenga akaba na Perezida w'Urukiko Rusesa Imanza na Visi-Perezida w'Urukiko rw'Ikirenga akaba na Perezida w'Ishami rishinzwe Inkiko. Ku wa

16 Nyakanga babonanye kandi na Minisitiri w'Ubutabera n'Imikoranire y'Inzego ari kumwe na Perezida wa Komisiyo y'Ubumwe bw'Abanyarwanda n'Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu mu Nteko Ishinga Amategeko ari kumwe kandi n'abahagarariye inzego nkuru z'ubushinjacyaha ari zo : Parike Nkuru mu Rukiko rw'Ikirenga, Parike Nkuru mu Nkiko z'Ubujurire, Parike Nkuru mu Rukiko Rukuru rwa Gisirikare n'Ubuyobozi bw'Ubutasi mu Gisirikare (D.M.I.).

Ku wa 20 Ukuboza 2001, Abagize Komisiyo bakiriwe n'abayobozi bakuru muri Perezidanse ya Repubulika baganira ku bibazo by'uburenganzira bw'ikiremwamuntu mu Rwanda, ku mikorere ya Komisiyo n'inzitizi ihura na zo mu mirimo yayo.

Mu bindi by'ingenzi byaranze Komisiyo muri uwo mwaka, twavugamo amahugurwa y'abakozi bayo mu buryo bwa gihanga bwo gukora amaperereza ku uburenganzira bw'ikiremwamuntu. Ayo mahugurwa yahawe abakozi mirongo itandatu na barindwi (67) b'ingeri zitandukanye.

Komisiyo yateguye igenamigambi ry'imyaka itatu (2001-2003) rikubiyemo ibikorwa byo kurinda uburenganzira bw'ikiremwamuntu no kubuteza imbere.

II. IBIKORWA BYAGEZWEHO.

2.1. IBYARI BITEGANYIJWE MU MWAKA W'2001.

2.1.1. Mu kurinda uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Mu rwego rwo kurinda uburenganzira bw'ikiremwamuntu, Komisiyo yateganyaga gusaba abashinzwe ubutabera, cyane cyane za parike n'inzego z'umutekano, kurwanya umuco wo gufata no gufunga bidakurikije amategeko.

Komisiyo kandi yateganyaga gusaba abayobozi bo mu butegetsi nyubahirizategeko ko ibyemezo by'inkiko bishyirwa mu bikorwa kuko biba byabaye itegeko.

Nk'uko byavuzwe muri raporo y'umwaka w'2000, Komisiyo yari yihaye inshingano zo gukorana n'inzego za Leta y'u Rwanda, imiryango nyarwanda idaharanira inyungu yita ku uburenganzira bw'umwana n'Ishami ry'Umuryango w'Abibumbye rishinzwe ibyerekeye abana (UNICEF), kugira ngo uburenganzira bw'abana bwubahirizwe, cyane cyane ab'imfubyi n'abatagira kivurira. By'umwihariko, abana b'imfubyi z'itsembabwoko bakwiye kurenganurwa mu birevana n'imitungo basigiwe n'ababyeyi.

Komisiyo yateganyaga gusaba Guverinoma n'Inteko Ishinga Amategeko gukemura mu buryo buoze kandi burambye ibibazo by'amasambu n'imitungo y'impuzi zo mu myaka yo hagati y'1959 n'1973.

Mu mwaka w'2001, Komisiyo yateganyaga gukurikirana ishyirwaho n'itangizwa ry'Inkiko Gacaca.

Komisiyo yanateganyaga gukora ubushakashatsi mu rwego rw'igihugu ku miterere y'uburenganzira bw'ikiremwamuntu no ku bibazo binyuranye, ibivuyemo bikaba byatangazwa muri raporo zihariye.

2.1.2. Mu guteza imbere uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Mu rwego rwo guteza imbere uburenganzira bw'ikiremwamuntu, mu mwaka w'2001, hari hateganyijwe ibikorwa bikurikira:

- Gukomeza amahugurwa n'ibiganiro mbvirwaruhame ku bantu b'ingeri zinyuranye ku bijyanye n'uburenganzira bw'ikiremwamuntu : urubyiruko ruri mu ngando, aba "Local Defence Forces", abarimu n'abanyeshuri, abapolisi n'abacungagereza, abagize Komite Nyobozi z'Uturere n'iz'imiyi, abanyamakuru ...;
- Gufatanya na Minisiteri y'Uburezi na za Kaminuza mu gutegura imfashanyigisho mu rwego rw'amashuri yisumbuye, amakuru na za Kaminuza mu byerekeye imygishirize y'uburenganzira bw'ikiremwamuntu ;
- Gutangiza gahunda yo gutanga ibiganiro kuri Radiyo na Televiziyo bikangurira Abaturarwanda uburenganzira bw'ikiremwamuntu ;

- Gutegura inama mu rwego rw'isi yo kurwanya irondabwoko yagombaga kubera i Durban Afurika y'Epfo. Hari hagamijwe kwegeranya ibitekerezo u Rwanda rwagombaga kugeza kuri iyo nama.
- Gufatanya na Komisiyo ishinzwe Gutegura Itegeko Nshinga n'Ivugurura ry'andi Mategeko hagamijwe gutanga ibitekerezo byashimangira uburenganzira bw'ikiremwamuntu mu Itegeko Nshinga ritegurwa.
- Gushyiraho ikinyamakuru cya Komisiyo kigamije kwamamaza no kwigisha uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

2.1.3. Mu guteza imbere Komisiyo.

Mu rwego rwo kongera ubushobozzi bwa Komisiyo no kuyiteza imbere, mu mwaka w'2001 hateganyijwe ibikorwa bikurikira:

- Gusaba inzego zibishinzwe kuvugurura itegeko rishyiraho Komisiyo hagamijwe kuyongerera ububasha mu gihe ikora amaperereza ku iohohoterwa ry'uburenganzira bw'ikiremwamuntu. Komisiyo na yo yateganyaga kuzuza amategeko yayo bwite kugira ngo inoze imikorere ;
- Gushaka abakozi bakenewe no kubahugura ;
- Gufatanya n'impugu ke hagategurwa igenamigambi ry'imyaka itatu ryagaragaza ingamba za Komisiyo n'uburyo zashyirwa mu bikorwa ;
- Gufungura ibiro bya Komisiyo mu Ntara kugira ngo ibikorwa byayo birusheho kwegera abaturage.

*****

5 2.2. IBIKORWA BY'INGENZI BYAGEZWEHO.

2.2.1. Mu kurinda uburenganzira bw'ikiremwamuntu

2.2.1.1. Mu by'imbonezamubano na politiki.

Mu bijyanye no gukurikirana ibyahungabanyije uburenganzira bw'ikiremwamuntu harimo ibice bitatu by'ingenzi na byo bifite ibyiciro bitandukanye :

Igice cya mbere kigizwe n'ibibazo byagaragajwe muri raporo y'umwaka 2000 bitakemuwe burundu cyangwa bitabonewe ibisubizo biboneye ariko bikaba byaratangiye gukurikiranwa n'inzego zibishinzwe.

Igice cya kabiri gikubiyemo ibirego byakurikiranywe mu mwaka w'2001. Muri ibi birego harimo bimwe byageze muri Komisiyo mbere y'umwaka 2001 bikaba bitaratangajwe muri raporo iheruka kubera ko bitari byakorerwa iperereza rihagije.

Igice cya gatatu kigaragaza ibibazo Komisiyo yabonye mu gihe cyo gusura za gereza na kasho zitandukanye.

A. Ibibazo byagaragajwe muri raporo y'umwaka w'2000.

Mu bibazo byagaragajwe muri raporo y'umwaka w'2000 ibyakomeje gukurikiranwa mu mwaka w'2001 ni ibi bikurikira:

1. Ifungwa rya MBANDA Jean.

Raporo ya Komisiyo y'lighugu ishinzwe Uburenganzira bw'lkiremwamuntu y'umwaka w'2000 yavuze bihagije kuri icyo kibazo cya MBANDA Jean, igaragaza ko yafunzwe mu buryo bunyuranyije n'amategeko. Umwaka w'2001 na wo urangiye agifunze, byongeyeho ko na nyuma y'aho raporo ya Komisiyo y'umwaka w'2000 isohokeye inzego zagombaga gusubiza icyo kibazo nta cyo zagikozeho kugeza ubu ngo MBANDA Jean arenganurwe. Ntarasubizwa mu nama y'abacamanza ngo ifungwa rye ryemezwe mu buryo bwemewe n'amategeko. Icyemezo cy'Urukiko kimufunga by'agateganyo iminsi 30 cyafashwe ku wa 23 Kamenya 2000. Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, MBANDA Jean yari arengeje amezi 20 afunzwe mu buryo bunyuranyije n'amategeko.

Muri uyu mwaka ushize w'2001, Komisiyo yakomeje gukurikirana icyo kibazo imusanga aho afungiye no gushakisha icyo Urukiko rw'lkirenga rwatanze icyemezo cyo kumufunga by'agateganyo rubivugaho. Komisiyo yabonanye n'abayobozi b'Urukiko rw'lkirenga, inabona inyandiko zivuga kuri icyo kibazo, zimwe zanditswe na nyirubwite, izanditswe na Avoka we n'izindi zabacamanza.

Uretse ikirego MBANDA Jean yari yaratanzo Urukiko ntirugifateho icyemezo, nk'uko byavuzwe muri raporo iheruka, hari n'ibaruwa yandikiye Komisiyo ku wa 22 Mata 2001, yageze kuri Komisiyo ku wa 8 Kanama 2001, agaragaza akarengane yumva yaragiriwe na Parike Nkuru mu Rukiko rw'lkirenga mu ifatwa n'ifungwa bye binyuranyije n'amategeko.

Ku wa 11 Mutarama 2001, uwahoze ari Avoka wa MBANDA Jean, MUTAGWERA Frédéric yandikiye Visi Perezida w'Urukiko rw'Ikirenga akaba na Perezida w'Urukiko Rusesa Imanza amusaba kuvanaho icyemezo n° 003 cyemezaga ifungwa ry'agateganyo rya MBANDA Jean kubera ko cyafashwe nyuma y'igihe giteganywa n'igika cya 2 cy'ingingo ya 38 y'ltegeko rigenga imiburanishirize y'imanza z'inshinjabyaha. Ikindi cyagaragajwe ni uko iminsi y'icyemezo gifunga by'agateganyo MBANDA Jean yarangiye Ubushinjacyaha bukaba butarigeze busaba iyongerwa ry'iminsi nk'uko biteganywa mu gika cya mbere cy'ingingo ya 44 y'ltegeko rimaze kuvugwa.

Impamvu zatanzwe na Visi Perezida w'Urukiko rw'Ikirenga akaba na Perezida w'Urukiko Rusesa Imanza, nk'uko bigaragara mu ibaruwa n° 540/CAS/01/2001 yo ku wa 25 Mutarama 2001, uko dosiye ya MBANDA Jean yari igikorerwa iperereza muri Parike Nkuru mu Urukiko rw'Ikirenga ikaba yari itarashyikirizwa Urukiko, yakomezaga avuga ko Parike ifite ububasha bwo kumufungura igithe cyose atari yashyikirizwa urukiko, nk'uko biteganywa mu ngingo ya 40, igika cya mbere n'icya 43, igika cya mbere z'igitabo cy'amategeko y'imiburanishirize y'imanza z'inshinjabyaha.

Ishingiye ku gika cya 4 cy'ingingo ya 9 y'Amasezerano Mpuzamahanga yerekeye Uburenganzira mu by'imbonezamubano na Politiki iteganya ko "Umuntu wese uvukijwe ukwishiye ukizana kwe kubera gufatwa no gufungwa afite uburenganzira bwo kuregera urukiko kugira ngo rwerekane bidatinze niba gufungwa kwe byarakurikije amategeko ; yaba afunzwe ku buryo bunyuranyije n'amategeko, yaba afunzwe ku maherere, rugategeka ko arekurwa", Komisiyo irasanga MBANDA Jean yarahejejwe mu gihirahiro.

Mu bindi bibazo bikwiye gusuzumwa harimo kuba MBANDA Jean avuga ko afungiye hamwe n'abakekwaho kuba barishe umuryango we mu gihe cy'itsembabwoko bikaba bimutera umutekano muke, bityo akaba asaba ko mu gihe agifunzwe nibura yakwimirirwa ahandi. Ikindi ni uko MBANDA Jean avuga ko amabaruwa yanditse atagisohoka, kandi ubundi ari uburenganzira bwe.

Nk'uko byanditswe muri raporo yayo y'umwaka w'2000, Komisiyo iracyibaza impamvu MBANDA Jean akurikiranwa na Parike Nkuru mu Rukiko rw'Ikirenga kandi icyaha aregwa kireba nk'icyakozwe mu gihe yari ataraba Depite mu Nteko Ishinga Amategeko. Niba hari n'icyo akurikiranyweho yakurikiranwa na Parike ya Repubulika mu Rukiko rwa Mbere rw'Iremezo rwa Kigali.

Komisiyo irasanga Parike Nkuru mu Rukiko rw'Ikirenga yarabonye umwanya uhagije wo gukora amaperereza.

Kubera impamvu zose zavuzwe, Komisiyo kandi irasanga MBANDA Jean akwiye gufungurwa by'agateganyo nta yandi mananiza, kuko kugeza ubu afunzwe mu buryo bunyuranyije n'amategeko, nk'uko byari byaragaragajwe muri raporo y'umwaka w'2000.

2. Ihamagarwa rya buri cyumweru n'ukutaburanishwa bya BUGINGO Eudes.

Nyuma y'aho Komisiyo ishyiriye ahagaragara akarengane ka BUGINGO Eudes muri raporo yayo y'umwaka w'2000, BUGINGO yaje gufungurwa ku wa 31 Kamena 2001, amaze amezi 13 muri gereza nta cyemezo cy'Urukiko kimufunga.

Ifungwa rya BUGINGO Eudes ryari rifitanye isano n'ifungwa rya MBANDA Jean; ndetse we akaba yemeza ko nta kindi yazize uretse guhatirwa gushinja MBANDA Jean ; abyanga akagerekwaho ubufatanyacyaha.

Mu iperereza yakoze, Komisiyo yamenye ko Parike Nkuru mu Rukiko rw'Ikirenga yakoze iperereza risesuye kugeza no hanze y'igihugu mbere yo kumufungura.

Igiteye impungenge Komisiyo ni uko mu gihe cyo kwandika iyi raporo, BUGINGO Eudes akomeje gutegekwa kwitaba Parike Nkuru y'Urukiko rw'Ikirenga buri cyumweru, akaba atanemerewe kuva mu gihugu kandi nta mpamvu igaragara ubwo bugenzurwe bushingiyeho.

Komisiyo irasanga Parike Nkuru mu Rukiko rw'Ikirenga ikwiye gufata icyemezo cyo guhagarika ubwo bugenzurwe bwa BUGINGO Eudes ; bityo agasubizwa uburenganzira bwe bwo kwishyira ukizana, nko gutembera mu gihugu cye uko ashatse, kugisohokamo no kukigarukamo, akanakurwa ku nkeke yo gukurikiranwa bitagira iherezo.

3. Ibura rya HATEGKIMANA Jacques.

Muri raporo y'umwaka w'2000, Komisiyo yamenyekanishije ikibazo cy'ibura rya HATEGKIMANA Jacques wabuze kuva ku wa 13 Gicurasi 1998 avanywe aho yari acumbitse, Remera ya Kigali n'umujandarume. Icyo gihe HATEGKIMANA Jacques yari umunyeshuri mu Rwunge rw'Amashuri "La Promise", i Kigali.

Mu mwaka w'2000, bitewe n'uko bamwe mu bakekwagaho kuba baragize uruhare mu ibura rya HATEGKIMANA Jacques bakoreraga Minisiteri y'Ingabo, Komisiyo yasabye Minisiteri y'Ingabo kuyorohereza kubabona ngo ibabaze.

Mu mwaka w'2001, Komisiyo yiambaje Polisi y'igihugu ngo ikore iperereza ndetse inayigezaho amazina yamenye y'abakekwaho kugira uruhare mu ibura rya HATEGKIMANA Jacques.

Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, Komisiyo yari itaramenya umwanzuro wa Polisi y'igihugu kuri icyo kibazo. Nta n'igisubizo cya Minisiteri y'Ingabo yigeze ibona.

Komisiyo irasanga Minisiteri y'Ingabo na Polisi y'igihugu bikwiye kwikubita agashyi bigakurikiranana umwete iki kibazo kiremereye.

B. Ibibazo byakurikiranywe guhera mu mwaka w'2001.

Mu mwaka w'2001, Komisiyo yakurikiranye bimwe mu bibazo bitabonewe ibisubizo mu mwaka w'2000 n'ibindi yagejejweho mu mwaka w'2001. Ibyo bibazo byagejejwe

muri Komisiyo mu nyandiko, mu magambo cyangwa kuri telefone bitanzwe na ba nyirabyo, abandi bantu cyangwa inzego zinyuranye.

Muri ibyo bibazo harimo ibi bikurikira:

- Ibibazo byerekeye ifatwa n'ifungwa binyuranyije n'amategeko ;
- Ihohoterwa ry'uburenganzira bw'ikiremwamuntu rivugwa ku buyobozi bwa gisiviri ;
- Ibibazo byerekeranye n'ibura ry'abantu ;
- Ibibazo byerekeranye n'imanza zitaburanishwa.

a. Ibibazo byerekeye ifatwa n'ifungwa binyuranyije n'amategeko.

1. Ifatwa n'ifungwa bya TWAHIRWA Martin.

Ikirego cya TWAHIRWA Martin cyageze kuri Komisiyo tariki ya 21 Ugushyingo 2000 kizanywe n'umubyeyi we NYIRABAGISHA Dorosera. Yamenyesheje Komisiyo ko umwana we yafatiwe mu mukwabu i Kabuga agafungwa guhera tariki ya 4 Ukwakira 1994 afatishijwe n'umusirikare atavuze izina. Uwo musirikare yaba yaramufatishije kubera ko se wa TWAHIRWA Martin, wari Burigadiye wa Komini Rubungo, yakekwagaho kuba yaragize uruhare mu itsembabwoko ryo muri Mata 1994.

Mu gukora iperereza kuri icyo kibazo, Komisiyo yegereye Parike ya Kigali, ibonana n'Umushinjacyaha wamenyesheje Komisiyo ko yahuye n'ingorane zinyuranye zrimo: kubura umushinja, kugira akazi kenshi no kuba umushinjacyaha wari ushinzwe iyo dosiye mbere yari yarataye akaziakanahungira mu mahanga.

Nyuma yo kumva izo mpamu za Parike zaba zarakerereje iyo dosiye, Komisiyo ishingiye iperereza ryayo ryagaragaje ko uwo muntu arengana, yasabye ko afungurwa burundi. Ku wa 26 Gashyantare 2001 TWAHIRWA Martin yarafunguwe.

2. Ifatwa n'ifungwa bya NDAZIGARUYE Cyprien.

Ikirego cya NDAZIGARUYE Cyprien cyageze kuri Komisiyo ku itariki ya 5 Nyakanga 2001 mu nyandiko. Cyari cyerekanyi n'uko yaba yarongeye gufungirwa icyaha cy'itsembabwoko yari yaragizweho umwere n'Urugereko Rwihariye rw'Urukiko rwa Mbere rw'Iremezo rwa Kigali. Nyuma yo gusuzuma ikirego cye, Komisiyo yasanze koko yaraburanye urukiko rwavuzwe rukamugira umwere ku byaha yaregwaga bijyanye n'itsembabwoko.

Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, Komisiyo yabonanye na ba Subusititi UWAKIGELI Joseph na SINDAYIGAYA Marc bavuga ko NDAZIGARUYE adakurikiranyweho ibyaha yaregwaga mu rubanza RP 159/CS/Kig yagizwemo umwere, ko ahubwo akurikiranyweho ibyaha bindi by'ubwicanyi yaba yarakoreye i Cyangugu. Komisiyo iracyakurikirana icyo kibazo.

3. Ifatwa n'ifungwa bya UZAMUKUNDA Isabelle.

UZAMUKUNDA Isabelle ni mwene MUGAMBIRA Aphrodis na MUKAKARANGWA Eliane. Yavukiye mu karere ka Rusenyi mu Ntara ya Kibuye ku itariki ya 28 Kanama 1975, ubu akaba atuye mu Karere ka Kacyiru ku Murenge wa Bibare.

UZAMUKUNDAs Isabelle yafunzwe ku itariki ya 30 Mata 2001. Ku itariki ya 16 Gicurasi 2001 ni bwo Komisiyo yagiye kureba abashinzwe iperereza mu Bugenzacyaha (Police Judiciaire) no kubaza impamvu uwo muntu yafunzwe. Icyo abayobozi bo mu bugenzacyaha bashubije ni uko uwo mukobwa yafunzwe kugira ngo bamenye impamvu RWAKA Théobald wari inshuti ye yahunze igihugu. Uwo RWAKA Théobald yari yarabaye Minisitiri w'Umutekano avanwa kuri uwo murimo nyuma aza guhunga.

Ku wa 25 Gicurasi 2001, Komisiyo yandikiye Minisitiri w'Umutekano, NTIRUHUNGWA Jean de Dieu, ibaruwa n° 258/2001 isaba kumenya impamvu z'ifungwa rya UZAMUKUNDA Isabelle. Mu ibaruwa n° 624/08/09 yo ku wa 2 Nyakanga 2001, Minisitiri w'Umutekano yashubije Komisiyo yemeza ko UZAMUKUNDA Isabelle yafunzwe kugira ngo asobanurire inzego zibishinzwe impamvu zatumye RWAKA Théobald ahunga.

Igihe Komisiyo yasuraga UZAMUKUNDA Isabelle aho yari afungiye, yayibwiye ko RWAKA yari inshuti ye, ariko ko atumva impamvu yafungwa kugira ngo abone gusobanura icyo azi n'icyo atazi ku ihunga rya RWAKA Théobald ; anavuga ko bitari ngombwa kubera ko ari no hanze yashoboraga kubikora.

Komisiyo irasanga koko UZAMUKUNDA Isabelle yarashoboraga kubazwa ari hanze atagombye gufungwa kuko n'ubundi uburyozwacyaha ari gatozi ku wakoze ibyaha. Komisiyo imaze kubonana n'ubuyobozi bwa Polisi y'Igihugu no kwandikira Minisitiri w'Umutekano, UZAMUKUNDA Isabelle yafunguwe ku wa 5 Kamena 2001.

4. Ifatwa n'ifungwa bya MUTEGWARABA Anonsiyata.

MUTEGWARABA Anonsiyata yari umukozi ushinzwe ibarura ry'abaturage mu cyahoze ari Komine Rusumo.

MUTEGWARABA Anonsiyata yafunzwe ku itariki ya 23 Ugushyingo 2000 azira gukora ikosa na we yemera ryerekeye imyandikire y'amatariki y'indangamuntu nshya za MUKADUSABE Anyesi na NYIRAMANA Patirisya. Iryo kosa rigizwe mu ruhande rumwe n'uko yandukuye amatariki yari ku ndangamuntu ishaje ku ndangamuntu nshya ya MUKADUSABE Anyesi wari waribagishije ibibari agahindura isura. Mu rundi ruhande, yandukuye ku ndangamuntu nshya ya NYIRAMANA Patiriciya itariki yari ku ifishi ye kuko uwo NYIRAMANA yari yarahishijje inzu indangamuntu ye igahiramo.

MUTEGWARABA Anonsiyata yafungiwe ku Rusumo. Aho ikibazo kigereye kuri Parike Kibungo, Umushinjacyaha yasanze MUTEGWARABA yarakoze ikosa ryo kwibeshya ritewe kudasobanukirwa, aramurekura ndetse anasaba ko yasubizwa ku kazi.

Ku itariki ya 17 Mutarama 2001, MUTEGWARABA Anonsiyata yongeye gufatwa arafungwa bisabwe n'Umukuru w'Intara ya Kibungo, BARIKANA Ewujeni. Icyakora, kuri uwo munsi MUTEGWARABA yahawe uruhusa rwo kujya hanze ntiyagaruka.

Komisiyo yabonanye na Perefe BARIKANA Ewujeni imugaragariza ko MUTEGWARA Anonsiyata yari yafunzwe mu buryo bonyuranyije n'amategeko kuko yafunzwe nta dosiye yakozwe kandi nta n'urupapuro, ruzana ku gahato yahawe, nta n'ibimenyetso simusiga bimuhamba icyaha cyo kugurisha indangamuntu nk'uko Perefe yabyemezaga. Komisiyo yamusabye ko aramutse akomeye ku cyifuzo cyo gukurikirana uwo muntu, byakorwa hubahirijwe amategeko. Nyuma y'uwo mubonano Komisiyo yamenye ko MUTEGWARABA Anonsiyata atongeye gukurikiranwa.

5. Ifatwa n'ifungwa bya MFASHINGABO Matayo.

MFASHINGABO Matayo yari ashinzwe ibarura ry'abaturage mu Karere ka Rusumo. Yari yungirijwe mu kazi na MUTEGWARABA Anonsiyata uvugwa haruguru.

MFASHINGABO Matayo yafungiwe muri kasho ya Rusumo iminsi 8 uhereye ku wa 20 Ugushyingo 2000. Yakekwagaho ubufatanyacyaha na MUTEGWARABA Anonsiyata ku kibazo cy'indangamuntu cyavuzwe.

Ku wa 28 Ugushyingo 2000, we na MUTEGWARABA bageze imbere y'Umushinjacyaha Christophe (Komisiyo itamenye irindi zina) abamenyesha ko nta cyaha gifungirwa abona bakoze kandi ko azabisobanurira Perefe. Nyamara ku wa 19 Mutarama 2001, uwo Mushinjacyaha yoherereje MFASHINGABO Matayo urupapuro rumuzana ku gahato (mandat d'amener), abimenye ahita ahungira i Kigali kuko yumvaga atazagira amahoro agumye aho.

Nk'uko byagenze kuri MUTEGWARABA Anonsiyata, Komisiyo imaze kubonana na Perefe wa Kibungo, MFASHINGABO Matayo na we ntiongeye gukurikiranwa.

6. Ifatwa n'ifungwa bya RWIGEMA Eulade.

Ubwo Komislyo yakurikiranaga ibibazo by'ikurwa ku mirimo rya bamwe mu bayobozi bo mu Ntara ya Kibungo, abaturage bayigejejeho ikibazo cyihariye cya RWIGEMA Eulade wari umuyobozi w'iyari Segiteri Rusera, ahahoze ari Komine KABARONDO, i Kibungo; icyo kibazo kikaba kijyanye n'ifatwa n'ifungwa bye.

Mu gukurikirana icyo kibazo, Komisiyo yabwiwe na RWIGEMA Eulade ko yaba yarazize kwanga gutumiza inama yabaturage nk'uko yari yabisabwe na Perefe BARIKANA Ewujeni. Impamvu RWIGEMA yanze gutumiza iyo inama ngo ni uko yari yamenye ko yari igamije kumuhaarika ku buyobozi bwa segiteri yayoboraga amaze kwandagazwa na Perefe wa Kibungo.

RWIGEMA Eulade yafashwe ku wa 15 Ukuboza 2000 afungirwa muri kasho ya Kabarondo. Ku wa 17 Mutarama 2001, yimuriwe muri Gereza ya Kibungo abona no guhabwa urupapuro rumufunga byagateganyo rwanditseho ko yasuzuguye ubutegetsi.

Komisiyo yavuganye kandi na Perefe wa Kibungo ayimenesha ko RWIGEMA Eulade yafunzwe azira gusuzugura ubutegetsi.

Ku wa 10 Ukwakira 2001, Komisiyo imaze kumenya ko RWIGEMA agifunze yasabye Parike ya Repubulika i Kibungo gukurikirana ilbazo cye. Ku wa 31 Ukwakira 2001, Porokireri yandikiye Komisiyo ko dosiye ya RWIGEMA yagejejwe mu Rukiko rwa Mbere rw'lremezo rwa Kibungo ikaba yari kuburanishwa ku wa 2 Ugushyingo 2001. Urubanza rwasomwe ku wa 9 Ugushyingo 2001, RWIGEMA Eulade ahanishwa igifungo cy'amezi icumi n'ihazabu y'amafaranga 5000 y'icyaha cyo gusebya ubutegetsi. Kubera ko yari yafunzwe byagateganyo igihe kirenze amezi icumi RWIGEMA Eulade yahise afungurwa n'ubwo ifungurwa rye ritanditse mu rubanza no. RP 17142/R56/M.R/KGO rwo ku wa 9 Ugushyingo 2001.

Komisiyo iranenga uburyo RWIGEMA Eulade yafashwe agafungwa nta nyandikomvugo y'ifatwa rye ikozwe, nta rupapro rumufunga (mandat d'arrêt provisoire), nta n'icyemezo cy'umucamanza kimufunga by'agateganyo (ordonnance). Komisiyo kandi irasanga RWIGEMA Eulade yaranahohotewe ku bundi buryo, kuko atashyikirije ubucamanza mu minsi iteganywa n'amategeko, bigatuma afungwa by'agateganyo igihe kirekire.

7. Ifatwa n'ifungwa bya KAYITESI Christine.

Ikirego cya KAYITESI Christine cyazanywe muri Komisiyo n'umugabo we IYAMUREMYE Innocent ku itariki ya 19 Kamena 2001. Yasabaga ko Komisiyo yarenganura KAYITESI mu ifatwa n'ifungwa bye bitakurikije amategeko.

KAYITESI Christine yari umukozi wo mu rugo rwa HIMBARA David utuye mu mujyi wa Kigali. Yafashwe ku itariki ya 14 Gicurasi 2001 aregwa n'umukoresha we ubujura bw'amadorari y'amanyamerika ibihumbi birindwi (7.000 U.S.D.). Yafungiwe kuri Sitasiyo ya Polisi i Remera mu mujyi wa Kigali ahamara ibyumweru bitatu. KAYITESI Christine yashyikirije Parike ya Repubulika mu Rukiko rwa Mbere rw'lremezo rwa Kigali ku wa 4 Kamena 2001, ahita afungirwa muri Gereza ya Kigali. Parike yamugejeje mu nama y'ubucamanza ku wa 8 Kamena 2001 ; kuva ubwo ntiyigeze asubizwa muri iyo nama kugeza aburanye ku wa 13 Ukuboza 2001. Yaje gusomerwa ku wa 11 Mutarama 2002, Urukiko rumugira umwere nyamara yakomeje gufungwa kugeza ku itariki ya 16 Mutarama 2002.

Komisiyo yakurikiranye iki kibazo kuva aho ikimenyesherejwe kugeza aho urubanza ruciriwe ku wa 11 Mutarama 2002. Komisiyo isanze KAYITESI Christine yaragejeje ku wa 16 Mutarama 2002 atarafungurwa, yegereye ubwanditsi bw'Urukiko na Parike, imenya ko Parike ititabiriye isomwa ry'urubanza. Byabaye ngombwa ko Komisiyo ijyana ku Rukiko n'ubishinzwe kuri Parike ya Kigali kugira ngo amenyeshwe imikirize y'urubanza. Uwo munsi ni ho Parike yanditse icyemezo gifungura KAYITESI Christine wahise afungurwa.

Komisiyo iranenga imikorere ya Polisi ya Remera itarashyikirije KAYITESI Christine Parike ya Kigali mu gihe giteganywa n'amategeko, ikanagaya uburangare bwa Parike ya Kigali yashyikirije umuntu Inama y'Ubucamanza rimwe gusa mu mezi atandatu n'iminsi itanu. Komisiyo yanenze ubukererwe bw'urukiko mu gusoma urubanza n'ubushake buke Parike yagaragaje mu gushyira mu bikorwa icyemezo cy'Urukiko.

8. Gukomeza gufungwa kw'abantu bararangije igihano muri Gereza ya Karubanda, I Butare.

Mu gihe abakozi ba Komisiyo mu Ntara ya Butare basuraga Gereza ya Karubanda, basanze abantu bari bafunze kandi igihano cyabo cyararangiye. Abo bantu babwiye Komisiyo ko bishubije gereza nyuma y'itsembabwoko kuko ryabaye batararangiza ibihano byabo. Abo ni aba bakurikira:

- RUTARE Stanislas, mwene NZAJYIBWAMI, utuye mu Kagari ka Gikombi, mu Murenge wa Busoro, mu cyahoze ari Komine Muyira. Yafunzwe kuva ku itariki ya 27 Ugushyingo 1991 azira gufatanwa urumogi. RUTARE Stanislas yari yahanishijwe igihano cy'imyaka n'amezi atandatu ;
- UTABUSYA Balthazar, mwene GASIMBA, utuye mu Kagari ka Rugarama mu Murenge wa Gikirambwa mu Karere ka Kiruhura yafungiwe ubusambo ku wa 8 Gashyantare 1992. Urukiko rwamuhanishije igifungo cy'imyaka 3 n'amezi atandatu ;
- HITIMANA Elisée, mwene GASATSI, utuye mu Kagari ka Murehe, Umurenge wa Kibihe Akarere ka Kiruhura yafungiwe urugomo ku itariki ya 15 Kamena 1993. Urukiko rwari rwamuhanishije igifungo cyumwaka.

Nyuma y'uko Komisiyo imenyesheje Porokireri wa Repubulika i Butare ikibazo cy'abo baje gufungurwa ku wa 12 Ugushyingo 2001.

9. Gukomeza gufungwa kwa NZAKAMARWANIKI Ramadhan nta bimenyetso bifatika.

Ikibazo cya NZAKAMARWANIKI Ramadhan wo mu Murenge wa Rulindo, Akarere ka Nyamata mu Ntara ya Kigali Ngali cyagejejwe kuri Komisiyo mu nyandiko na murumuna we BAGIRA Daniel ku itariki ya 7 Nzeri 2001. Mu ibaruwa ye, BAGIRANEZA Daniel yavugaga ko NZAKAMARWANIKI Ramadhan afungiye muri gereza ya Rilima ashinjwa icyaha cy'itsembabwoko ariko akaba nta dosiye agira. BAGIRANEZA Daniel yavugaga kandi ko Parike ya Nyamata yajyanye mukuru we mu Murenge wa Rulindo yari atuyemo kugira ngo abaturage babarizwe mu ruhame niba hari icyaha bamuziho, maze abari aho bavuga ko nta cyaha bamuziho ; ariko Parike ntiyamufungura by'agateganyo nk'uko bikorwa ku bandi bafunzwe nta bimenyetso bifatika.

Komisiyo yabajije Parike ya Nyamata kuri telefone ibyerekeranye n'ifungwa ry'uwo muntu ; Parike ivuga ko igiye gukurikirana iyo dosiye. Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, Komisiyo yamenye ko NZAKAMARWANIKI Ramadhan yafunguwe.

b.Ibibazo byerekeranye n'ibura ry'abantu.

1. Ibura rya BUTUNGANE Anastase.

Ikirego cyerekeye ibura rya BUTUNGANE Anastase cyageze kuri Komisiyo ku itariki ya 20 Kanama 2001 kihagejejwe na mukuru we MUTWARANGABO Florien.

BUTUNGANE Anastase yavutse mu mwaka w'1964. Yari atuye mu Kagari ka Mutara, Umurenge wa Mururu mu Mujyi wa Cyangugu. Mbere y'ibura rye yari amaze hafi umwaka n'igice afungiye muri Gereza Nkuru ya Cyangugu akekwaho kunyereza umutungo wa Leta kuko yari umucungamari (Comptable) w'icyahoze ari Perefegitura ya Cyangugu. Ubuyobozi bwayo bwakoze iperereza busanga icyo cyaha kitamuhamma, arafungurwa. Ibyo bigaragazwa n'urwandiko rw'uwari Umuyobozi w'Intara rwo ku wa 3 Ugushyingo 1997 yandikiye icyahoze ari Jandarumori ayisaba kumufungura. Afunguwe ntiyakomeje imirimo ye ; ahubwo yabaye uwungirije Umucungamari mushya wa Perefegitura ya Cyangugu witwa NZABAHIMANA Phillippe.

Mu gukora iperereza kuri icyo kibazo cy'ibura rya BUTUNGANE Anastase, Komisiyo yabonanye n'abantu banyuranye harimo abayobozi bakurikira : Umuyobozi w'Intara ya Cyangugu, MUNYAKABERA Faustin, Umuyobozi Ushinzwe Ubutegetsi n'Amategeko, SIBOMANA Cyrille na RUGOMOKA Eloi, Umunyamabanga Nshingwabikorwa w'Umuyyi wa Cyangugu akaba yari n'inshuti ya BUTUNGANE Anastase. Yabonanye kandi n'abashinzwe umutekano n'iperereza i Cyangugu barimo Umuyobozi wa Polisi mu Ntara, RANGIRA Bosco, abashinzwe iperereza muri Polisi ya Cyangugu, NTAMA Eugène na GASHUMBA Aphrodis, n'Uhagarariye Ubushinjacyaha bwa gisirikare mu Ntara ya Cyangugu KABENGA Pinas. Komisiyo yanavuganye na MUTWARANGABO Florien ari na we wagejeje ikibazo kuri Komisiyo, MPUNYU Joseph, wari inshuti ya BUTUNGANE Anastase na NTIRIMARA Kurusumu, uhagarariye DUTERIMBERE mu Ntara ya Cyangugu.

Muri iryo perereza, Komisiyo yamenye ko BUTUNGANE Anastase yabuze mu gitondo cyo ku wa 2 Ugushyingo 1999. Yatwawe n'abantu babiri bamusanze iwe ari bo HITAYEZU Charles wari Umuparanto kuri Perefegitura na JAMARI (tutashoboye kumenya irindi zina) wari Umusirikare. Uyu JAMARI akaba ari na murumuna wa NZABAHIMANA Phillippe wavuzwe haruguru. Bamutwaye bamubwira ko ngo uwitwa BARAKA Asumani (ubu yarapfuye) wari ufile umwenda wa BUTUNGANE Wamafaranga miliyoni imwe (1.000.000 FRW) abamutumyeho ngo aze amwishyure.

Bageze kwa BARAKA Asumani bamusabye kujyana i Kigali kuko ngo ariho amafaranga yari ari. Mu iperereza ryayo, Komisiyo yabwiwe ko BUTUNGANE Anastase yageze i Kigali ari kumwe na NZABAHIMANA Philippe, RUTAYISIRE Déo, JAMARI na BARAKA Asumani. Ikindi kandi ni uko kuva itariki ya 2 Ugushyingo 1999, bava i Cyangugu bajyana i Kigali, BUTUNGANE Anastase atongeye kuboneka.

BUTUNGANE Anastase amaze kubura, mukuru we MUTWARANGABO Florien yagejej i kibazo ku bayobozi b'Inzego z'Ibanze n'Umuyobozi w'Intara bamugira inama yo kubijyana muri Military Police.

Uwitwa Athanase Komisiyo itashoboye kumenya irindi zina, wari O.P.J. wa "Military Police ni we wakurikiranye icyo kibazo. Icyakora dosiye yakoze mbere yo kwimurirwa mu Ruhengeri yaje kuzimira.

Komisiyo yegereye Polisi ya Cyangugu n'Ubushinjacyaha bwa Gisirikare : Polisi yamenyesheje Komisiyo ko itakurikiranye icyo kibazo kuko mu bashinjwa harimo umusirikare JAMARI. Uhagarariye Ubushinjacyaha bwa Gisirikare mu Ntara ya Cyangugu ari we KABENGA Pinas yabwiye Komisiyo ko atari azi icyo kibazo ariko ko agiye kugikurikirana. Komisiyo iracyakurikirana iki kibazo.

c. Ihohoterwa ry'uburenganzira bw'ikiremwamuntu rivugwa ku buyobozi bwa gisiviri

Imaze kubona ibaruwa y'uwiyise RUCAMIKIBATSI Paul yo ku wa 23 Mutarama 2001, Komisiyo yakoze iperereza mu Ntara ya Kibungo ku bibazo binyuranye byahavugwaga. Ishingiye ku birego yagejejweho, Komisiyo kandi yakoze amaperereza mu Ntara za Gikongoro na Gisenyi ku bifitanye isano n'ubuyobozi bwa gisiviri. Ibyo Komisiyo yagezeho biragaragazwa mu bice binyuranye by'iyi raporo bijyanye n'imiterere y'ibyo bibazo.

1. Kwamburwa indangamuntu kwa RUTINYWA Konoradi.

Mu gihe habaga amatora y'Abayobozi b'Inzego z'Ibanze guhera ku itariki ya 6 kugera Werurwe 2001, RUTINYWA Konoradi yambuwe indangamuntu ye ndetse na fotokopi yayo n'Umuyobozi w'Akarere ka Rusumo, RWAGASANA Heneriko, amwita umunyamahanga Wumutanzaniya. RUTINYWA Konoradi yiswe umunyamahanga kandi abantu bari barahamyaga ko ari umunyarwanda. Yaje gusubizwa indangamuntu ye ari uko nyirarume BARINDA Stephen, ukuriye Polisi mu Ntara ya Kibungo, Umutara na Byumba, yandikiye Burugumestiri wa Rusumo, ku wa 12 Gashyantare 2001, amusobanurira ko RUTINYWA Konoradi ari umunyarwanda, ndetse anabimenyesha Umuyobozi w'Intara ya Kibungo.

Iperereza rya Komisiyo kuri icyo kibazo ryerekanye ko cyari gifitanye isano n'uko RUTINYWA Konoradi yari yariyamamaje mu nzego zubuyobozi bw'Akarere nk'uko bigaragara mu ibaruwa yo ku wa 5 Gashyantare 2001 Burugumestiri RWAGASANA Heneriko yandikiye BARINDA Stephen no mu yo yandikiye umuhuzabikorwa wa Komisiyo y'Amatora mu Karere ka Rusumo uwo munsi ayimenyesha ko RUTINYWA afite ubwenegihugu bwu Rwanda.

Komisiyo irasanga RUTINYWA Konoradi yaravukijwe uburenganzira bwe igihe yamburwa indangamuntu na Burugumestiri wa Rusumo bitewe no kwitirirwa ubwenegihugu butari ubwe. Byabaye n'intandaro yo kuvutswa uburenganzira bwe bwo kwiyamamaza mu nzego z'ubuyobozi bw'Akarere.

Komisiyo kandi irasanga mu gihe havutse ikibazo cyo gushidikanya ku bwenegihugu hajya hakurikizwa ibiteganywa n'amategeko, hakanazirikanwa ko Urukiko rwa Mbere rw'lremezo ari rwo rufite ububasha bwo gukiranura icyo kibazo.

Kuvutstwa uburenganzira bwo kwiyamamaza mu Matora kwa MUKEZABERA Balthazar.

MUKEZABERA Balthazar ni umwarimu w'amashuri abanza ya Kirehe, mu Karere ka Rusumo, mu Ntara ya Kibungo. Yamenyesheje Komisiyo mu magambo ko yatewe ubwoba n'abantu barimo umukozi wari ushinzwe iperereza mu Karere ka Rusumo witwa BYIRINGIRO François ; bituma asubira ku cyemezo cye cyo kwiyamamaza mu nzego z'umurenge atuyemo ari wo Kirehe. Undi MUKEZABERA Balthazar avuga wagize uruhare muri iryo terabwoba ni uwitwa TWIZERIMANA Eliyezeli utuye mu Kagari ka Kirehe.

Inkurikizi y'iryo terabwoba yabaye ko ku itariki ya 3 Gashyantare 2001 MUKEZABERA Balthazar yandikiye umuyobozi wa Komisiyo y'Amatora mu Karere ka Rusumo akura kandidatire ye ku mwanya yari yiayamarije w'Umuyobozi Rusange ku murenge wa Kirehe.

Ku wa 4 Gashyantare 2001, Umuyobozi wa Komisiyo y'Amatora mu Karere ka rusumo, MUJAWAMALIYA Berthe yandikiye MUKEZABERA Balthazar amusaba kuza kwisobanura. Mu ibaruwa ye yo ku wa 5 Gashyantare 2001, MUKEZABERA Balthazar yasobanuye ko yeguye kugira ngo umutekano we udahungabana, agenera kopi Umuyobozi wa Komisiyo y'amatora mu Ntara ya Kibungo ari we BAGOROZI Côme.

Muri iperereza ryayo, Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu yabonanye n'abarebwa n'icyo kibazo barimo Perefe w'Intara ya Kibungo BALIKANA Ewujeni n'Umuyobozi wa Komisiyo y'Amatora mu Ntara ya Kibungo. Icyakora ntイヤshoboye kubonana n'Umuyobozi wa Komisiyo y'Amatora mu Karere ka Rusumo MUJAWAMALIYA Berthe kubera kutaboneka kwe kwatewe n'impamvu z'akazi

Perefe BARIKANA yabwiye Komisiyo ko ikibazo cya MUKEZABERA Balthazar yakimenye atinze. Naho BAGOROZI Côme wasobanuje MUKEZABERA Balthazar impamvu ze zo kwegura, avuga ko MUKEZABERA yamubwiye ko yeguye kubera gaterwa ubwoba

Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu iranenga Komisiyo y'Amatora mu Ntara ya Kibungo itaritaye ku mpungenge zagarajwe na MUKEZABERA Balthazar nk'uko inshingano ihabwa n'itegeko zibisaba (Itegeko rigenga amatora y'inzezo z'ibanze, ingingo ya 6 igika cya mbere).

3. Guhagarikwa ku murimo kwa SEKANYAMBO Eusbert.

Ku itariki ya 5 Mutarama 2001 SEKANYAMBO Eusbert yandikiye Komisiyo ayimenesha akarengane yagiriwe n'ubuyobozi bw'Intara ya Gikongoro. SEKANYAMBO Eusbert yari Burugumestiri w'icyahoze ari Komine RWAMIKO mu Ntara ya Gikongoro, aza guhagarikwa ku mirimo ye n'Inama y'umutekano ya Perefegitura Itaguye abimeneshwia na Perefe mu ibaruwa n° 116/07.00/8 yo ku wa 6 Ugushyingo 2000.

SEKANYAMBO Eusbert yaregwaga gukwiza impuha zivuga ko Perefe yakoresheje inama zigamije kubiba amacakubiri no kwica amatora. Ibi byaturutse kuri raporo

SEKANYAMBO Eusbert yatanze ku itariki ya 11 Ukwakira 2000 ayigeneye ubuyobozi bwa Polisi y'Igihugu i Gikongoro n'ubuyobozi bw'amatora mu Ntara, ivuga ko mu kwezi kwa Nzeri 2000 Perefe n'abandi bantu batuye mu Ruramba bakwizaga ibitekerezo by'ivangura n'irondabwoko. Muri ibyo bikorwa yashinjaga Perefe wa Gikongoro harimo inama zo gucengeza ibitekerezo bigamije kubuza abahutu gutora abatutsi mu matora y'abayobozi b'Uturere yabaye muri Werurwe 2001.

Ku itariki ya 11 Ugushyingo 2000, SEKANYAMBO yandikiye Perefe agaragaza ko atishimiye icyemezo cyafashwe n'inama y'umutekano n'ukuntu bafashe mu buryo bworoshye ikibazo cy'ivanguramoko anasaba ko hagaragazwa mu nyandiko abari inyuma y'iryo vangura. Muri iyo yahawe inzego z'Ubuyobozi mu rwego rw'igihugu, yasabye ko icyo kibazo cyakurikiranwa mu bushishozi, abagaragaweho amakosa bagahanwa, abarengana bakarenaganurwa kandi imyanzuro igashyirwa ahagaragara.

Mu iperereza ryakozwe na Komisiyo ku itariki ya 2 Kanama 2001, ihereye ku kirego yagejejweho na SEKANYAMBO Eusbert, Perefe MUTIJIMA yamenyeshejwe ibyo aregwa. Kubera uburemere bw'ikibazo cy'ivanguramoko, Komisiyo yamusabye kuyigezaho ukuri kwe ku bimuvugwaho. Nk'uko Perefe wa Gikongoro yabyifuje, Komisiyo yamwandikiye ibaruwa n° CNDH/320/01 yo ku wa 9 Ukwakirâ 2001 iherekejwe n'ikirego uko cyari cyatanzwe inagenera kopi Minisitiri w'Ubutegetsi bw'Igihugu n'Imibereho Myiza y'Abaturage. Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, Komisiyo yari itarabona igisubizo cya Perefe wa Gikongoro.

Hagati aha Komisiyo iracyakomeza iperereza rayo.

4. Itotezwa ryagiriwe NSENGIYUMVA Lazaro.

NSENGIYUMVA Lazaro utuye mu Kagari ka Rwuya, Umurenge wa Kigeyo, Akarere ka Kayove, Intara ya Gisenyi, yagejeje ikibazo cye kuri Komisiyo mu mwaka w'2000 ayisaba kumurenganura. Yamenyesheje Komisiyo ko yambuwe indangamuntu na Burugumesitiri wa Komine Kayove Jean wanamukubitishije akamushyira ku nkeke kugera ubwo amara igithe arara mu bihuru kubera umutekano muke. Kuri NSENGIYUMVA Lazaro iryo totezwa ryatewe n'uko yashinjaga abantu uruhare mu itsembabwoko ryo mu w'1994 batuye muri ako Karere, mu gihe bamwe mu bayobozi babahishira.

NSENGIYUMVA Lazaro yagejeje kuri Komisiyo inyandiko zinyuranye zirebana n'ikibazo cye zirimo kopi y'ibaruwa ya Perefe wa Gisenyi yo ku wa 18 Nzeri 1998 n'iya Minisitiri w'Ubutegetsi bw'igihugu n'Imibereho Myiza y'abaturage yo ku wa 1 Gicurasi 2000, zombi zitegeka Burugumesitiri wa Kayove kurenganura uwo muturage. Yabwiye Komisiyo ko Burugumesitiri wa Kayove atigeze asubiza ayo mabaruwa.

Komisiyo imaze kubona icyo kirego cya NSENGIYUMVA Lazaro yandikiye Burugumesitiri wa Kayove ku wa 31 Mutarama 2001 imusaba gusuzuma icyo kibazo, ngo uwo muntu asubizwe indangamuntu ye n'uburenganzira bwe muri rusange.

Ku italiki ya 13 Kanama 2001, ni ho NSENGIYUMVA Lazaro yahawe indi ndangamuntu (Duplicata) no. 35252, kuko ngo iyo yari afite mbere yari yaraburiye muri Komine.

Komisiyo iranenga imikorere y'uwari Burugumesitiri wa Komine Kayove ubu akaba ari na we Muyobozi w'Akarere ka Kayove kubera ko yagize uruhare mu kwambura indangamuntu NSENGIYUMVA Lazaro akanasuzugura inzego zimukuriye na Komisiyo y'igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwumuntu mu gutinda gusubiza uwo muturage indangamuntu ye nta mpamvu n'imwe ifatika.

Iyo myitwarire mibi y'Ubuyobozi bw'Akarere Kayove yanatumye NSENGIYUMVA Lazaro avutswa uburenganzira bwe bwo gutora mu matora y'inzego z'Ubuyobozi bw'Ibanze yabaye muri Werurwe 2001.

Komisiyo isanga kandi abashinzwe umutekano bakwiye kwita ku mutekano wa NSENGIYUMVA Lazaro ku buryo bw'umwihariko. Mu bwuzuzanye n'Inkiko Gacaca zigiye gutangira gukora, Parike ya Gisenyi na yo ikwiye gukurikirana abavugwaho itsembabwoko ryabereye muri Komine Kayove mu w'1994 batarakurikiranwa.

d. Imanza zitinda nizikiburanishwa.

1.Urubanza rwa GASANA Eustache.

GASANA Eustache ni umwarimu kwishuri Mutagatifu Yozefu (Saint Joseph) riri ku Kicukiro akaba atuye mu Kagari ka Bibare ya mbere, Umurenge wa Remera, Akarere ka Kacyiru mu Mujyi wa Kigali.

Ku itariki ya 4 Nzeri 2001. GASANA Eustache yandikiye Komisiyo ayisaba kumufasha kurenganurwa kuko yari yaratsinze Umuyobozi w'Ikigo cy'ishuri yigishagamo ryitwa "La Colombie", NYIRANTAGORAMA Françoise mu rubanza no. RA 0296/13.03/99 rwaciwe n'Urukiko Rusesa Imanza ku itariki ya 21 Nyakanga 2000, maze umuyobozi w'icyo kigo akanga kumwishiura amafaranga ibihumbi magana inani y'amanyarwanda (800.000 FRW) yatsindiye. Ayo mafaranga yari agizwe nibirarane y'imishahara GASANA Eustache atari yarahembwe.

Komisiyo yakurikiranye icyo kibazo kugira ngo imenye impamvu zo kutishyura, Kugeza ubwo NYIRANTAGORAMA Françoise yishyuriye GASANA Eustache amafaranga ye yose kuwa11 Ukwakira 2001.

2. Urubanza rwa SINZI François.

Undi mwarimu wigishije ku ishuri rya "La Colombie» witwa SINZI François yagejeje nawe Komisiyo ikibazo giteye nk'icya GASANA Eustache. Urubanza rwe na NYIRANTAGORAMA Françoise rumaze gusubikwa inshuro 13 kubera ko umuyobozi w'icyo kigo cy'ishuri atabonekaga cyangwa abamuburanira bakavuga ko batateguye imyanzuro. Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, icyo kibazo cyari kikiri mu Rukiko rw'Ubujurire rwa Kigali. Komisiyo izakomeza kugikurikirana.

3. Urubanza rwa MUGENGA Joseph na bagenzi be.

Ku wa 24 Nyakanga 2001 Avoka RWANGAMPUHWE François n'abo bakorana bandikiye Komisiyo bayimenyesha ko MUGENGA Joseph, NDEKEZI Télesphore na REBERO John bafunzwe ku buryo bunyuranyije n'amategeko, banasabaga Komisiyo gukurikirana ibibazo by'abo bantu.

NDEKEZI Télesphore, umucuruzi wari ufungiye muri Gereza ya Remera, na we yaje kwandikira Komisiyo ku wa 7 Nzeri 2001 ayisaba kumurenganura. MUGENGA Joseph wari Umuyobozi wa ELECTROGAZ i Kigali we yandikiye Komisiyo ku wa 14 Ukwakira 2001 ayigaragariza akarengane ke anayisaba gukurikirana urubanza rwe.

Ifatwa n'ifungwa.

MUGENGA Joseph, REBERO John na NDEKEZI Télesphore bafashwe na Polisi ku wa 14 Mata 2001 bakurikiranyweho kunyereza umutungo wa Leta, guhimba inyandiko no kuzikoresha no gutanga amasoko nabi.

Babajijwe nubushinjacyaha ku wa 16 Mata 2001. Uwo munsi umushinjacyaha yongereye amasaha 24 ku cyo yise inyandiko mvugo y'ifatwa ryo ku wa 14 Mata 2001 itarigeze ikorwa ry'abo bantu.

Ku wa 17 Mata 2001, hakozwe urupapuro rubafunga by'agateganyo. Icyemezo kibafunga by'agateganyo cyafashwe na Perezida w'Urukiko rwa Mbere rw'lremezo rwa Kigali ku wa 19 Mata 2001 bahita bakijuririra uwo munsi n'ubwo kopi y'icyo cyemezo yabagezeho ku wa 27 Mata 2001. Impamvu zicyo cyemezo zitangwa n'Urukiko rwa Mbere rw'lremezo rwa Kigali ni izi zikurikira:

Icyaha bakurikiranyweho gihanishwa igifungo kirenze amezi atandatu (kuri MUGENGA Joseph na REBERO John ingingo zibareba ni za 220 na 223 z'igitabo cy'amategeko ahana; kuri NDEKEZI Télesphore ni ingingo za 89, 90, 91, 220, 225 z'icyo gitabo) ;

Hari impamvu zikomeye zibashinja ;

Bagomba gufungwa kugira ngo dosiye yabo itegurwe neza;

Badafunzwe byatera impagarara mu gihugu.

Ku wa 18 Gicurasi 2001, NDEKEZI Télesphore na REBERO John bagiye imbere y'inama y'abacamanza hafatwa icyemezo cyo gukomeza kubafunga by'agateganyo.

Ku wa 25 Gicurasi 2001, Urukiko rw'Ubujurire rwa Kigali rwemeje ko MUGENGA Joseph, REBERO John na NDEKEZI Télesphore batsinzwe, icyakora Urukiko rwasanze koko muri dosiye rwashyikirije n'ubushinjacyaha nta nyandiko mvugo y'ifungwa yabakorewe mu gihe cy'ifatwa ryabo.

Ku wa 15 Kamena 2001, REBERO John yitabye inama y'abacamanza ntiyaburana ahubwo asobanurira Urukiko ko adafite umwunganira kubera ko yari babimenyeshejwe mu gitondo cy'umunsi w'iburanisha. Kuri uwo munsi, MUGENGA Joseph na NDEKEZI Télesphore ntibitabye. Urukiko rwanditse ko batitabye kandi babimenyeshejwe. Ababunganira bo bakavuga ko habaye ubushake buke ku ruhande rw'ubushinjacyaha butagiye kubazana.

Ku wa 13 Nyakanga 2001, REBERO John na NDEKEZI Télesphore bitabye Urukiko ariko MUGENGA Joseph ntiyitaba. Urukiko rwanditse ko yahamagawe ntiyitaba kandi

nta mpamvu ; abamwunganira bo, mu bujurire bwabo, bavuga ko n'icyo gihe ubushinjacyaha butagiye kumuzana.

Ku wa 8 Kamena 2001, abaregwa bari basabye iseswa ry'icyemezo cy'Urukiko rw'Ubujurire cyo ku wa 25 Gicurasi 2001. Ku wa 24 Kamena 2001, batanze imyanzuro y'inyongera ishyigikira uko gusaba iseswa ry'icyemezo. Ku wa 17 Kanama 2001, Urukiko Rusesa Imanza rwemeje ko rutakiriye isaba ry'iseswa ry'icyo cyemezo.

Urubanza nyirizina.

Urubanza rwa MUGENGA Joseph na bagenzi be, rwashyikirijwe Urukiko rwa Mbere rw'lremezo rwa Kigali, rwatangiye kuburanishwa ku wa 19 Ukwakira 2001 ruburanishwa iminsi itatu rurasubikwa kubera ko abahagarariye ELECTROGAZ n'ubushinjacyaha bihannye abagize inteko y'Urukiko baburanishaga.

Urukiko rwa Mbere rw'lremezo rwa Kigali rumaze gusuzuma niba ubwo bwhane bushobora kwakirwa rwafashe icyemezo ku wa 7 Ugushyingo 2001 cy'uko ibyo birego byo kwhana abo bacamanza bitakwakirwa kuko byatanzwe mu buryo budakurikije ingingo ya 91 y'Itegeko-Teka Rishinga Imitunganyirize n'Ububasha by'Inkiko isobanura ko ushaka kwhana umucamanza atanga ikirego cye akagishyikiriza umwanditsi w'Urukiko kikandikwa kandi akabiherwa icyemezo. Icyo kirego cyakirwa na Perezida w'Urukiko iyo umwanditsi w'urubanza atabonetse. Porokireri wa Repubulika mu Rukiko rwa Mbere rw'lremezo rwa Kigali n'uhagarariye ELECTROGAZ bo bakaba barandikiye Perezida w'Urukiko, kandi umwanditsi w'Urukiko ahari.

Icyo cyemezo Urukiko rwakimenyesheje Parike ku wa 7 Ugushyingo 2001, yongera kwandika ku wa 13 Ugushyingo 2001 ikosora uburyo bwa mbere. Hashyizweho Inteko yo gusuzuma icyo kirego isanga na none kitakwakirwa kuko kitubahirije amategeko : kinyuranya n'ingingo ya 92 igika cya 2 y'Itegeko-Teka Rishinga Imitunganyirize n'Ububasha by'Inkiko ivuga ko "iyo ubwhane budadoshobora kwakirwa, urubanza rurakomeza, kerekia iyo umuburanyi yihannye ajuriye".

Ku wa 14 Ugushyingo 2001, uhagarariye ubushinjacyaha yajuririye icyo cyemezo cy'urukiko ku wa 7 Ukuboza 2001, Urukiko rw'Ubujurire rwa Kigali rwafashe icyemezo cyo kutakira icyo kirego kuko cyatanzwe mu buryo bunyuranje n'ingingo ya 91 igika cya 1 y'Itegeko-Teka Rishinga Imitunganyirize n'Ububasha by'Inkiko itemerera umuburanyi kwhana abacamanza mu rubanza batangiye kubu mu ngingo zarwo zose.

Nyuma y'icyo cyemezo cy'Urukiko rw'Ubujurire, uhagarariye ubushinjacyaha yasabye iseswa ry'icyo cyemezo ku wa 13 Ukuboza 2001.

Ibitarubahirijwe n'ibidasobanutse mu ifungwa ry'agateganyo no mu rubanza.

Nyuma yo gukurikirana uru rubanza, Komisiyo isanga hari ibintu bitubahirijwe mu rwego rw'amategeko y'imiburanishirize y'imanza z'inshinjabyaha. Muri ibyo harimo ibi bikurikira:

- Nta nyandikomvugo y'ifatwa yakozwe n'umugenzyaha mu gihe cy'ifatwa ry'abaregwa kandi biteganywa n'gingo ya 4 y'Amategeko y'imiburanishirize y'imanza z'Inshinjabyaha.
- Imwe mu mpamvu zatumye abaregwa bafungwa by'agateganyo ishingiye ku ngingo ya 220 y'igitabo cy'amategeko ahana irebana no kurigisa no kugurwa bikozwe n'abakozi ba Leta. Iyo ngingo ntireba na busa NDEKEZI Télesphore kuko we yikoreraga ku giti cye, akaba atari umukozi wa ELECTROGAZ ; nta n'ubwo yari umukozi wa Leta.
- Mu cyemezo cya Perezida w'Urukiko rwa Mbere rw'iremezo cyo ku wa 19 Mata 2001 kibafunga by'agateganyo harimo ko imwe mu mpamvu zituma bagomba gufungwa ari ukugira ngo dosiye yabo itegurwe neza. Iyo mpamvu ntaho iteganywa mu Itegeko nk'uko bigaragara mu ngingo ya 37 y'igitabo cy'amategeko y'imiburanishirize y'imanza z'Inshinjabyaha.
- Icyemezo cy'Urukiko cyo gufungwa by'agateganyo cyo ku wa 19 Mata 2001, bakimenyeshejwe ku wa 27 Mata 2001 kandi baragombaga kukibona nibura bukeye bw'umunsi bitabiye ho nk'uko ngingo ya 40 igika cya 3 y'Igitabo cy'amategeko y'imiburanishirize y'lmanza z'Ishinjabyaha ibiteganya.
- Mu kwhana no kujurira kwayo, Parike ntiyubahirije amategeko agenga ubwhiane bw'abacamanza nk'uko inzego z'ubucamanza zabigaragaje mu byemezo byazo byavuzwe. Ibi byagize inkurikizi yo gutinza urubanza, mu gihe Parike nk'urwego ruhagarariye inyungu za bose, yari ikwiye kuba intangarugero mu gukurikiza amategeko no kubahiriza uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Komisiyo isanga inzego nkuru z'ubucamanza zikwiye guhagurukira ibimaze kuvugwa haruguru kuko bigaragara ko abaregwa bavukijwe uburenganzira bwo guhabwa igihe cyo gutegura urubanza, gushaka ababunganira no kwiregura imbere y'urukiko cyane cyane ko ibyemezo bimwe urukiko rwabifataga abaregwa badahari ngo bagire icyo babivugaho cyangwa bataranabimeneshejwe mbere.

4. Imanza za KARANGANWA Emmanuel.

Ku wa 15 Werurwe 2000, Avoka RWANGAMPUHWE François uburanira KARANGANWA Emmanuel yandikiye Komisiyo ayisaba gukurikirana akarengane KARANGANWA Emmanuel aterwa n'uko Urukiko rwa Mbere rw'iremezo rwa Gitarama rutaburanisha urubanza rwe no.R.C 1396/2/98 aburana na NTAGANIRA Wellars n'urubanza no. R.C 2036/4/99 aburana na SARUHARA Stanislas.

4.1.Urubanza rwa KARANGANWA Emmanuel na NTAGANIRA Wellars.

Mu kirego cya Avoka RWANGAMPUHWE François, havugwa ko NTAGANIRA Wellars wahoze ari Burugumesitiri wa Komine Ntongwe yigabije inzu ya KARANGANWA Emmanuel akayikoresherezamo imyitozo ya ba "Local Defence Forces" ikaza kwangirika cyane. Uwatanze ikirego avuga ko NTAGANIRA Wellars ibi yabikoze kugira ngo amubuze kuyikodesha n'abanyeshuri kuko na we yari afite inzu yashakaga gukodesha. Ni yo mpamvu KARANGANWA Emmanuel yatanze ikirego mu Rukiko rwa Mbere rwa Gitarama ku wa 14 Kanama 1998 kuri dosiye no. R.C

1396/2/98. Kuva icyo gihe kugera ku itariki icyo kibazo cyagereye muri Komisiyo urwo rubanza rwari rutaraburanishwa.

Komisiyo yakurikiranye icyo kibazo ijya mu Rukiko rwa Mbere rw'lremezo rwa Gitarama isanga urubanza no. R.C 1396/2/98 rwa KARANGANWA Emmanuel n'uwari Burugumesitiri w'icyahoze ari Komine Ntongwe rwaragiye rusubikwa kenshi kubera ko atitabaga Urukiko. Imbonerahamwe ikurikira igaragaza uko urwo rubanza rwagiye ruhabwa amatariki rukanasubikwa.

Amatariki y'urubanza n'uburyo rwasubitswe(*)

Itariki	Icyemezo cy'urukiko	Impamvu
Ku wa 14/10/1998	Iburanisha rya mbere ntiryabaye	Burugumestiri wa Komine Ntongwe yasabye isubikwa kuko yari yatumiwe mu nama I Kigali
Ku wa 9/11/1998	Ntirwaburanishijwe	Impamvu ntigaragara muri dosiye
Ku wa 18/1/1999	Ntirwaburanishijwe	Burugumestiri yasabye ko rusubikwa kubera ko yari afite inama y'umutekano muri Runda
Ku wa 24/3/1999	Ntirwaburanishijwe	Impanvu ntigarara muri dosiye
Ku wa 14/6/1999	Ntirwaburanishijwe	Burugumestri yasabye ko rusubikwa kuko yari afite amahugurwa mu nzego z'ibanze
Ku wa 18/8/1999	Ntirwaburanishijwe	Burugumestri yasabye ko rusubikwa kuko yari afite akazi kenshi kandi agomba gushaka avoka
Ku wa 3/11/1999	Rwaburanishijwe Burugumestiri adahari	Yar afite inama muri superefegitura ya Ruhanga
Ku wa 9/11/1999	Urukiko rwafashe icyemezo cyo gukora iperereza mbere yo gusoma urubanza	
Ku wa 16/11/2000 no ku wa 19/12/2000	Iperereza ryabaye risubitswe	Perefe wa Gitarama yasabye Perezida w'Urukiko guhagarika imanza zose zahamagawemo Uturere n'Intara
Ku wa 13/2/2002	Rwarasubitswe	Impamvu ntigaragara muri dosiye
Ku wa 30/3/2001	Rwarasubitswe	Impamvu ntigaragara muri dosiye

Ku wa 17/4/2001	Rwarasubitswe	Ababuranyi batumijwe mu buryo butemewe n'amategeko
Ku wa 7/6/2001	Rwarasubitswe	Impamvu ntigaragara muri dosiye
Ku wa 27/7/2001	Rwarasubitswe rushyirwa ku itariki itazwi	Ababuranyi ntibitabye
Ku wa 13/9/2001	Rwarasubitswe	Abacamanza bagiye mu nama I Nyabisindu
Ku wa 18/10/2001	Rwarasubitswe	Impanvu ntigaragara muri dosiye
Ku wa 15/11/2001	Rwarasubitswe	Impamvu ntigaragara muri dosiye

(*) Iyi mbonerahamwe yakozwe na Komisiyo yifashishije dosiye no. R.C 1396/2/98

Iyi mbonerahamwe igaragaza ko KARANGANWA Emmanuel yavukijwe uburenganzira bwe ku rubanza ruburanishijwe ku gihe. Iranasanga Burugumestiri wa Ntongwe yaragize uruhare runini mu kudindiza urwo rubanza kuko atigeze yitaba urukiko kandi yarahamagajwe kenshi mu buryo bwemewe n'amategeko. Impamvu yatanze na zo ntizifashe kuko niba atarabonye umwanya yashoboraga gushaka avoka, cyane cyane ko Komine muri icyo gihe, zari zifite ubuzima gatozi kimwe n'uturere muri iki gihe. Urukiko na rwo rwagombaga gukoresha ububasha ruhabwa n'amategeko rukaburanisha urwo rubanza.

4.2. Urubanza rwa KARANGANWA Emmanuel na SARUHARA Stanislas.

Mu ibaruwa ya Avoka RWANGAMPUHWE François yavuzwe haruguru harimo n'ibi bikurikira byerekeye inzu iri kuri "Centre de négoce" I Kinazi, mu cyahoze ari Komine Ntongwe, Perefegitura ya Gitarama KARANGANWA Emmanuel avuga ko yahugujwe na SARUHARA Stanislas wari utuye i Nyamata mu cyahoze ari Komine Kanzenze, Perefegitura ya Kigali Ngali.

SARUHARA Stanislas yahunze mu mwaka w'1973 asiga inzu ya rukarakara ituzuye neza. Uwitwa NIKUBWAYO Kanoti yaje kuzuza iyo nzu ayigurisha NGENDAHIMANA, se wa KARANGANWA Emmanuel.

Ku wa 10 Werurwe 2000, Burugumesitiri wa Ntongwe yandikiye KARANGANWA Emmanuel ibaruwa n° 042/07/04/06 amuha icyumweru kimwe cyo kuba yavuye mu nzu, bitaba ibyo akazayikurwamo ku ngufu. Icyo gihe kandi ikirego cyari cyarashyikirijwe Urukiko rwa Mbere rw'Iremezo rwa Gitarama.

Komisiyo yamenyeshejwe mu nyandiko ko KARANGANWA Emmanuel yafunzwe na Burugumesitiri NTAGANIRA inshuro ebyiri mu bihe bitandukanye bingana n'iminsi 17 amuhatira gutanga inzu.

Ku wa 28 Kamena 2001, Urukiko rwa Mbere rw'Iremezo rwa Gitarama rwaciye urubanza n° R.C 2036/4/99 rwemeza ko iyo nzu ari iya KARANGANWA Emmanuel.

Uru rubanza rurerekana ko ikibazo cy'imitungo y'abari barahunze kera kikiri ingorabahizi, ko hagomba kunonosorwa neza uburyo bwo kugikemura nk'uko byagaragajwe mu myanzuro rusange ya raporo ya Komisiyo y' umwaka w'2000.

Ikigaragara kandi ni uko uwari Burugumesitiri wa Ntongwe yitwaje imirimo ashinzwe agakandamiza umwe mu bo ashinzwe kuyobora.

C. Isurwa rya za kasho n'amagereza amwe n'amwe.

Usibye gukurikirana ibibazo byahungabanyije uburenganzira bw'abantu bavuzwe mu by'imbonezamubano na politiki, Komisiyo yasuye za kasho zinyuranye n'amagereza amwe n'amwe mu rwego rwo kumenya ibibazo n'imikorere by'ibyo bigo ku birebana n'uburenganzira bw'ikiremwamuntu. Ibyarebwaga cyane cyane ni ibibazo by'abantu bafunzwe bakekwaho cyangwa bashinjwa ibyaha bisanzwe birimo uburyo bafatwa bagafungwa, igihe bamara muri kasho n'ibibazo birebana n'akazi bituma hamwe na hamwe kadakorwa neza ngo uburenganzira bw'ikiremwamuntu bwubahirizwe.

a. Isurwa rya za kasho

Ku matariki ya 21 na 24 Kamenya 2000, no ku ya 13, 14 na 15 Kanama 2001, Komisiyo yasuye za kasho, za sitasiyo na za "Postes" za Polisi y'Igihugu zikurikira:

Mu Ntara ya Byumba hasuwe kasho y'icyahoze ari Komini Kibari, kasho ya sitasiyo ya Polisi ya Byumba na kasho ya "Poste" ya Polisi ya Rutare.

Mu Ntara ya Kibungo hasuwe kasho za "Postes" za Kigarama, Rusumo na Sake ; na kasho sitasiyo ya Rwamagana.

Mu Ntara ya Kigali Ngali, hasuwe kasho za Bicumbi, Rubungo, Rushashi na Kabuga. Mu Ntara y'Umutara hasuwe kasho ya "Poste" ya Polisi ya Rukara na kasho za sitasiyo za Nyagatare na Murambi.

Mu Ntara ya Kibuye, hasuwe kasho ya sitasiyo ya Polisi ya Gitesi na kasho za "Postes" za za Kivumu na Gishyita.

Mu Ntara ya Cyangugu hasuwe kasho ya sitasiyo ya Kamembe na Kasho za "Postes" za Gishoma na Cyimbogo.

Mu Ntara ya Gitarama hasuwe kasho za "Postes" za Polisi za Mugina, Ntongwe na Tambwe kasho za sitasiyo za Polisi ya Runda, Gitarama na Ruhango; na kasho y'icyahoze ari Komine Taba.

Mu Ntara ya Gikongoro hasuwe kasho z'izahoze ari Komine Mubuga na Rwamiko, kasho sitasiyo za Polis! za Munini na Gikongoro.

Mu Ntara ya Butare, Komisiyo yasuye kasho za sitasiyo za Polisi za Butare na Nyanza; kasho y'icyahoze ari Komini Nyabisindu; kasho za "Postes" za Polisi ya Rusatira, Kigembe, Muganza, Nyaruhengeri, Mbazi, Mugusa, Mugina na Muyaga.

Mu Ntara ya Ruhengeri, hasuwe kasho ya Polisi ya Nyarutovu na Kasho ya Sitasiyo ya Ruhengeri.

Mu Ntara ya Gisenyi, hasuwe kasho za sitasiyo za Polisi za Gisenyi, Kabaya na Ngororero, Hanasuwe n'ikigo cya MULPOC, Ishami ry'Akanama k'Umuryango w'Abibumbye gashinzwe Ubukungu Nyafurika, ubu gikorerwamo n'Ubushinjacyaha bwa Gisirikare. Mu gihe Komisiyo yasuye icyo kigo cyari gifungiwemo bamwe mu bacengezi bafatiwe mu mirwano mbere yo kujyanwa mu ngando zigamije kubasubiza mu buzima busanzwe.

Komisiyo imaze gusura ayo makasho yasanze ibibazo byinshi abihuriyeho. Icyakora hari n'ibindi bibazo amwe yihariye.

Mu bibazo rusange iby'ingenzi byagaragaye ni ubukene bw'ubugenzacyaha. Ibi byagaragazwaga n'uko hensi abagenzacyaha batari bafite imodoka cyangwa ipikipiki zo gukoresha amaperereza cyangwa kugeza amadosiye ku gihe aho agomba kugera. Ikindi cyagaragazaga ubukene ni ukubura ibyuma by'itumanaho, ububiko bwo gushyingura amadosiye, imashini zo kwandikisha, impapuro n'amakaramu.

Mu bibazo byihariye Komisiyo yabonye mu gihe yasuraga amakasho, harimo ibi bikurikira:

1. Abana babana na ba nyina bafunzwe.

Muri kasho y'icyahoze ari Komine Mugina, mu Ntara ya Gitarama harimo abana 12 babana na ba nyina bafunzwe. Muri bo abenshi barengeje imyaka ibiri y'amavuko. Muri kasho ya Nyaruhengeri mu Ntara ya Butare na ho hari abagore batatu bari kumwe n'abana babo barengeje imyaka ibiri.

Komisiyo irasanga ari ikibazo gikwiye gufatirwa ingamba mu rwego rw'ighugu kugira ngo bene abo bana bakurire mu bwisanzure.

2. Gutinda kuburanishwa.

Ku birebana n'ibyaha bisanzwe, Komisiyo yasanze hari abantu bishyikirije inzego zubutabera bamaze gukora ibyaha n'abandi bemera ibyaha bafatiwe ariko bataraburanishwa. Ingero ni nk'aba bakurikira :

NDABAKURANYE Emmanuel ukomoka mu murenge wa Kiyonza yarwanye na mukuru we wo kwa se wabo witwa HABIMANA Herman, aramukubita bimuviramo gupfa. Yishyikirije ubutabera ku itariki ya 13 Kamena 1995 ahita afungwa. Icyo gihe yari afite imyaka 15. Mu gihe Komisiyo yasuraga kasho y'icyahoze ari Komine Mugina, NDABAKURANYE Emmanuel yari atarashyikirizwa urukiko. Umwaka w'2001 warangiye ntakirahinduka. Mu gihe raporo yategurwaga bari baramwimuriye muri kasho y'akarere ka Ruyumba 1 Musambira.

RUCYAHANA Célestin wo mu murenge wa Nyarurama ufungiye muri kasho y'icyahoze ari Komine Ntongwe kuva ku wa 7 Kamena 1995 azira ko yarwanye na se

akamukomeretsa bikamuviramo gupfa. Yabajije bwa mbere ku itariki ya 28 Gashyantare 2001. Kuva icyo gihe ntarashyikirizwa ubucamanza.

NZEYIMANA Patrice na we wari muri kasho y'icyahoze ari Komine Ntongwe yafunzwe ku wa 16 Mutarama 1996 aregwa "urugomo". Yabajije bwa mbere muri Werurwe 2001, kuva icyo gihe ntaragezwa imbere y'ubucamanza.

NTAWUYIRUSHINTEGE François wo mu Murenge wa Nyarurama na we yafunzwe ku itariki ya 12 Nyakanga 1997 aregwa "urugomo" afungirwa muri kasho icyahoze ari Komine Ntongwe. Kuva icyo gihe ntarashyikirizwa ubucamanza.

Mu bandi Komisiyo yasanze muri kasho y'icyahoze ari Komine Mugina bafunzwe igihe kirekire kandi batarashyikirizwa ubucamanza harimo abaje gufungurwa mu gihe Komisiyo yateguraga iyi raporo. Abo ni aba bakurikira : GAHIGI Emmanuel wo mu murenge wa Nteko, NZEYIMANA Eraste na we wo mu murenge wa Nteko na UWITONZE François Xavier wo muri Kiyonza. Bafunguwe ku wa 18 Gashyantare 2002.

3. Gufungwa igihe kirekire kubera "kugaburira abacengezi"

Mu gihe Komisiyo yasuraga kasho y'icyahoze ari Komine Mugina yasanze abana bafunze bashinjwa kuba baragaburiye abacengezi. Urugero ni MUKAMANA Kositaziya ukomoka mu murenge wa Mukinga, Komine Mugina mu Ntara ya Gitarama wafunzwe ku wa 17 Ugeschyingo Yari yarafunganywe n'abahungu be babiri MUNYANEZA Philippe wafunzwe ku wa 15 Gashyantare 1997 na NSENGIYUMVA Fabien wafunzwe ku wa 15 Werurwe 1997.

Komisiyo yatangajwe n'uko abo bantu bafunzwe imyaka irenga itatu mu gihe hariho ingamba nshya mu rwego rwa politike zo gufasha abacengezi ubwabo gusubira mu buzima busanzwe mu ngando. Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, Komisiyo yamenye ko abo bantu bafunguwe.

Muri rusange, Komisiyo isanga benshi mu bafungiwe mu ma kasho barakorewe amadosiye kuva aho Polisi y'Igihugu igiriye. Hari na benshi barekuwe kuko nta bimenyetso bifatika byabagaragayeho.

b. Isurwa ry'amagereza

Uretse amakasho, Komisiyo yasuye gereza ya Ntsinda, iya Kibungo, iya Kigali n'iya Remera (Kimironko) ku matariki ya 12, 15 na 28 Gashyantare 2001.

Kimwe no muri za kasho zasuwe, Komisiyo yasanze muri ayo magereza hari ubukene bw'ibikoresho, nk'imodoka, amapikipiki cyangwa lisansi na mazutu. Ku bo Komisiyo yaganiri na bo, iryo buru ry'ibikoresho ni yo mpamvu nyayo yaba idindiza akazi. Nyamara n'ubwo hari ingorane rusange ayo magereza ahuriye, hari n'ibiranga amagereza amwe ku buryo bw'umwihariko.

Mu ngorane rusange ziboneka hafi hose, harimo:

- Ubwinski bw'abafungwa n'ubuto bw'ahantu bafungirwa ;
- Kuba hari abafungwa bafashwe nta urwandiko rufunga by'agateganyo (mandat d'arrêt provisoire) bakaba batagira na dosiye ;
- Kuba hari abafunzwe igihe kirenze cyane igiteganywa n'amategeko batarabonana n'inama y'abacamanza ;
- Kuba hari abageze ku ntambwe yo kuburana ariko imanza zabo zigasubikwa kenshi;
- Kuba hari abafungwa barangiza kuburana bakamara igihe kirekire badasomewe ;
- Kuba hari abafungurwa n'inkiko cyangwa inama y'abacamanza ariko Parike ikanga kubafungura nta byaha bindi baregwa.

By'umwihariko Komisiyo yasuye Gereza ya Ntsinda ku wa 12 Gashyantare nyuma y'aho umuryango uharanira uburenganzira bw'ikiremwamuntu utegamiye kuri Leta LIPRODHOR utangarije ko muri iyo gereza abafungwa bafite imibereho mibi cyane. Komisiyo yari ifite intego yo kugenzura ko ibyahavugwaga ari ukuri .

Komisiyo yasanze hari isuku ihagije, abafungwa babona amazi n'ibiribwa, banavurwa ku buryo bushoboka ; ibi bikaba binyuranye n'ibyavugwaga na LIPRODHOR, yaje no kunenga umukozi wayo wari wamenyekanishije iyo nkuru itari ifite ishingiro.

Ku birebana n'amakasho n'amagereza, Komisiyo irasanga hakwiye gukorwa ibi bikurikira kugira ngo ibyo bibazo rusange byavuzwe bibonerwe ibisubizo:

- Leta ikwiye kubonera ubugenzacyaha ahantu ho gukorera hakwiranye n'imiterere n'imrimo yabwo.
- Leta ikwiye kongerera ibikoresho ubugenzacyaha nk' imodoka, amapikipiki, uburyo bwo gutumanaho no gushyingura amadosiye, ibyuma kabuhariwe n'imashini zo kwandika, impapuro n'ibindi...
- Abacungagereza n'abashinzwe amakasho na bo bakwiye guhugurwa mu byerekeye ifatwa n'ifunga n'uburenganzira bw'ikiremwamuntu kugira ngo bagire uruhare mu kubahiriza amategeko.

2.2.1.2. Ku bijyanye n'uburenganzira mu by'ubukungu, imibereho myiza, umuco n'amajyambere.

Mu rwego rw'iyubahirizwa ry'uburenganzira bw'ikiremwamuntu mu by'ubukungu, imibereho myiza, umuco n'amajyambere, Komisiyo yakurikiranye ibibazo bikurikira:

A.Ibibazo bijyanye n'umutungo bwite.

a. Ibibazo byerekeye amazu n'amasambu,

Komisiyo yakurikiranye ibibazo bimwe bitari byarangiye mu mwaka w'2000 n'ibindi bishya yagejejweho mu mwaka w'2001.

1. Kudahabwa inzu n'isambu bya BYABATESI Christine.

Mu mwaka w'2000, BYABATESI Christine wari utuye ku i Taba, mu Mujyi wa Ngoma, mu Ntara Butare, yagejeje kuri Komisiyo mu nyandiko ikibazo cyerekeranye no kudashyira mu bikorwa icyemezo cy'Urukiko rwa Mbere rw'Iremezo rwa Kigali cyo ku wa 20 Ukwakira 1999 (urubanza n° R.C. 30089/89) cyamwemereraga gucunga inzu ya musaza we iri mu Karere ka Kacyiru.

Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, Komisiyo yandikiye Ubuyobozi bw'Umujiyi wa Kigali ibusaba gukora ibishoboka byose kugira ngo icyemezo cy'urukiko gishyirwe mu bikorwa. Komisiyo izakomeza gukurikirana icyo kibazo.

2. Kwimurwa mu mazu no mu masambu kwa RUGIGANA James na bagenzi be.

Ku wa 10 Mata 2001 RUGIGANA James na bagenzi be bamenyesheje Komisiyo mu nyandiko impungenge bari bafite zo kwimurwa mu mazu n'amasambu yabo badahawe amafaranga y'ibikorwa byabo. Iyo miryango yari yaratujwe mu kibanza cyari cyarateganyirijwe kwagura ivuriro ryo mu karere ka Rusumo. By'umwihariko, RUGIGANA James yasabwe guhitia yimuka kuko inzu n'isambu bye byegereye aho ibikorwa byo kwagura ivuriro byari bigiye gutangirira.

Ku wa 4 Gicurasi 2001, Komisiyo yagiranye imishyikirano n'ubuyobozi bw'Akarere iyo miryango yari ituyemo, hafatwa icyemezo cy'uko RUGIGANA yakwimuka nyuma yo guhabwa ikiguzi cy'ibikorwa yari yarashyize muri iyo sambu.

Komisiyo irishimira ko ikibazo cya RUGIGANA cyabonewe igisubizo mu mishyikirano, agahabwa indi sambu y'ingurane n'amafaranga ajyanye n'ibikorwa yari yarashyize mu nzu yimuwoemo.

Komisiyo yagaragarije bagenzi ba RUGIGANA James ko yiteguye kubafasha, icyemezo cyo kubimura kiramutse gishyizwe mu bikorwa mu buryo butubahirije uburenganzira bwabo.

3. Kwirukanwa mu nzu kwa DUKUZEMARIYA Agatha n'imfubyi yareraga.

DUKUZEMARIYA Agathe yagejeje ikirego cye kuri Komisiyo mu ibaruwa ye yo ku wa 10 Gicurasi 2001. DUKUZEMARIYA Agathe yavugaga ko uwahoze ari Umuyobozi w'Akarere ka Rutongo, SEMUKANYA Antoine, yamuvanye mu nzu hamwe n'abana b'lmfubyi yareraga. Iyo nzu yari yarubatswe na mukuru we MUKARUGWIZA Christine atarapfa, wayiraze RUTIHUNZABE Yves, umuhungu we w'imfura nk'uko bigaragara mu rwandiko yandikiye Ubuyobozi bw'Akarere ku wa 23 Ugushyingo 1998. Uwo mwana MUKARUGWIZA yamubyaye akiri kwa se, mbere yo gushakana na NTEZIRYIMANA Augustin alias Muliro babyaranye abana babiri ari bo CONCORDE na mushiki we Komisiyo itabashije kumenya izina.

Mu iperereza ryayo, Komisiyo yasanze DUKUZEMARIYA Agathe yariyambaje inzego nyinshi, zrimo Minisiteri y'Ubutegetsi bw'Ighihu n'Imibereho Myiza y'Abaturage, ntibyagira icyo bimumarira. Ni yo mpamvu Komisiyo yiyeje gukurikirana icyo kibazo.

Komisiyo yamenye kandi ko iyo nzu yubatswe na MUKARUGWIZA Agathe mu isambu yari yarahawe na KABEGA Antonia nk'uko n'abaturage babyemeje. Ku mpamvu z'ubwumvikane buke hagati ya DUKUZEMARIYA Agathe na RUTIHUNZABE Yves, Ubuyobozi bw'Akarere bweguriye RUTIHUNZABE Yves inzu yarazwe na nyina, ingaruka y'ibyo iba ko abandi bana bakuwe muri iyo nzu hamwe n'uwabarera DUKUZEMARIYA Agathe.

Mu gihe iyi raporo itegurwa, Komisiyo yandikiye Minisiteri y'Ubutegetsi bw'Ighihu n'Imibereho myiza y'Abaturage iyisaba ko, mu gihe igisubizo cya burundi ku kibazo cya DUKUZEMARIYA Agathe n'imfubyi arera kitaraboneka, yakoresha ububasha bwayo igashakira DUKUZEMARIYA Agathe aho yaba ari hamwe n'imfubyi arera. Komisiyo izakomeza gukurikirana icyo kibazo.

4. Isambu ya NDENGEJEHO Diogène yagurishijwe.

NDENGEJEHO Diogène yagejeje ikirego cye kuri Komisiyo mu ibaruwa ye yo ku wa 14 Werurwe 2001.

Icyo kibazo giteye gitya : mu gihe Akarere ka Kanombe kari kakiri mu Ntara ya Kigali Ngali, NDENGEJEHO Diogène yari afite isambu yubatsemo inzu mbere y'umwaka w'1994. Mu gihe yari mu buhungiro, Komine Kanombe yagurishije igice cy'isambu ye ku mafaranga ibihumbi ijana na mirongo itanu (150.000 FRW). Aho ahungukiye

yashubijwe inzu ye n'igice gito cy'isambu kitagurishijwe. Yasanze uwaguze iyo sambu yarayubatsemo, havuka amakimbirane.

Ubuyobozi bw'Akarere ka Kanombe bwabafashije kugabana isambu, ariko NDENGEJEHO Diogène ntiyanyurwa.

Mu gihe cyo gutegura iyi raporo Komisiyo yandikiye Ubuyobozi bw'Umuji wa Kigali ibusaba gukurikirana icyo kibazo ikarenganura urengana. Ikindi gikwiye gusuzumwa, ni impamvu amafaranga yagurishijwe ikibanza yahamanywe n'icyahoze ari Komine Kanombe aho guhabwa nyir'isambu aho ahungukiye.

5. Igurishwa ry'inzu ya NDAHIMANA Japan na barumuna be.

NDAHIMANA Japan yagejeje ikirego cye kuri Komisiyo mu magambo. Yavugaga ko barumuna be, NDAYISENGA François na GASIMBA Emmanuel, basigiwe na nyina wapfuye. Inzu yaje kugurishwa na nyirarume wabo wari warabasigaranye ari we SINDARIHUGA Jean de Dieu.

Ku wa 5 Nzeri 2001, Komisiyo yageze aho inzu yagurishijwe iri, ku Kimisagara mu mujiyi wa Kigali inabonana na SINDARIHUGA Jean de Dieu akaba abarizwa mu Karere ka Kigarama ya Kibungo aho yimukiye akimara kugurisha. Uyu mugabo yemeza ko inzu arimo ubu ari iyo yaguriye abo bana, ariko nta kimenyetso kibigaragaza.

Mu mikurikiranire y'icyo kibazo, Komisiyo yagerageje guhuza impande zombi ngo irebe ko ikibazo cyabonerwa igisubizo, nyirarume w'abana ntiyitaba. Hamaze kugaragara ubushake buke bw'umurezi w'abana, Komisiyo yagiriye abana inama yo kwiyambaza inkiko kuko inzego z'akarere zitashoboye gukemura icyo kibazo, bitabujije ko Komisiyo na yo izakomeza kugurikirana.

Komisiyo iributsa ko bitemewe kugurisha umutungo utimukanwa w'abana b'imfubyi ubarera yaba yarahawe n'urukiko uburenganzira bwo kuwubacungira. Ni yo mpamvu bigaragaye ko ushinzwe gucunga umutungo w'abana yihaye uburenganzira bwo kuwugurisha batabimusabye uwabigize yabiryozwa.

6. Gutwikirwa inzu no kumeneshwa bya MUKARUNYANA Marthe.

Ikirego cya MUKARUNYANA Marthe cyagejejwe kuri Komisiyo mu ibaruwa ye ku wa 2 Nzeri 2001. MUKARUNYANA Marthe yavugaga ko ku 15 Gicurasi 2001 yatwikiwe inzu n'abaturage b'Umurenge wa Musha mu Ntara ya Kigali Ngali bakekaga ko ari umurozi. Ubu bubisha bwahungabanyije bikomeye uburenganzira bwa MUKARUNYANA Marthe ku mutungo we, umutekano we, umutekano we n'uw'abana be. Mbere y'uko ageza icyo kibazo cye kuri Komisiyo, MUKARUNYANA Marthe jabanje kugicisha mu nzego z'ubuyobozi ntizagishakira igisubizo.

Komisiyo yagiriye MUKARUNYANA Marthe inama yo kugeza icyo kibazo kuri Parike ya Kigali. Abagize uruhare rugaragara mu ihohoterwa rye barafashwe barafungwa nyuma bararekurwa ku buryo budasobanutse. Mu gihe cy'iperereza rya Komisiyo kuri icyo kibazo, abatwikiwe bari bacumbikiwe kuri Sitasio ya Polisi i Musha.

Komisiyo yasabye ubushinjacyaha bwa Kigali gukurikirana iki kibazo n'ubwo abakoze icyaha cyo gutwika inzu y'umuturanyi bakemera kandi bakemera no kwishyura ari uko MUKARUNYANA Marthe yimuriwe ahandi. Ibyo babyitwaza birengagiza ko buri muntu afite uburenganzira bwo gutura aho ashatse mu gihugu.

Mu gihe cyo gутегура iyi raporo, Komisiyo imaze kubona ko ikibazo cya MUKARUNYANA Marthe kitabonewe igisubizo yandikiye Perefe wa Kigali Ngali, INYUMBA Aloyiziya, imugezaho ibyifuzo bikurikira:

- Kwita ku mutekano wa MUKARUNYANA Marthe;
- Mu gihe ubucamanza bugikora imirimo yabwo, gufasha MUKARUNYANA kugira aho aba no kubona ibikoresho by'ibanze ;
- Gusuzuma niba inzego z'ibanze n'iz'umutekano zo muri ako Karere zitarabangamiye ubutabera;
- Gufatira ibyemezo inzego z'ibanze igithe bizaba bigaragara ko zitujuje inshingano zazo cyangwa zaragine uruhare mu ihohoterwa rya MUKARUNYANA Marthe rimaze amezi menshi kandi ryagize inkurikizi ku mibereho y'umuryango muri rusange.

Komisiyo irasanga bibabaje kubona inzego z'ubuyobozi bw'Intara n'Akarere zitarihutiye gushakira igisubizo icyo ikibazo, MUKARUNYANA Marthe agakomeza kurengana zirebera. Icyo kibazo cyabaye urugero rugaragaza ko umuco mubi wo kudahana utaracika mu gihugu.

7. Kutishyurwa kw'amazu n'isambu bya GATERA Antoine.

Ikirego cya GATERA antoine cyagejejwe kuri Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu mu ibaruwa ye yo ku wa 30 Gicurasi 2001.

Icyo kirego cyerekeranye no kutishyurwa amafaranga yasigaye ku yo yagombaga guhabwa na Leta nk'ingurane ku mazu n'ibikorwa byose biri mu isambu ye. GATERA Antoine yari yarahunze mu mwaka w'1959, atahutse mu w'1994, asanga igice kimwe cy'isambu ye abaturage baragifashe bagituramo, ikindi Komine Nyakinama yaracyubatsemo Ikigo cya Komine Gihugura Abaturage Ubutitsa (CCDFP) n'Urukiko rwa Kanto. Ikindi kandi GATERA Antoine yasanze inzu ye yari atuyemo igihari, yarabaye icumbi rya Burugumesitiri wa Nyakinama. GATERA Antoine yahise asaba ko yasubizwa ibintu bye ariko yemera guhara igice cyari cyarafashwe n'abaturage bagituyemo. Icyo gikorwa yagishimiwe n'Umuyobozi w'Intara ya Ruhengeri, RUCAGU Boniface, mu ibaruwa n° 1075/07.04106 yo ku wa 9 Ukwakira 1999 yandikiye Minisitiri w'Ubutaka, Gutuza Abantu no Kurengera Ibidukikije.

Ku wa 7 Kanama 1996, uwari Visi Minisitiri w'Intebe akaba na Minisitiri w'Ubutegetsi bw'Igihugu n'Amajyambere ya Komine, Koloneli KANYARENGWE Alexis, yandikiye Perefe wa Perefegitura Ruhengeri mu ibaruwa n° 790/05.05/3 amusaba ko GATERA Antoine yahabwa isambu isigaye idatuwemo n'abaturage kandi akayitwarana n'ibiyrimo byose : ibiti, urutoki n'amazu yubatsemo.

Kubera ko ibikorwa byari muri icyo gice cy'isambu ya GATERA Antoine byari bigamije gutsura amajyambere y'abaturage, Ubuyobozi bw'Intara ya Ruhengeri bwahisemo kubarura ibikorwa byose biri muri iyo sambu no kubiha agaciro, hanyuma GATERA Antoine agahabwa amafaranga yabyo. Ni muri urwo rwego, akanama gashinzwe kugena indishyi zabatswe ibyabo na Leta (expropriation) mu Ntara ya Ruhengeri kabaruye; kagaha ayo mazu yose, ari iya ari iya GATERA Antoine n'andi Komini yubatsemo, agaciro gahwanye n'amafaranga miliyon'i cumi n'eshanu n'ibihumbi magana abiri makumyabiri na bitandatu na magana ane mirongo icyenda y'amanyarwanda (15.226.490 FRW).

Kubera ko Komine Nyakinama itashoboraga kubona ayo mafaranga, Umuyobozi w'Intara ya Ruhengeri yandikiye Minisiteri y'Ubutaka, Gutuza Abantu no Kurengera Ibidukikije ibaruwa no. 1075/07.04/06 yo ku wa 9 Ukwakira 1999, ayisaba kugoboka Komine Nyakinama, ikariha Antoine amafaranga yavuzwe haruguru.

GATERA Antoine yabanje guhabwa amafaranga y'amanyarwanda miliyon'i esheshatu n'ibihumbi magana cyenda na mirongo cyenda n'umunani na magana inani na mirongo ine ya y'amanyarwanda (6.998.840 FRW), ahwanye n'agaciro k'inzu ye n'ay'ibihingwa byari byarabaruwe muri iyo sambu.

Mu iperereza ryayo, Komisiyo yabonanye n'Umuyobozi w'Urwego rw'Ubutaka mu y'Ubutaka, Gutuza Abantu no Kurengera Ibidukikije ku wa 9 Nyakanga 2001 yizezwa ko GATERA Antoine azishyurwa amafaranga asigaye ku ngengo y'imari y'ijo Minisiteri y'umwaka w'2002.

Nyuma y'uwo mubonano, Minisiteri y'Ubutaka, Gutuza Abantu no Kurengera yashimangiye ayo masezerano mu ibaruwa n°763/16.02/01 yo ku wa 25 Nyakanga 2001, yandikiye GATERA Antoine imumenyesha ko azahabwa amafaranga asigaye angana na miliyon'i umunani n'ibihumbi magana abiri makumyabiri na birindwi na magana atandatu mirongo itanu (8.227.650 FRW) ku ngengo y'imari y'umwaka w'2002.

Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, GATERA Antoine yaje kwandikira Komisiyo ayimenyesha ko ayo mafaranga yasezeranyijwe atayahawe, ko ahubwo Umunyamabanga Mukuru muri Ministeri y'Ubutaka, Gutuza Abantu no Kurengera Ibidukikije yamubwiye ko ntayo azabona.

Komisiyo yanibonaniye n'Umunyamabanga Mukuru wa Minisiteri y'Ubutaka, Gutuza Kurengera Ibidukikije, HAJABAKIGA Patricia, n'Umuyobozi w'Urwego rw'Ubutaka muri iyo Ministeri bombi bayimenyesha ko Minisiteri itazishyura amafaranga asigaye yari yaremeye kwishyura Antoine.

Komisiyo irasanga GATERA Antoine akwiye kwishyurwa nta yandi mananiza amafaranga Minisiteri y'Ubutaka, Gutuza Abantu no Kurengera Ibidukikije yamusigayemo. Irashima kandi abayobozi bafashe ibyemezo bya mbere bishyira mu gaciro kuri icyo kibazo kirebana n'itahuka ry'impunzi za mbere y'umwaka w'1994. Abo ni uwari Visi Minisitiri w'Intebe akaba na Minisitiri w'Ubutegetsi bw'Ighugu n'Amajyambere ya Komine, Koloneli KANYARENGWE Alexis, na Perefe wa Perefegitura ya Ruhengeri, RUCAGU Boniface.

Icyakora Komisiyo iranenga Minisiteri y'Ubutaka, Gutuza Abantu no Kurengera ibidukikije yivuguruje nta mpamvu zifatika ishingiyeho. Irasanga kandi ikibazo cya GATERA Antoine gikwiye kwihutirwa cyane cyane ko ageze mu za bukuru, akaba yaramugaye, akaba yaranagaragaje ubworoherane mu gihe yemeye kureka igice cy'umutungo we. Komisiyo yiyemeje gukomeza gukurikirana icyo kibazo.

8. Gutinda gusubizwa amashuri n'amazu bya ADEPR.

Ku wa 1 Werurwe 2001, Ishyirahamwe ry'Amatorero y'Abapentekoti mu Rwanda (ADEPR) ryagejeje kuri Komisiyo ikirego kirebana no kudasubizwa amashuri n'amazu byaryo biri i Gihundwe mu Ntara ya Cyangugu byari byarigaruriwe na Minisiteri y'Ingabo nyuma y'itsembabwoko ryo mu mwaka w'1994. Iryo shyirahamwe ryari ryaragejeje icyo kibazo mu nzego nyinshi z'ubuyobozi maze Minisiteri y'ingabo ihabwa integuza yo kwimuka ariko ntibikorwe. Uko umwaka w'amashuri warangiraga ADEPR yaributsaga kugira ngo amashuri asanwe, akoreshwe imirimo yagenewe ariko bikananirana.

Kubera ko umutungo wa buri muntu ari intavogerwa kandi awufiteho uburenganzira, Komisiyo yandikiye Minisiteri y'Ingabo ku wa 30 Gicurasi 2001 iyisaba ko yasubiza ADEPR umutungo wayo nta mananiza.

Mu gihe cyo kwandika iyi raporo, Komisiyo yamenyeshejwe n'ubuyobozi bwa ADEPR ko bwashubijwe ikigo ku mugaragaro mu kwezi kwa Kamena 2001, ubu abanyeshuri bakaba bacyigiramo.

9. Kutubahirizwa kw'amasezerano y'ubukode bw'inzu ya UWIMANA Jeanne Claire.

Ku wa 12 Ukuboza 2001, UWIMANA Jeanne Claire yagejeje kuri Komisiyo ikirego cyijyanye no kutishyurwa n'Akarere ka Gisozi amafaranga y'ubukode bw'inzu ye. Amasezerano y'ubukode yavugaga ko Akarere ka Gisozi kazajya kishyura amafaranga ibihumbi mirongo itanu (50.000 FRW) buri kwezi kandi amezi atandatu ya mbere akishyurwa inshuro imwe mbere y'uko Akarere gatangira gukorera muri iyo nzu. Ayo masezerano ntiyakurikije kuko Akarere katangiye gukorera muri iyo nzu nyirayo atarishyurwa. UWIMANA Jeanne Claire yasiragiye ku biro by'ubuyobozi bw'Akarere inshuro nyinshi ntiyishyurwa. Hashize amezi atatu ni bwo Akarere kishyuye ibihumbi ijana (100.000 FRW) bihwanye n'amezi abiri gusa. UWIMANA Jeanne Claire abonye ko harimo amananiza mu kubahiriza amasezerano, yyambaje ubuyobozi bw'Umujiyi wa Kigali. Abonye ikibazo gitinze kubonerwa igisubizo, yyambaza Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu.

Komisiyo yageze ku Gisozi ivugana n'abayobozi b'Akarere kuri icyo kibazo ibumvisha ko UWIMANA Jeanne Claire arengana inabasaba ko bamwishiura. Nyuma y'iminsi ibiri intumwa za Komisiyo zihavuye, Akarere ka Gisozi kishyuye ibyo birarane ku wa 8 Mutarama 2002.

Komisiyo irasanga ubuyobozi bwari bukwiye kujya bukemura ibibazo by'abaturage butabanje kubasiragiza no kubaheza mu gihirahiro. Irasanga kandi abayobozi ari bo bari bakwiye kujya batanga urugero rwiza buzuza neza inshingano zabo.

10. Kudasubizwa inzu ye kwa UMUHIRE Claudine.

Mu I baruwa yo ku wa 4 Nzeri 2001, UMUHIRE Claudine yagejeje kuri Komisiyo ikirego cyo kudasubizwa inzu yasigiwe n'ababyeyi be iri mu Gatsata. Iyo nzu yatuwemo na NKUSI Emmanuel nyuma y'itsembabwoko ryo mu 1994 mu gihe ba nyirayo batari bahari. Iyo nzu yari ingwate igihe MUHIRE Venant yasabaga inguzanyo muri Banki y'abaturage ya Muhima.

Nyuma y'itsembabwoko ryo mu 1994, umwenda wari usigawemo na MUHIRE Venant ari we se wa UMUHIRE Claudine, wanganaga n'ibihumbi magana atatu na mirongo itandatu na bitanu by'amanyarwanda (365.000 FRW).

Igihe NKUSI Emmanuel yari atuye muri iyo nzu Banki yashatse kuyigurisha cyamunara kugirango ngo igaruze igice cy'amarafaranga yari asigaye kwishyurwa na MUHIRE Venant.

NKUSI Emmanuel yabajije Banki y'abaturage ya Muhima icyo yakora kugira ngo umuryango we utavanwa muri iyo nzu Banki imusaba kwishyura amafaranga yari asigaye, hanyuma akazayishyurwa na MUHIRE Venant.

Aho umuryango wa MUHIRE Venant ugarukiye washatse gusubira mu nzu yawo ariko NKUSI asaba kubanza kwishyurwa amafaranga yatanze muri Banki y'abaturage mu rwego rwo gutambamira cyamunara.

Komisiyo yahuje abarebwa n'icyo kibazo ifatanyije n'ubuyobozi bw'Umuji wa Kigali, NKUSI Emmanuel ahabwa integuza ya nyuma arayubahiriza. Inzu yasubijwe ba nyirayo, Naho NKUSI Emmanuel agirwa inama yo gukurikirana mu nzego z'ubucamanza amafaranga yatanze kuri iyo nzu.

Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, Komisiyo yabajije "Administrateur" wa Banki y'abaturage ya Muhima iby'ivo nama yagiriwe NKUSI Emmanuel, asubiza ko Banki yashingiye ku masezerano yagiranye na MUHIRE Venant akaba ntaho yabuzaga ko inguzanyo yakwisyurwa n'undi muntu utari MUHIRE Venant ubwe wayifashe.

Komisiyo yishimiye ko ku bufatanye bwayo n'ubuyobozi bw'Umuji wa Kigali, UMUHIRE Claudine yashoboye gusubizwa umutungo wa se. Na none ariko hatirengagijwe ingorane zo gucumbika zariho muri icyo gihe, NKUSI Emmanuel yagombaga kumva ko nta mpamvu yo kwishyura Banki umwenda atafashe. Komisiyo kandi irasanga Banki y'abaturage ya Muhima yaranyuranyije n'amategeko agenga iby'inguzanyo no kwishyuza. Komisiyo iragaya imyifatire ya Banki muri icyo kibazo.

b. Ibibazo byihariye byerekeye amasambu.

1. Ibibazo by'isaranganywa ry'amasambu.

Mu bibazo Komisiyo yakiriye mu mwaka w'2001 harimo n'ibyerekeye isaranganywa ry'amasambu ryagiye ribyara hamwe na hamwe amakimbirane. Iryo saranganya ryakozwe n'abayobozi b'intara zimwe bagamije gukemura ikibazo cy'impunzi zo mu w'1959 zitari zifite amasambu yo guturamo.

Urugero rw'ibyo bibazo twatanga ni nk'icyerekeye isambu ya UWIRAGIYE wo mu Karere ka Gasabo, umurenge wa Rubungo mu Kagari ka Kayumba, mu Ntara ya Kigali Ngali. Iyo sambu yahawe undi muturage mu rwego rw'isaranganya. Komisiyo yatumiwe mu nama n'abaturage bafite ibibazo nk'ibyo bo mu karere ka Rutongo yabaye ku itariki ya 5 Mata 2001. Iyo nama yageze ku myanzuro igamiye ubumwe n'ubusabane no kubana mu mahoro. Kubera ko UWIRAGIYE atishimiye iyo myanzuro, ubuyobozi bw'umurenge bwijeje Komisiyo ko ikibazo cye kizakomeza kwigwa no gushakirwa igisubizo.

Ikindi kibazo cyagejejwe muri Komisiyo ni icya GATARAYIHA Gratien wo mu karere ka Muvumba, umurenge wa Karama mu Ntara y'Umutara ; kikaba cyerekeranye n'isambu ye yahawe undi muturage. Mu gihe iyi raporo yategurwaga, Komisiyo yandikiye GATARAYIHA Gratien imusaba kubanza kuyigezaho imyanzuro y'inzezo z'ibazwe kuko ari zo zishinzwe bene ibyo bibazo.

Muri rusange, ibibazo by'amasambu byerekeranye n'isaranganywa rikorwa mu rwego rwo gutuza abantu batahutse. Kubera ko Komisiyo yasanze nta politiki ihamye iriho yo kugabana amasambu, irasanga ari ngombwa ko hashyirwaho amategeko agenga ubutaka n'igabana ry'amasambu ku buryo ari byo byakurikizwa mu gihugu hose.

2. Itangwa ry'isambu ya GAKWAVU Pierre Claver.

Ikirego cya GAKWAVU Pierre Claver cyagejejwe kuri Komisiyo mu mwaka w'2000. Icyo kibazo cyerekeranye n'isambu ubuyobozi bw'ahahoze ari Komini Gisuma bwahaye GAKWAYA Tharcisse nyuma y'uko umuryango wa GAKWAVU Pierre Claver uhunga mu mwaka w'1959. Akimara guhunguka, GAKWAVU yasanze hari igice kimwe cy'isambu kirimo ishyamba nk'uko yarisize, ikindi gice ari cyo cyakoreshwaga n'uwo baftanye amakimbirane.

Iki kibazo cyavuzwe mu nama yo ku wa 23 Gicurasi 2000 yari yahuje abaturage ba selire Karambo na Nyagatare za segiteri Shagasha muri Komini Gisuma ubu yahujwe na Komini Gafunzo zigahinduka Akarere k'Impala. Isambu iburanwa ubu ikaba yaraherereye mu karere k'Umujiyi wa Cyangugu. Muri iyo nama yavuzwe haruguru yakoreshejwe na Superefte ushinzwe ubukungu na tekiniki na Burugumesitiri wa Gisuma, hafashwe umwanzuro ko GAKWAYA Tharcisse yagabana na GAKWAVU Pierre Claver.

Ku wa 15 Ukuboza 2000, Komisiyo yandikiye Perefe wa Cyangugu imusaba gukemura ikibazo hakurikijwe imyanzuro y'inama y'abaturage yo ku wa 23 Gicurasi 2000 bitabaye ngombwa gukururana mu nkiko.

Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, Komisiyo yishimiye kumenya ko ku bufatanye bw'Ubuyobozi bw'Intara ya Cyangugu n'ibiro bya Komisiyo mu Ntara ya Cyangugu, GAKWAVU Pierre Claver na GAKWAYA Tharcisse bagabanye isambu bapfaga.

Komisiyo isanga Leta yari ikwiye gukora ibishoboka ikajya ishakana ubwira ibisubizo by'ibibazo nka biriya kuko kenshi usanga bifitwe n'abantu bageze mu za bukuru kandi usanga bateze amaramuko muri ayo masambu. Komisiyo iributsa ko "Abakambwe cyangwa abamugaye na bo bafite uburenganzira bwo kwitabwaho by'umwihariko hakurikijwe ibyo bakeneye ku mubiri cyangwa mu bitekerezo". Ibyo bikubiye mu

Masezerano ya Afurika yerekeye Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu n'ubw'abaturage yo ku wa 27 Kamena 1981 mu ngingo yayo ya 4.

B. Ibibazo binyuranye bijyanye n'ubukungu.

1. Kutishyurwa kw'ababitsaga mu Isanduku yo Kuzigama y'u Rwanda.

Kimwe mu bibazo bimaze igihe kirekire kandi bitarabonerwa ibisubizo ni icy'Isanduku yo Kuzigama y'u Rwanda. Iki kibazo kigizwe n'uko bamwe mu bayubitsagamo amafaranga batayashubijwe nyuma y'ihomba ry'ijo Sanduku.

Urugero ni ikirego NGARUYE Ignace na bagenzi be bagejeje kuri Komisiyo ku wa 2001 bayisaba kubahesha amafaranga yabo yaheze mu Isanduku yo Kuzigama y'u Rwanda yahombye. Komisiyo yagejeje icyo kibazo muri Minisiteri y'imari n'Igenamigambi, imenyeshwa ko ibiro bishinzwe ibibazo by'ijo Sanduku bikorera ku Muhima, hakaba hariho Komite ishinzwe iseswa ry'ijo Sanduku yo Kuzigama.

Ku wa 12 Mutarama 2002, Komisiyo yandikiye NGARUYE Ignace na bagenzi be ibayobora ku rwego rushinzwe gukemura ibyo bibazo kugira ngo ruzatunganye ikibazo cyabo.

Ishingiye kuri izo ngorane, Komisiyo ifite impungenge ziterwa n'uko abantu benshi babitsaga amafaranga yabo muri iyo Sanduku bamaze igihe kirekire cyane batayahabwa, irasanga iki kibazo gikwiye kwitabwaho kurushaho n'abashinzwe kugishakira igisubizo, cyane cyane ko abantu bayubitsagamo bari abafite amikoro make. Byaba byiza kandi imitungo (amazu, ibikoresho) y'ijo isanduku yegeranyijwe kuko ariyo yafasha mu kubonera igisubizo icyo kibazo.

2. Kutishyurwa kwa NTAGANDA Jean Baptiste na Minisiteri y'Umutekano.

Ku wa 18 Nzeri 2001 NTAGANDA Jean Baptiste yandikiye Komisiyo y'gihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu ayigezaho ikibazo afitanye na Minisiteri y'Umutekano cyerekeranye no kutishyurwa amafaranga ye miliyoni mirongo ine n'icyenda n'ibihumbi magana atandatu itanu y'u Rwanda (49.650.000 FRW), ahwanye n'igiciro cy'inkwi yagemuriye amagereza atandukanye mu gihugu nk'uko bigaragazwa n'impapuro ntumizabintu (bons de commande), impapuro mperekeza (bordereaux d'expédition) n'impamyabuguzi (factures). Iryo soko yari yaritsindiye mu Kigo gishinzwe gutanga amasoko ya Leta (National Tender Board).

Igihe cyo kwishyurwa kigeze, Minisiteri y'Umutekano yamushyizeho amananiza : yamutegetse ko yabanza kwishyura amafaranga angana na miliyoni imwe (1.000.000 FRW) iyo Minisiteri undi muntu Komisiyo itamenye izina, udafitanye isano risobanutse n'iryo soko.

Komisiyo y'igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu yabonanye inshuro ebyiri n'Umunyamabanga Mukuru muri Minisiteri y'Umutekano, Dr. NSENZA Zac, imugezaho iki kibazo ariko nta cyagezweho.

Mu gihe cyo kwandika iyi raporo, Komisiyo yandikiye kandi Minisiteri y'Umutekano, gukora ibishoboka ikishyura NTAGANDA ayo mafaranga amaze umwaka urenga,

inazirikana ko ukutamwishiura bikomeza kwongera inyungu za banki yatse inguzanyo, ibyo bikaba bibangamiye bikabije imitunganyirize y'akazi ke n'imibereho ye bwite. Kuri Komisiyo biragaragara ko NTAGANDA yambuwe ibye ku maherere binamutera igihombo.

Komisiyo iributsa Leta ko ifite inshingano yo kwishyura abantu bose batsindiye amasoko kandi bagatanga ibyo basabwe cyane cyane ko iyo bigiye mu nkiko kenshi bitinda bigahombya bose na Leta irimo.

C. Uburenganzira bw'abana.

1. Ifungwa rya SALAMA Janvier.

Ku wa 6 Gashyantare 2001, Umuryango nyarwanda wita ku uburenganzira bw'ikiremwamuntu ARDHO, wagejeje kuri Komisiyo ikibazo cy'uwitwa SALAMA Janvier wari ufungiye kuri "sitasijo" ya polisi yo ku Muhima aza kwimurirwa muri Gereza ya Kimironko azira ko yishe umwana wa musanze aho abagenzi bategera imodoka. ARDHO yari yaramenye ko uwo SALAMA Janvier ashobora kuba yari umurwayi wo mu mutwe. Komisiyo na ARDHO bashatse abaganga bagaragaza ko SALAMA Janvier arwaye mu mutwe. SALAMA Janvier yarafunguwe, yoherezwa mu bitaro bivura abarwaye mu mutwe biri i Ndera.

Ishingiye kuri iki kibazo, Komisiyo irasanga mu gihe hari ibimenyetso bigaragara, abantu bafite ubumuga bakwiye kujya bitabwaho by'umwihariko n'inzego zose zibifitiye ubushobozi.

2. Iohoterwa rya YAMBABARIYE Jacqueline.

Ikibazo cy'iohoterwa ry'umwana w'imfubyi YAMBABARIYE Jacqueline cyageze muri Komisiyo ku wa 3 Gicurasi 2001 kizanywe n'uwo mwana ubwe mu gihe yari afite imyaka 17. YAMBABARIYE Jacqueline yari amaze imyaka ibiri akorera uwitwa MUYANGO Déo wari utuye muri "Quartier Commercial" Akarere ka Nyarugenge, mu Mujiyi wa Kigali, nk'umukozi wo mu rugo. Umukoresha we yaje kujya amusambanya kugeza ubwo amuteye inda. MUYANGO Déo akimara kumenya ko YAMBABARIYE Jacqueline atwite yatangiye kumutoteza, akajya amukubita ku buryo bukabije agira ngo amwikize ave mu rugo rwe. Uwo mwana yarirukanywe hakoreshejwe iterabwoba kuko MUYANGO Déo yanamufungishije abifashijwemo n'abapolisi bamwe bakoreraga ku Muhima. Hageze n'ubwo umwana ajya gucumbika kwa Resiponsabule wa "Quartier Commercial".

Komisiyo yakoze iperereza, isanga iryo hohoterwa rihama MUYANGO Déo.

Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, Komisiyo yandikiye Komiseri Mukuru wa Polisi y'igihugu imusaba gukurikirana abapolisi baba baragize uruhare mu ifungwa ry'uwo mwana. Komisiyo yamusabye kandi gutumiza MUYANGO Déo wanze kwitaba Komisiyo akabazwa icyo ateganya gukorera YAMBABARIYE Jacqueline n'umwana bashobora kuba barabyaranye.

Komisiyo irasanga MUYANGO Déo akwiye gukurikiranwa n'inzego z'ubutabera.

3. Kuvutswa uburenganzira bwo kurera umwana we kwa UWITEGUYE Espérance.

Mu ibaruwa ye yo ku wa 12 Gashyantare 2001, UWITEGUYE Espérance, utuye i Nyamirambo, mu Mujyi wa Kigali, akaba ari umukozi wa Leta, yagejeje kuri Komisiyo ikirego cyereke kwamburwa uburenganzira bwo kurera umwana we muto, TUYISHIME CYIZA Fiston bita Fifi, uwo mwana akaba arerwa na nyirakuru ubyara se.

Muri iyo baruwa, UWITEGUYE Espérance avuga ko yatanye n'umugabo we, HAGUMINTWARI Landouald, umucuruzi, ku bwumvikane bwa bombi mu 1995. Anavuga ko kuva mu mwaka w'1995 kugera mu w'1997 yabanaga n'abana be bose uko ari batatu. HAGUMINTWARI Landouald yaje gusaba ko umwana we TUYISHIME CYIZA Fiston ajya kumusura, nyina aramumushyira. Nyuma y'ibyo, aho kumusubiza nyina, yaba yaramujyanye kwa nyirakuru ubyara se utuye mu Murenge wa Kivumu, Akarere ka Ndiza, Intara ya Gitarama. Nyina ntuyishimiye ko umwana ajyanwa kurereshwa kandi ari we ari n'umugabo we bafite ubushobozzi bwo kumurera. Mu iperereza yakoze, Komisiyo yasanze nta Kimenyetso kigaragaza ko UWITEGUYE Espérance na HAGUMINTWARI Landouald batandukanye binyuze mu Rukiko rwa Mbere rw'iremezo rwa Kigali.

Komisiyo yandikiye UWITEGUYE Espérance, ku wa 30 Gicurasi 2001, imusaba ko yageza ikibazo cye ku miryango y'impane zombi ikumvikana ku mirerere y'umwana hagamijwe inyungu ze, ibi bidashobotse akaba yakwiyambaza Urukiko rwa Mbere rw'iremezo.

Komisiyo iributsa ko amahame yemewe mu mategeko y'u Rwanda no mu masezerano mpuzamahanga y'uburenganzira bw'umwana avuga ko umwana afite uburenganzira bwo kurerwa n'ababyeyi be, kandi umubyeyi na we afite uburenganzira n'inshingano byo kurera umwana we.

N'ubwo UWITEGUYE Espérance atashubije ibaruwa ya Komisiyo yo ku wa 30 Gicurasi 2001, hazirikanywe uburemire bw'iki kibazo, Komisiyo izakomeza kugukurikirana.

4. Ikibazo cy'uburere bw'umwana Shimwa Grâce

Ku itariki ya 10 Ukwakira 2001, NGILIMANA Pie Joseph, uba mu Bubiligi, yandikiye Komisiyo ayisaba gukurikirana ikibazo cy'uburere bw'umwana w'imfubyi witwa SHIMWA Grâce, akaba mwishywa wa NGILIMANA Pie Joseph.

SHIMWA Grâce ni mwene HABINEZA Emmanuel n'UWAYEZU Thérèse bombi bishwe ku wa 7 Mata 1994, bazize itsembabwoko. Bari batuye mu cyahoze ari Komine Rutongo, Intara ya Kigali Ngali.

SHIMWA Grâce yabaye imfubyi afite amezi icyenda (9), arerwa na nyirasenge witwa MUKAHODARI Emerita, wakomeje kumwonsa arakura. Mu mwaka w'1999, mu ibaruwa yo ku wa 14 Gicurasi 1999, NGILIMANA Pie yagejeje ku muryango wa se wa SHIMWA Grâce, icyifuzo cy'uko yahabwa umwana akamurera, akishingira n'amashuri ye.

MAKUZA Patrice, sekuru w'umwana, mu izina ry'umuryango we, yasubije NGILIMANA Pie mu ibaruwa yo ku wa 25 Kamena 1999, amumenyesha ko adashobora guhabwa umwana kubera impamvu ebyiri zikurikira:

- Ko umwana yari akiri muto kandi akaba yari ataranacuka neza.
- Ko amashuri umwana yakenera, umuryango wo kwa se ufite ubushoboz bwo kuyamwisyurira. Icyakora MAKUZA Patrice yasezeranyije NGILIMANA Pie ko umwana namara gukura, arangije amashuri abanza, icyifuzo cy'uko yahabwa nyirarume kizongera kigasuzumwa.

NGILIMANA Pie Joseph ntiyanyuzwe n'icyo cyemezo. Yaje kugeza icyo kibazo mu Rukiko rwa Mbere rw'Iremezo rwa Kigali umucamanza SAFARI Emmanuel afata icyemezo n° 165/2000 ku wa 28 Nzeri 2000 giha NGILIMANA Pie Joseph ububasha bwo kurera SHIMWA Grâce.

Icyemezo cyatambamiwe na MAKUZA Patrice mu ibaruwa yo ku wa 8 Ukwakira 2000, yandikiye Perezida w'Urukiko rwa Mbere rw'Iremezo rwa Kigali.

Impamvu zatanzwe ni izi zikurikira:

- Mu nama y'umuryango yateranye ku wa 21 Nzeri 2000, sekuru w'mwana ntiyigeze yumvikana na NGILIMANA Pie ku cyifuzo cy'uko yahabwa umwana.
- Icyemezo n° 165/2000 cyo ku wa 28 Nzeli 2000 gishyiraho umwishingizi n'umugenzi w'umwishingizi, cyashingiye ku byemezo byafashwe mu nama yiswe iy'umuryango yabaye ku wa 27 Nzeli 2000, itari irimo abo ku ruhande rwa se w'umwana.
- Icyizere gike umuryango wa MAKUZA Patrice uftiyie NGILIMANA Pie nk'umurezi wa SHIMWA Grâce kubera ko atishimiye ishyingirwa rya mushiki we muri uwo muryango, ariko cyane cyane ni impungenge baterwaga n'uburyo bwo kugenzura umwishingizi w'umwana uba mu Bubiligi.
- Ingingo za 367 na 368 z'Itegeko n° 42/88 ryo ku wa 27 Ukwakira 1988 rishyiraho interuro y'ibanze n'Igitabo cya Mbere cy Urwunge rw'Amategeko Mbonezamubano ntizubahirijwe.

Perezida w'Urukiko rwa Mbere rw'Iremezo rwa Kigali yemeye isuzumwa ry'ubwo butambamire. Iyo dosiye yayishinze Visi-Perezida Wurwo rukiko, NGOGA Honoré ari na we wafashe icyemezo n°150/01 cyo ku wa 7 Ugushyingo 2001 gikuraho umwishingizi n'umugenzi w'umwishingizi b'imfubyi ya nyakwigendera HABINEZA Emmanuel na UWAYEZU Thérèse. Nyamara ibikubiye muri icyo cyemezo binyuranye n'ibiru muri iyo nyito kuko byasubijeho abari basanzweho.

Icyo cyemezo na none nticyanogeye umuryango wa se w'umwana nk'uko bigaragazwa n'ibaruwa yo ku wa 20 Ugushyingo 2001, MAKUZA Patrice yandikiye Perezida w'Urukiko rwa Mbere rw'Iremezo rwa Kigali, amumenyesha ubutambamire ku cyemezo n° 150/01 cyo ku wa 7 Ugushyingo 2001, kuko cyatoye abantu

banenzweho imyifatire mibi. Ibyo ngo bikaba byaratewe n'uko inama y'ubwishingizi yabaye ku wa 7 Ugushyingo nta bwisanzure bwari buyirimo; iindi kandi ngo Umucamanza ni we watoranyije abajya muri iyo nama, yirengagiza abari batowe kuruhande rw'umuryango wa se w'umwana.

Ikigaragara ni uko icyo cyemezo n° 150/01 cyo ku wa 7 Ugushyingo 2001 kitasubiwemo, kuko mu gihe iyi raporo itegurwa, Komisiyo yemenye ko SHIMWA Grâce yageze mu Bubili kwa NGILIMANA Pie Joseph.

Izo mpungenge MAKUZA Patrice yari yarazigaragarije Visi-Perezida w'Urukiko rw'Ikirenga akaba na Perezida w'Ishami ry'Ubuyobozi bw'Inkiko mu ibaruwa yo ku wa 7 Kamena 2001. Visi Perezida w'Urukiko rw'Ikirenga yandikiye Perezida w'Urukiko rwa Mbere rw'Iremezo rwa Kigali, ibaruwa no. DCT/327/2001 yo ku wa 2/8/2001, amusaba gusuzuma imiterere ya kiriya kirego no kumugezaho raporo igaragaza imikirize yacyo. Mu gihe Komisiyo yateguraga iyi raporo, yamenye ko nta gisubizo Urukiko rwa Mbere rw'Iremezo rwa Kigali rwigeze rutanga.

Mu ibaruwa yo ku wa 3 Ukuboza 2001, MAKUZA Patrice yaje kwandikira Komisiyo y'Ighugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu ayigezaho akarengane n'urugomo umuryango we waba waragiriwe biturutse ku kagambane ka NGILIMANA Pie Joseph.

Muri iyo baruwa, MAKUZA agaragaza ko Inkiko zitashoboye kubarenganura, kuko byafashwe byashingiye ku iterabwoba ryakozwe n'inzezo z'ubuyobozi zari ku ruhande rwa NGIRIMANA Pie Joseph zafungishije kandi zitoteza abantu bakurikira:

- KANZAYIRE Constance, nyirasenge wa SHIMWA Grâce, wafatiwe mu bitaro bya Nyagasambu ku wa 29 Ugushyingo 2000, aho yari arwarije umwana, bakaja gufungirwa i Musha muri Gasabo, umwana akaza kuhapfira. KANZAYIRE yafunguwe ku wa 25 Ukuboza 2000 nyuma y'iminsi 27.
- Guhera ku wa 29 Nzeri 2000 kugera ku wa 7 Ugushyingo 2001 MUKAHODARI Emerita yahunganye n'umwisengeneza we SHIMWA Grâce, bamara hanze umwaka n'amezi abiri. Hagati aho, abana ba MUKAHODARI Emerita bakomeje gutotezwa na KARAMBIZI Ignace umuhuzabikorwa w'umurenge wa Rutorwa, Akarere ka Gasabo, Intara ya Kigali Ngali.
- Ku wa 9 Ukwakira 2001, KARAMBIZI Ignace, Umuhuzabikorwa w'umurenge Rutorwa yakuye MUKABALISA Séraphine mu rugo rwe saa tanu z'ijoro, ajya kumufungira ku biro by'umurenge Rutorwa.
- Ku wa 28 Nzeli 2001, uwitwa BARAJIGINYWA Michel yafungiwe kuri "Station" Nyamirambo ahamara umunsi umwe.
- Ku wa 29 Nzeli 2001, uwitwa NKULIKIYINKA yafatiwe iwe i Bicumbi saa mbiri z'ijoro, afungwa iminsi irindwi kuri "Station" ya Polisi i Musha.

Komisiyo irasanga harabaye kwitiranya icyemezo cy'umucamanza (ordonnance) n'icyemezo cy'urukiko (urubanza/jugement). Uko kwitiranya ibintu kukaba kugaragara mu nyandikomvugo yo ku wa 21 Ukuboza 2001 yakozwe na GASAMAGERA Wellars,

Umuyobozi w'Intara ya Kigali Ngali, yise kurangiza icyemezo cy'urukiko, akaba ari yo ntandaro yo kujyana umwana SHIMWA Grâce mu gihugu cy'u Bubiligi.

Mu rwego rw'amategeko nta wakwemeza ko kujyana umwana SHIMWA Grâce mu mahanga ari ugushyira mu bikorwa icyemèzo cy'urukiko kuko nta cyabayeho. Kandi n'icyemezo cy'umucamanza kigira NGILIMANA Pie Joseph umwishingizi kikanagira NSANZABARASHI Célestin umugenzuzi w'umwishingizi ntikigeze giteganya ko umwana azajyanwa mu mahanga.

Komisiyo ifite impungenge ku byerekeranye n'igenzura ry'uburere bw'umwana rizatera ingorane kubera ko umwishingizi aba mu Bubiligi naho ushinzwe igenzura akaba mu Rwanda.

Komisiyo yiyeje gukora iperereza risesuye ku ihohoterwa n'urugomo byaba byarakorewe umuryango wa MAKUZA Patrice.

5. Kudahabwa inyigisho zikwiriye kw'abanyeshuri bo mu kigo CFPJR, Kanombe.

Ku wa 5 Nzeri 2001, Komisiyo yakiriye ikirego cyatanzwe mu nyandiko n'abana b'imfubyi bize ku Kigo cyigisha Imyuga Urubyiruko rwo mu Rwanda (C.F.P.J.R. : Centre de Formation Professionnelle des Jeunes du Rwanda) cyakoreraga i Kanombe. Icyo kirego cyerekeranye no kuba batarabonye impamyabumenyi nyuma y'igihe kinini biga.

Iperereza Komisiyo yakoze ryagaragaje ko ishuri C.F.P.J.R./Kanombe abo bana bizemo ryagize ibibazo bikomeye biturutse ku bayobozi bateshutse ku nshingano yabo y'ibanze yo kurera, bagashyira imbere inyungu zabo bwite. Abana bitwaga ko biga nyamara batigishwa kandi batangirwa amafaranga y'ishuri n'Ikigega cya Leta kigenewe gutera inkunga abacitse ku icumu ry'itsembabwoko batishoboye (F.A.R.G.). Byaje kugera n'aho abo bayobozi barenga ku masezerano basinye, batangira gushinga ibigo bitemewe n'amategeko no kubyimuriramo abana. Ni muri urwo rwego ikigo bafunguye KICUKIRO cyaje gufungwa bimaze kugaragara ko kitujuje ibyangombwa.

Ikindi iperereza ryagaragaje ni uko abana batahawe inyigisho zari zibateganyirije ; ikaba ari imwe mu mpamu zatumye umuryango IBUKA, wari warasabiye abo bana imfashanyo wanga gushyigikira ko bahabwa impamyabumenyi kandi ubumenyi bahawe butabashoboza kuzirwanaho mu buzima bwo hanze. Ikindi kandi ubuyobozi bwakomeje gukora nabi kugera n'aho uwari umuyobozi w'ishuri, ISRAEL Josué, atoroka. Nyuma y'iryo toroka, uwari wungirije uwo moyobozi w'ikigo, KAMBANDA, Komisiyo itashoboye kumenya irindi zina, yashyizeho komite nshya iyobora ishuri, abantu bamwe bavuga ko yari igamije guhuma amaso Ikigega (F.A.R.G.). Iyo komite yari igizwe na KAMBANDA ubwe n'umuryango we, ndetse n'abagemu ishuri ryari ribereyemo imyenda.

Ku itariki ya 9 Ugushyingo 2001, ubuyobozi bushinzwe kwigisha imyuga iciriritse muri Minisiteri y'Urubyiruko, Siporo n'Umoco (MIJESPOC) bwagiranye inama n'abanyeshuri ba C.F.P.J.R./Kanombe basuzuma ibibazo bafite, maze inama irangira bumvikanye ku myanzuro ikurikira:

- Ko muri rusange abanyeshuri bize nabi; ko kubera izo mpamvu bazakoreshwa ikizamini hagamijwe kumenya urwego rw'ubumenyi bagezemo, abagitsinze bagahabwa amasomo igihe cy'amezi atatu banononsora ibyo batize neza, nyuma bagahabwa impamyabumenyi zabo.
- Ko abatazabasha gutsinda icyo kizamini bazihitiramo ahandi biga mu Bigo by'Urubyiruko Byigisha Imyuga (C.F.J.) bakiga bundi bushya inyigisho zose bagombaga kubona.

Ku itariki ya 21 Ugushyingo 2001, ikizamini cyaratanzwe cyitabirwa n'abana 111. Nyuma y'ikosora ryakozwe n'abarimu bigisha ubukanishi mu Kigo cya Gacuriro ari na bo bateguye ikizamini byaje kugaragara ko abana batakoze neza, kuko uwarushije abandi amanota yagize 50%. Kugira abo bana bahabwe amahirwe yo kwiga, mirongo ine na batanu (45) muri bo bagize nibura amanota 20% bemerewe kwiga amezi atatu yari yateganyirijwe abari gutsinda ikizamini.

Umuyobozi w'Ishami ryo Kwigisha mu Rwego rushinzwe Kwigisha Imyuga Iciriritse muri Minisiteri y'Urubyiruko, Siporo n'Umuco (MIJESPOC) yamenyesheje Komisiyo ko ibikenewe byose byamaze kwegeranywa, ari ibireba abarimu, ari n'ibireba ibikoresho. Mu byemezo byafashwe, abana mirongo ine na batanu (45) bagombaga gutangira amasomo tariki ya 4 Gashyantare 2002 mu Kigo cya Gacuriro.

Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, Komisiyo yamenye ko abo bana mirongo ine na batanu (45) batangiye kwiga ; mirongo itandatu na batandatu (66) basigaye bakaba barasabwe kwiyandikisha mu Bigo by'Urubyiruko byigisha Imyuga (CFJ) biri hafi yaho batuye.

Komisiyo irasanga Minisiteri y'Urubyiruko, Siporo n'Umuco ikwiye kurushaho kugenzura ibigo by'Urubyiruko byigisha Imyuga ishinzwe. Irasanga kandi inzego zibishinzwe zikwiye gushakisha abagize uruhare muri ubwo buriganya bagakurikiranwa. Komisiyo na yo izakomeza gukurikirana icyo kibazo.

D. Uburenganzira ku murimo n'iyubahirizwa ry'amategeko agenga umurimo.

1. Kwirukanwa ku kazi kwa RUJUGIRO Emmanuel na RUTAGARAMA Anselme.

Mu mwaka w'2000, Komisiyo yagejejweho mu nyandiko ikirego cy'abakozi babiri, RUJUGIRO Emmanuel na RUTAGARAMA Anselme, bakoreraga Ishami ry'Umuryango w'Abibumbye ryita ku mirire (PAM/WFP). Abo bakozi bavugaga ko baba barirkanywe ku kazi hadakurikijwe amategeko. Ku kirego cya RUTAGARAMA hiyongeragaho ko yaba yarirkanywe adahawe umushahara w'amezi atandatu.

Iperereza ryakozwe na Komisiyo ryerekanye ko ikirego cya RUTAGARAMA kidafite ishingiro kuko ibyo yaregeraga yabihawe.

Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, Komisiyo yandikiye RUTAGARAMA Anselme imumenyesha imyanzuro yayo ku kibazo cye. Muri icyo gihe kandi Komisiyo yandikiye RUJUGIRO imugira inama yo kubanza kugeza ikibazo cye ku rwego

rushinzwe ubugenuzzi bw'umurimo bukorera muri Ministeri y'Abakozi ba Leta n'Umurimo.

2. Kwirukanwa ku kazi kwa KABALISA François.

Ikirego cya KABALISA François cyerekeranye n'iyrukanwa rye ku kazi ku buryo bunyuranyije n'amategeko arega umuryango utegamiye kuri Leta witwa "Rwanda Rural Rehabilitation Initiative" (RWARRI) nk'umukoresha we cyagejejwe kuri Komisiyo na nyir'ubwite mu ibaruwa ye yo ku wa 10 Ukuboza 2000.

Nyuma y'iperereza, Komisiyo yasanze icyo kibazo cyarashyikirijwe inkiko. Ubu kigeze ku rwego rw'ubujurire, kikaba kitarafatirwa icyemezo. Kubera ko Komisiyo idasimbura inzego z'ubucamanza kandi izo nzego zikaba zitarafata icyemezo, yandikiye KABALISA imugira inama yo gutegereza imikirize y'urubanza.

3. Kwirukanwa ku kazi kwa MUYENZI John.

MUYENZI John wakoreraga ELECTROGAZ, i Kigali, yandikiye Komisiyo ku wa 23 Kanama 2001 ayigezaho ikirego kirebana nuko yirukanywe ku kazi n'ubuyobozi bwa ELECTROGAZ ku buryo bunyuranyije n'amategeko. Mu mvugo ya MUYENZI, umukoresha we yaba yarashingiye ku kubura kwe ku kazi, mu gihe we avuga ko yari afungiye muri Gereza ya Gisirikare ku Mulindi, Akarere ka Konombe, mu Mujyi wa Kigali, yarafashwe n'Urwego Rushinzwe Ubutasi mu ngabo z'Igihugu (D.M.I.).

Komisiyo yasuzumye iki kirego isanga kitaragejejwe ku bugenzuzzi bw'umurimo bukorera muri Minisiteri y'Abakozi ba Leta n'Umurimo. Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, Komisiyo yandikiye MUYENZI John imugira inama yo kugeza ikirego cye kuri urwo rwego.

Komisiyo yiyemeje gukora iperereza ku ifatwa nifungwa bye, byaba byarakozwe n'urwego rutabifitiye ububasha kandi bishobora kuba bifitanye isano n'iyrukanwa rye ku kazi.

4. Iyirukanwa ku kazi rya NZABONIMANA Frédéric.

NZABONIMANA Frédéric ni umukozi wa Komisiyo y'Igihugu y'Ubumwe n'Ubwiyunge mu Ntara ya Kibungo. Yahagaritswe ku kazi by'agateganyo n'Inama y'Umutekano Itaguye y'Intara ya Kibungo yabaye ku wa 21 Nzeri 2000.

Mu ibaruwa n° 05/07.02 yo ku wa 22 Nzeri 2000, BARIKANA Ewujeni, Perefe wa Kibungo, nk'Umuyobozi w'Inama y'Umutekano Itaguye yavuzwe haruguru, yandikiye Umunyamabanga Nyubahirizategeko wa Komisiyo y'Ubumwe n'Ubwiyunge, INYUMBA Aloyiziya, amumenyesha icyo cyemezo, anamusaba gusesa amasezerano iyo Komisiyo yagiranye n'uwo mukozi.

Umukoresha we na we amaze kubona ibaruwa ya Perefe wa Kibungo yahise ahagarika uwo mukozi ku kazi mu ibaruwa n° URC/69/10/2000/E.S yo ku wa 3 Ukwakira 2000.

Mu gukurikirana icyo kibazo, Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu yabonanye na Perefe BARIKANA Eugène n'Ubuyobozi bwa

Komisiyo y'Igihugu y'Ubumwe n'Ubwiyunge, ibumvisha ko NZABONIMANA Frédéric yarenganye.

Mu ibaruwa n° 69/URC/2001/CMS yo ku wa 4 Nzeri 2001, Komisiyo y'Igihugu y'Ubumwe n'Ubwiyunge yandikiye NZABONIMANA Frédéric imusubiza ku kazi, amaze umwaka wose uburenganzira bwe ku murimo n'ibiwushamikiyeho bwarahungabanye.

Komisiyo iranenga ubushishozi buke Komisiyo y'Igihugu y'Ubumwe n'Ubwiyunge yagaragaje mu kwirukana uwo mukozi adahawe umwanya wo kwisobanura ku byo yaregwaga.

Komisiyo iranenga na none uburemere bukabije bw'bihano byasabwe n'Inama y'Umutekano Itaguye ititaye ku mategeko agenga umurimo mu Rwanda.

Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu iranasaba ko imikoranire ya Komisiyo y'Igihugu y'Ubumwe n'Ubwiyunge n'inzego z'intara yasobanuka kurushaho.

Kwishyurwa pansiyo idakwiriye kwa NYAMUCAHAKOMEYE Anselme na RUTAYISIRE Evariste.

Ku wa 13 Kanama 2001 NYAMUCAHAKOMEYE Anselme yagejeje kuri Komisiyo ikirego cyerekeranye na pansiyo atishyuwe ku buryo bukwiye ; naho RUTAYISIRE Evariste, ikirego cye nacyo giteye nk'icyo yakigejeje kuri Komisiyo ku wa 10 Kanama 2001. Aba basaza bombi bakoze ku gihe cy'ubutegetsi bw'Ababirigi. Bavuga ko amafaranga bahawe ari make cyane ugereranyije n'ukuntu ifaranga ryagiye rita agaciro kuva icyo gihe (inflation).

Nyuma y'iperereza ku bijyanye na pansiyo y'abageze mu za bukur, Komisiyo irasanga ntacyakongerwa ku byo bahawe kuko ibyo babonye ari ko itegeko ribigena. Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, Komisiyo yandikiye abo basaza ibamenyesha uwo mwanzuro.

Komisiyo ariko irasanga Itegeko n° 32/1988 ryo ku wa 12 Ukwakira 1988 rihindura kandi ryuzuza Itegeko-Teka ryo ku wa 22 Kanama 1974 rigenga Isanduku y'Ubwitenganyirize y'u Rwanda, cyane cyane ku byerekeye pansiyo y'abageze mu za bukur, ritakijyanye n'igihe tugezemo. Niyo mpamvu Komisiyo yifuza ko iryo Tegeko uko ryagiye rihindurwa ryavugururwa mu ngingo zimwe na zimwe zibangamiye abayisunga.

Komisiyo yakwibutsa nk'ingingo ya 2 y'iryo Tegeko, ivuga ko : "amafaranga ya buri kwezi ya pansiyo y'ubusaza, ubumuga cyangwa ay'imburagihe angana n'umushahara ngereranyo ya buri kwezi. Hiyongeraho 1% nyuma y'amezi 180. Komisiyo irasanga 1% ari igice gito bikabije umuntu agereranyije n'uko agaciro k'ifaranga gahinduka mu Rwanda.

Hari n'ingingo ya 44 y'Itegeko-Teka ryo ku wa 22 Kanama 1974 ryavuzwe igena ko: "amafaranga y'ubwitenganyirize ahagarikwa mu gihe ugenewe kuyabona atagituye mu Rwanda (...)" . Komisiyo irasanga iyo ngingo ibangamiye abo basaza kuko bavuye

mu gihugu ku mpamvu zitabaturutseho hagati aho ifaranga rikaza guta agaciro cyane.

6. Kudahabwa imperekeza kw'abahoze ari abakozi b'Icapiro ry'Igihugu.

Ikibazo cy'abahoze ari abakozi b'Icapiro ry'Igihugu kimaze igihe kirekire kandi cyanditswe no muri raporo ya Komisiyo y'umwaka w'2000. Kugeza ubu icyo kibazo ntikirakemuka. Ni yo mpamvu Komisiyo isanga ari ngombwa kukivugaho mu buryo burambuye, hakagaragazwa inzego cyanyuzemo kugira ngo uburemere bwacyo bwumvikane.

Icyemezo cyo kugurisha Icapiro ry'Igihugu kimaze kumenyekana muri Nzeri 1997, ubuyobozi bw'Icapiro ry'Igihugu bwahise bwandikira Minisiteri y'Imari n'Igenamigambi buyigezaho impungenge bwari bufite zerekeranye n'ibibazo by'abakozi bari bagiye gusezererwa. Ni muri urwo rwego Icapiro ryanagaragaje aho amafaranga y'imperekeza y'abakozi yaturuka.

Mu iperereza ryayo, Komisiyo yasanze mu ibaruwa yo ku wa 23 Kamenya 1998, abakozi b'Icapiro ry'Igihugu bandikiye Minisitiri w'Imari n'Igenamigambi, KABERUKA Donald, baramusabye imperekeza zihwanye n'imishahara yabo y'amezi 36. Ku itariki ya 5 Kanama 1998, abo bakozi bongeye kwandikira Minisitiri w'Imari n'Igenamigambi bamwibutsa ibyo bamusabye mu ibaruwa yabo ya mbere kuko nta gisubizo bari bahawe.

Ku itariki ya 27 Kanama 1998, abakozi b'Icapiro ry'Igihugu bandikiye Minisitiri w'Intebe bamumenyesha ko umuyobozi w'agateganyo w'Icapiro ry'Igihugu yarifunze hadakurikijwe itegeko ryo ku wa 26 Mutarama 1967 ryashyiragaho Icapiro. Basabaga Minisitiri w'Imari n'Igenamigambi guhagarika iryo funga ry'Icapiro rinyuranyije n'amategeko hagakurikizwa amategeko yanditse.

Ku wa 14 Nzeri 1998, Inteko Ishinga Amategeko yandikiye Minisitiri w'Intebe imumenyesha ko Minisitiri w'Imari yatumiwe mu Nteko kugira ngo asubize mu magambo ibibazo bikurikira:

- Niba igurishwa ry'Icapiro ry'Igihugu ryarakurikije amategeko (Itegeko rigena uburyo Leta yegurira ibigo n'ibikorwa byayo abikorera ku giti cyabo n'ishora ry'umutungo w'Igihugu cyane cyane mu ngingo ya 2, iya 3, iya 6 n'iya 8 y'iryo tegeko).
- Niba kwirukana abakozi b'ikigo cya Leta kitaragurishwa bitatera Leta igihombo kinini gishingiye ku uguhemba abakozi badakora no kubagenera indishyi z'akababaro.
- Niba kwegurira ibigo bya Leta abikorera ku giti cyabo bikorwa mu buryo bwemewe n'amategeko n'ababikora abo ari bo.

Komisiyo yamenye kandi ko ku wa 26 Ukwakira 1998, intumwa za Guverinoma ziyobowe na Minisitiri w'Imari n'Igenamigambi zagiranye inama n'abahagarariye Icapiro ry'Igihugu hafatirwamo ibyemezo bikurikira:

- Abari mu nama bose bemeye ko iyirukanwa ry'abakozi ritakurikije amategeko.
- Minisitiri w'Imari n'Igenamigambi yasezeranyije abakozi ko bazahembwa amezi ya Nzeri n'Ukwakira 1998.

Ku byerekeye imperekeza, abakozi bemerewe kuzahabwa ibisa n'ibyagenewe abakozi basezerewe mu butegetsi bwite bwa Leta.

Ku itariki ya 22 Gashyantare 1999, Inteko Ishinga Amategeko yandikiye Minisiteri y'Imari n'Igenamigambi iyisaba gusubiza mu nyandiko ibibazo byavuzwe mu ibaruwa n°1145/00/P/SP/AM/98 yo ku wa 14 Nzeri 1998 yandikiwe Minisitiri w'Intebe. Iyo baruwa yanditswe nyuma y'aho Inteko igaragarije ko itanyuzwe n'ibisubizo Minisitiri w'Imari n'Igenamigambi yayihaye mu Nteko Rusange yo ku wa 10 Gashyantare 1999.

Ku wa 19 Werurwe 1999, intumwa za Guverinoma zongeye guhura n'iz'Iapiro ry'Igihugu, iyo mishyikirano, hagaragaye ko Itegeko rigenga abakozi ridateganya ibigenerwa abakozi bo mu bya Leta mu gihe ibyo bigo byeguriwe abikorera ku giti cyabo. Ni yo mpamvu ababonanaga basanze imishyikirano hagati y'impande zombi ari ngombwa.

Hakurikijwe imibonano yagiye ihuza intumwa za Leta n'abakozi b'Iapiro ry'Igihugu ku matariki ya 13 Werurwe 1999 na 19 Werurwe 1999, ibaruwa Minisitiri w'Imari n'Igenamigambi yandikiye Inteko ubwo yasubizaga ibibazo yari yabajijwe mu nyandiko n'ibyo Minisitiri w'Abakozi ba Leta n'Umurimo yandikiye uw'Imari n'Igenamigambi ku wa 8 Nzeri 1998, Komisiyo yasanze hashyirwa mu bikorwa icyemezo cy'agateganyo Guverinoma yafashe cyo guha abakozi b'Iapiro amezi atandatu y'umushahara.

Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, imaze kubona ko ntacyahindutse ku kibazo cyabo bakozi, Komisiyo yandikiye Minisitiri w'Imari n'Igenamigambi imusaba gushyira mu bikorwa kiriya cyemezo cyo kwishyura amafaranga angana n'amezi atandatu y'imishahara y'abakozi nk'uko yari yarabibasezeranyije.

Minisitiri w'Imari n'Igenamigambi yashubije ibaruwa ya Komisiyo avuga ko abo batibagiranye, kimwe n'abandi bose basezerewe mu buryo bwo kwegurira ibigo bya Leta abikorera ku giti cyabo, kuko Minisiteri y'Abakozi ba Leta n'Umurimo yiga ukuntu basubizwa mu buzima busanzwe, uburyo bahabwa imperekeza n'uko yaba ingana.

Kubera igihe kirekire cyane icyo kibazo kimaze, Komisiyo irasanga inzego za Leta zikwiye kukibonera igisubizo mu buryo bwihutirwa.

Komisiyo kandi ifite impungenge ko mu gihe gahunda yo kwegurira ibigo bya Leta abikorera giti cyabo bimaze guhama, hashobora kuvuka ibindi bibazo bisa nk'icy'abahoze bakorera Iapiro ry'Igihugu.

E. Uburenganzira ku mibereho myiza.

1. Gutandukana n'imiryango yabo kwa RUYENZI Peter na MUSONERA Ibrahim.

Ku wa 30 Mutarama 2001, abasaza RUYENZI Peter na MUSONERA Ibrahim bashyikirije Komisiyo mu nyandiko ikirego cyerekeranye no guhuzwa n'imiryango yabo yasigaye mu mahanga igithe batahukaga. Abo bagabo bombi ni bamwe mu mpunzi zo mu mwaka w'1959 zari zarahungiye muri Kenya. Mu gihe intambara yatangiraga mu Rwanda mu mwaka w'1990, abo basaza n'imiryango yabo bameneshejwe n'abasirikare ba Kenya bahungira mu majyepfo ya Etiyopiya. Imibereho yaho yaje kubananira bagaruka i Nairobi kuhashakira akazi kugira ngo bazabone uburyo bwo kujya gukura muri Etiyopiya imiryango yabo yari yasigayeyo.

Nyuma y'itsembabwoko ryo mu mwaka w'1994, RUYENZI Peter na MUSONERA Ibrahim batahutse mu Rwanda, basaba Ishami ry'Umuryango w'Abibumbye ryita ku Mpunzi (H.C.R.) hamwe na Minisiteri y'Intebe gufashwa kujya kuzana iyo miryango yabo birananirana.

Komisiyo imaze kwakira ikibazo cyabo, yandikiye Minisiteri y'Ububanyi n'Amahanga n'Ubutwererane bw'Akarere ku wa 21 Kamena 2001, iyisaba gukora uko ishoboye igashakira igisubizo ikibazo cy'abo basaza. Ibinyujije kuri ambasade z'u Rwanda mu bihugu bya Kenya na Etiyopiya, Minisiteri y'Ububanyi n'Amahanga n'Ubutwererane bw'Akarere yaje kumenya ko imiryango yabo itakiri mu majyepfo ya Etiyopiya, ko ahubwo iri mu majyaruguru ya Kenya.

Komisiyo irasanga abo basaza bararangaranywe n'inzego za Leta bagiye biyambaza, kuko uretse kubashakira amakuru yavuzwe haruguru nta yindi nkunga izo nzego zigeze zibatera. Komisiyo iributsa ko Leta ifite inshingano yo kurengera abenegihugu bayo aho bari hose. Ishami ry'Umuryango w'Abibumbye ryita ku Mpunzi na ryo ryateshutse ku nshingano yaryo yo kurinda impunzi kuko ritatabaye iyo miryango igithe yameneshwaga muri Kenya.

Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, Komisiyo yongeye kwibutsa ikibazo cy'abo basaza mu rwandiko yandikiye Minisiteri y'Ububanyi n'Amahanga n'Ubutwererane bw'Akarere. Komisiyo izakomeza gukurikirana icyo kibazo.

*****

2.2.2. Mu byerekeye guteza imbere uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Mu rwego rwo guteza imbere uburenganzira bw'ikiremwamuntu, ibikorwa by'ingenzi Komisiyo yagezeho biri mu byiciro bitatu bikurikira:

- Gukangurira Abaturarwanda uburenganzira bw'ikiremwamuntu.
- Kwigisha abantu b'ingeri zihariye uburenganzira bw'ikiremwamuntu.
- Guhuza no kumenyekanisha amategeko yerekeranye n'uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

2.2.2.1. Gukangurira Abaturarwanda muri rusange uburenganzira bw'ikiremwamuntu

Ibiganiro byatanzwe ku uburenganzira bw'ikiremwamuntu ku bantu b'ingeri zinyuranye.

a. Abarimu n'abanyeshuri bo mu mashuri makuru n'yisumbuye.

Mu rwego rwo gukangurira urubyiruko uburenganzira bw'ikiremwamuntu, Komisiyo isanga abarimu n'abanyeshuri bo mu mashuri yisumbuye n'amakuru mu bigo byabo ikabaha amahugurwa.

- Ku wa 31 Werurwe 2001, mu Ntara ya Butare, i Save, hahuguwe abanyeshuri bo mu Ishuri Nderabarezi ry'i Save (E.N.P./T.T.C.)
- Ku wa 31 Werurwe 2001, i Kigali, hahuriye abanyeshuri 42 bahagarariye "Clubs z'uburenganzira bw'ikiremwamuntu bahabwa amahugurwa. Abo banyeshuri ni abiga mu Rwunge rw'Amashuri rwitiriwe Mutagatifu Bernadeta rw'i Save, Ishuri Nderabarezi ry'i Save mu Ntara ya Butare, n'amashuri abiri yo mu Karere ka Kisaro (Gaseke na Buyoga), mu ntara ya Byumba.
- Ku wa 27 Gicurasi 2001, muri Kigali Ngali, i Bicumbi, abanyeshuri 400 b'Ishuri Nderabarezi ry'i Bicumbi barahuguwe, hanatangizwa ku mugaragaro "Club Urunana" y'uburenganzira bw'ikiremwamuntu. Ibi byakozwe mu bufatanye bwa OXFAM Québec n'abatangije za "Clubs Urunana" mu mashuri y'i Save.
- Ku wa 10 Nyakanga 2001, mu Ntara ya Butare, i Save mu kigo cy'Urwunge rw'Amashuri rwitiriwe Mutagatifu Bernadeta, hahuguwe abanyeshuri 80 bahagarariye "Clubs Urunana" z'uburenganzira bw'ikiremwamuntu zikorera mu mashuri yisumbuye anyuranye.
- Ku wa 24 Kanama 2001, mu Ntara ya Butare, na none mu kigo cy'Ishuri ry'ubuhinzi n'Ubworozi cya Kabutare, hahuguwe abanyeshuri bagera kuri 300 bo mu Ishyirahamwe ry'Abanyeshuri bacitse ku Icumu ry'itsembabwoko ryo mu mashuri yisumbuye n'amakuru (A.E.R.G ishami rya Butare).

- Ku wa 26 Ukwakira 2001, mu Ntara ya Byumba, hahuguwe abanyeshuri 600 b'ibigo by'amashuri yisumbuye by'Urwunge rw'Amashuri rwitiriwe "De la Salles" "Notre Dame du Bon Conseil" na APAPEB.

b. Ingando z'abanyeshuri bitegura kujya muri Kaminuza no mu mashuri makuru.

Mu ngando zitegurwa na Komisiyo y'Igihugu y'Ubumwe n'Ubwiyunge zigenewe abanyeshuri bagije gutangira Kaminuza n'amashuri makuru, Komisiyo yagize uruhare rwo gukangurira abo banyeshuri uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Mu mwaka w'2001, Komisiyo yahuguye abanyeshuri bari mu ngando ya mbere y'i Busogo yabaye ku itariki ya 20 Gashyantare 2001, yarimo abanyeshuri bagera kuri 500. Naho ku ya 23 Mata 2001, abanyeshuri 659 bahuguriwe i Busogo mu Ntara ya Ruhengeri.

Ku itariki ya 21 Nyakanga 2001, Komisiyo yahuguye abandi banyeshuri 400 bari mu ngando i Gishari mu Ntara ya Kibungo.

c. Ingando z'urubyiruko.

Mu mwaka w'2001, Ubuyobozi bw'Intara n'ubw'amadini bwakoreshjeje ingando zinyuranye zigenewe urubyiruko rutiga, ururi mu mashuri y'imyuga iciriritse n'abahagarariye inzego z'urubyiruko. Muri izo ngando na zo Komisiyo yatanze ibiganiro bikangurira abazijemo uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

- Ku itariki ya 29 Werurwe 2001, mu Ntara ya Kigali Ngali, i Gikomero, hahuguwe abasore n'inkumi bagera kuri 300.
- Ku itariki ya 17 Gicurasi 2001, muri Diyosezi Gaturika ya Byumba igizwe n'abakirisitu bo mu Ntara ya Byumba n'Umutara, i Rukomo hahuguwe abasore n'inkumi bagera kuri 300.
- Ku wa 1 Kamena 2001, mu Ntara ya Butare, i Butare, hahuguwe abasore n'inkumi batiga 210.
- Ku itariki ya 31 Nyakanga 2001, mu Ntara ya Byumba, mu rwunge bw'amashuri "De la Salles" i Byumba, hahuguwe abatowe mu nzego z'urubyiruko n'iz'abari n'abategarugori bagera kuri 300.
- Ku wa 12 Ukuboza 2001, muri Diyosezi y'Itorero ry'Ubwepiskopi mu Rwanda (E.E.R.), i Gahini, mu Ntara y'Umutara, hahuguwe abasore n'inkumi 85 bahagarariye amaparuwasi n'inzego z'urubyiruko rwanfone.

d. Ingando za ba "Local Defence Forces".

Mu mwaka w'2001, Komisiyo yahuguye kandi ba "Local Defence Forces" bashyizweho na Leta y'u Rwanda muri politiki yayo yo gufasha abaturage kwicungira umutekano.

- Ku itariki ya 25 Gicurasi 2001, mu Ntara ya Butare, i Gishamvu, hahuguwe ba "Local Defence Forces" 400.
- Ku wa 23 Ugushyingo 2001, i Cyangugu, hahuguwe ba "Local Defence Forces" bagera kuri 800. Ku wa 15 Ukuboza 2001, hahuguwe abandi ba "Local Defence Forces" bagera muri iyo Ntara.
- Ku itariki ya 6 Ukuboza 2001, mu Ntara ya Byumba, i Ngarama, hahuguwe ba "Local Defence Forces" bagera ku 1000.
- Ku wa 6 Ukuboza 2001, mu Ntara ya Gitarama, i Ntongwe, hahuguwe ba "Local Defence Forces" 766. Na none mu Ntara ya Gitarama, mu Turere twa Kabagari na Ndiza, abandi ba "Local Defence Forces" 1.112 ku matariki ya 10 na 12 Ukuboza 2001.

e. Ibyiciro binyuranye by'abantu.

Ku butumire bw'izindi nzego, amashyirahamwe n'ingeri z'abantu banyuranye, Komisiyo yatanze amahugurwa agamije kubakangurira uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

- Ku wa 29 Gashyantare 2001, i Kigali, hahuguwe abakozi bakuru 25 bo mu nzego zinyuranye zishinzwe iperereza. Ku wa 24 Gicurasi 2001 na none hahuguwe abakozi 20 b' izo z'abantu.
- Ku wa 14 Werurwe 2001, i Kigali, muri Centre Isano i Gikondo, hahuguwe abantu bagera kuri 60 bahagarariye amashyirahamwe y'"abasangwabutaka" yo muri Repubulika Demokarasi ya Kongo, u Burundi no mu Rwanda.
- Ku wa 17 na 18 Mata 2001, i Kigali, hahuguwe abantu 42 bahagarariye amadini, inzego z'urubyiruko mu madini n'abanyamakuru bashinzwe ibiganiro byerekeye imibereho myiza y'abaturage. Ayo mahugurwa yari yateguve n'ishyirahamwe "Ubutumwa bwa Gikrisitu mu bufatanye mu ikemurwa ry'amakimbirane" rifatanyije n'lkigo cya Gikrisitu giharanira Demokarasi muri Kamboje (institut Khmer pour la Démocratie au Cambodge).
- Ku wa 28 Gicurasi 2001, mu Ntara y'Umutara, i Gabiro, hahuguwe abasirikari 25 barangije Kaminuza bari mu mahugurwa ya Gisirikare.
- Ku wa 28 Kamena 2001, i Kigali, muri "Club Mamans Sportives", hahuguwe n'abakozi bagera kuri 80 b'amagereza yose yo mu Rwanda bari mu mahugurwa yateguve na Minisiteri y'Umutekano mu Gihugu.

- Ku wa 1 Nzeri 2001, muri Kigali Ngali, i Gicaca, mu Karere ka Gasabo, hahuguwe abayobozi 50 bo mu nzego z'ibenze mu mahugurwa yateguve n'umuryango OXFAM Québec.
- Ku itariki ya 21 Nzeri 2001, mu Ntara ya Cyangugu, mu Kigo cy'lyogezabutumwa "Inshuti", hahuguwe abayobozi b'amadini yemewe mu Rwanda bagera kuri 60 bo mu Ntara ya Cyangugu.
- Ku wa 30 Nzeri 2001, i Kigali mu kigo kitiriwe Mutagatifu Pawulo, hahuguwe abanyamuryango 35 b'lshyirahamwe ry'Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu ARDHO, bizihibaga isabukuru ya 11 y'uwo muryango.
- Ku wa 17 na 18 Ukwakira 2001, i Kigali muri "Centre Moucecore", hahuguwe abantu 38 barimo abana b'imfubyi bibana, bamwe mu babyeyi bakiriye abana b'imfubyi, abatowe mu nzego z'ibenze na bamwe mu banyamadini bari bateguriwe amahugurwa na "Fondation Barakabaho".
- Ku wa 3 Ugushyingo 2001, mu Ntara ya Kibungo, mu kigo cyitiriwe Mutagatifu Yozefu, hahuguwe abantu bagera kuri 30 bagize akanama ka Diyosezi Gatolika ya Kibungo gashinzwe iyogezabutumwa mu miryango.
- Ku ya 6 Ugushyingo 2001, mu Ntara ya Gitarama, hahuguwe abasirikare bagera kuri 80 bo muri Brigade ya 305 bashinzwe inyigisho za politiki.
- Na none ku wa 20 Ukuboza 2001, hahuguwe abantu bagera kuri 70 barimo abayobozi na bamwe mu bakozi b'Intara ya Gitarama.

Izo ngeri z'abantu zimaze kuvugwa zakanguriwe imiterere n'inshingano za Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu mu Rwanda, amahame y'uburenganzira bw'ikiremwamuntu muri rusange, ibibazo by'uburenganzira bw'ikiremwamuntu mu gihugu n'uruhare rwihariye rwazo mu kurinda no guteza imbere uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

B. Ibiganiro byatanzwe kuri Radiyo na Televiziyo y'u Rwanda.

a. Ibiganiro byatanzwe kuri Radiyo Rwanda.

Kugira ngo ibikorwa byo gukangurira Abaturarwanda uburenganzira bw'ikiremwamuntu birusheho kugera kuri benshi, Komisiyo yasanze ari ngombwa kwifashisha uburyo bw'itangazamakuru. Ni yo mpamvu guhera muri Mata 2001, Komisiyo yatangiye gutanga ikiganiro cyitwa "Uburenganzira Iwacu", gitambuka kuri Radiyo Rwanda buri wa gatanu w'icyumweru guhera saa kumi n'ebiyiri na mirongo ine n'itanu kugeza saa moyo za nimugoroba (18 h 45 -19 h 00).

Imbonerahamwe ikurikira iragaragaza ibiganiro byatanzwe.

ITARIKI	INSANGANYAMATSIKO Y'IKIGANIRO
13/4/2001	Amavu n'amavuko ya Komisiyo y'Igihugu ishinzwe uburenganzira bw'Ikiremwamuntu, inshingano n'imiterere byayo.
20/4/2001	Ibisobanuro n'ingeri z'Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu.
27/4/2001	Isoko y'Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu n'inzego zishinzwe kubwitaho. Iki kiganiro cyongeye gutambuka ku ya 9/11/2001.
4/5/2001	Uruhare rw'inzego za Leta mu kubungabunga Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu. Iki kiganiro cyongeye gutambuka ku ya 20/7/2001 no ku ya 5/10/2001.
11/5/2001	Imyanzuro y'inama ya 57 ya Komisiyo y'Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu y'Umuryango w'Abibumbye muri rusange n'ibireba u Rwanda by'Umwihariko.
18/5/2001	Uburenganzira bwo kubaho.
25/5/2001	Uburenganzira ku mutungo.
8/6/2001	Uburenganzira bw'umwana.
15/6/2001	Uburenganzira bw'Impunzi.
22/6/2001	Ikibazo cy'abana baba mu muhanda bakunze kwita mayibobo n'Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu.
29/6/2001	Ikibazo cy'abana b'imfubyi bibana.
6/7/2001	Imiryango yita ku bibazo by'abana n'ibibazo by'abana b'imfubyi.
13/7/2001	Inzego za Leta n'ibibazo by'abana b'imfubyi bibana.
27/7/2001	Ibikorwa n'imigambi bya Komisiyo mu guteza imbere Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu.
3/8/2001	Ibikorwa biteza imbere Komisiyo.
10/8/2001	Ihame ry'Ubwigenge bwa Komisiyo y'igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu mu mikorere yayo. Iki kiganiro cyongeye gutambuka ku ya 17/8/2001 no ku ya 16/11/2001.
24/8/2001	Uburenganzira bwo kwishyira ukizana n'amategeko agenga ifata n'ifunga.
31/8/2001	Inama mu rwego rw'isi y'I Durban yo kurwanya irondabwoko, ivanguramoko, kutihanganira abanyamahanga no kutoroherana bijyana na byo: ibyo Abanyarwanda bayitezeho.
14/9/2001	Inama mu rwego rw'isi y'I Durban yo kurwanya irondabwoko, ivanguramoko, kutihanganira abanyamahanga no kutoroherana bijyabijyana na byo: imyanzuro.
21/9/2001	Itinda ry'imanza n'ingaruka zaryo ku Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu.
28/9/2001	Urubanza ruboneye n'uburenganzira bwo kwiregura no kunganirwa.
12/10/2001	Uruhare rw'abaturage mu Inkiko Gacaca n'Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu.
19/10/2001	Uruhare rw'uburezi mu gukumira irondamoko n'ivanguramoko.

26/10/2001	Ibisubizo ku bibazo by'abakurikira ikiganiro cya Komisiyo ku byerekeye uburenganzira bw'abana bavuka ku babyeyi batashyiranywe mu buryo bwemewe n'amategeko.
2/11/2001	Ibitekerezo by'abahugurwa na Komisiyo ku mahugurwa bahawe.
23/11/2001	Ubworoherane n'Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu.
30/11/2001	Indwara ya SIDA n'uburenganzira bw'ikiremwamuntu.
14/12/2001	Umunsi mpuzamahanga w'uburenganzira bw'ikiremwamuntu wo ku wa 10 Ukuboza: icyo wibutsa n'akamaro kawo.
21/12/2001	Ibyagezweho na Komisiyo mu rwego rwo guteza imbere uburenganzira bw'Ikiremwamuntu mu mwaka w'2001.
28/12/2001	Ibyagezweho mu rwego rwo guteza imbere Komisiyo mu mwaka w'2001.

Mugihe cyo gutegura iyi raporo, Komisiyo yongereye igithe kigenewe ikiganiro cyayo gisigaye gitambuka kuri Radiyo Rwanda buri wa gatanu guhera saa kumi n'ebyri n'igice kugeza saa moya za nimugoroba (18h 30 – 19h 00).

b. Ibiganiro byatanzwe kuri Televiziyo y'u Rwanda

Mu mwaka w'2001, ku bufatanye bwa televiziyo y'u Rwanda n'izindi nzego zrimo Ministeri y'Ubutabera n'Imikoranire y'Inzego na Ministeri y'Urubyiruko, Siporo n'Umuco, Komisiyo yagize uruhare mu biganiro ku uburenganzira bw'Ikiremwamuntu byatambutse kuri Televiziyo birimo ibi bikurikira:

Ubutabera n'uburenganzira bw'Ikiremwamuntu;
 Uburenganzira bw'umutegarugori;
 Uburenganzira bw'ikiremwamuntu mu by'imbonezamubano; na politiki;
 Ibikorwa n'imikorere bya Komisiyo y'ighugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu;
 Ikibazo cy'irondakoko n'uruhare rw'uburezi mu gukumira ivanguramoko;
 Imyanzuro y'inama mu rwego rw'isi yo kurwanya irondabwoko yabereye i Durban;
 Umunsi mpuzamahanga Wuburenganzira bylikiremwamuntu n'icyo kuwizihiza no kuwu bimariye Abaturarwanda ;
 Kubahiriza uburenganzira bw'ikiremwamuntu nk'intwaro yo kurwanya itsembabwoko.

C. Ibikorwa bijyanye n'amasabukuru y'uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Mu rwego mpuzamahanga no mu rwego rw'ighugu hari iminsi ngarukamwaka yo kuzirikana uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Mu mwaka w'2001, Komisiyo yakoze ibi bikurikira bigamije kwizihiza iyo minsi:

a. Ku wa 8 Werurwe : Umunsi w'Abari n'Abategarugori.

Ku isabukuru ya 27 y'Umunsi w'Abari n'Abategarugori, insanganyamatsiko mu rwego rw'Igihugu yari "Munyarwandakazi, gira uruhare mu nzego zifata ibyemezo". Komisiyo yatanze itangazo rikubiyemo ubutumwa bujyanye n'uwo munsi risomwa kuri Radiyo Rwanda rinasohoka no mu kinyamakuru IMVAHO NSHYA. Hanatanzwe ikiganiro mpaka kuri Televiziyo y'u Rwanda uburenganzira bw'umugore.

b. Ku wa 6 no ku wa 16 Kamena: Umunsi Mpuzamahanga w'Umwana n'Umunsi w'Umwana Nyafurika.

Nk'uko byavuzwe haruguru mu gice cyerekeye ikiganiro cya Komisiyo gitambuka kuri Radio Rwanda, ku wa 16 Kamena 2001, Komisiyo yatanze ikiganiro ku uburenganzira bw'umwana. Hanashyizwe ahagaragara itangazo rikubiyemo ubutumwa bwa Komisiyo ku uburenganzira bw'umwana ryasohotse mu binyamakuru bine : Imvaho Nshya, Kinyamateka, Umuseso n'lshakwe.

Mu minsi yakurikiyeho, Komisiyo yatanze kuri Radiyo Rwanda ibindi biganiro bijyanye n'ibibazo byihariye by'abana mu Rwanda.

c. Ku wa 20 Kamena: Umunsi Mpuzamahanga w'Impunzi.

Nk'uko byavuzwe haruguru, ku wa 15 Kamena 2001, mu rwego rwo guteguriza umunsi Mpuzamahanga w'impunzi, Komisiyo yatanze ikiganiro kuri Radiyo Rwanda ku uburenganzira bw'impunzi no ku miterere y'ibibazo by'impunzi mu Rwanda no muri Afrika.

Komisiyo kandi yatanze itangazo rigenewe abanyamakuru kuri uwo munsi warijihije ku nshuro ya mbere mu rwego rw'isi. Iryo tangazo ryakanguriraga Abaturarwanda kumenya no kubahiriza uburenganzira bw'impunzi ryavuzwe kuri Radiyo Rwanda.

Na none hatanzwe ikiganiro mbwirwaruhame mu Ishuri Rikuru Nderabarezi ry'i Kigali (K.I.E./ I.S.P.) cyibanze ku uburenganzira bw'ikiremwamuntu muri rusange no ku uburenganzira bw'impunzi by'umwihariko.

Ku wa 10 Ukuboza: Umunsi Mpuzamahanga w'Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu.

Komisiyo yatanze ubutumwa bwihariye bujyanye n'uwo munsi busomwa na Perezida wa Komisiyo, GASANA Ndoba, butambuka kuri Radiyo Rwanda na Televiziyo ku matariki ya 9 na 10 Ukuboza 2001.

Hanatanzwe, mu binyamakuru bine byavuzwe, ubutumwa bwamamaza uburenganzira bwo kubaho, guharanira uburenganzira, kwitwara kivandimwe no gufatanya kurwanya akarengane, ari na bwo buryo bwiza bwo kwiteza imbere no kurwanya ubukene.

Ku wa 10 Ukuboza 2001, Komisiyo kandi yashyize ahagaragara agatabo ku masezerano Mpuzamahanga n'ayo ku mugabane wa Afrika ku uburenganzira

bw'ikiremwamuntu u Rwanda rwemeje cyangwa rwashyizeho umukono n'ayo rutarashyiraho umukono. Ako gatabo, kavugwaho ku buryo burambuye hepfo, kiswe mu rurimi rw'igifaransa "Le Rwanda et les Principaux Instruments Internationaux et régionaux Relatifs aux Droits de l'Homme".

Hanatangajwe inyandikompine (dépliant/leaflet) imenyekanisha uburenganzira bwo kubaho n'uburenganzira bw'umugore.

Ku bufatanye bwa Komisiyo na Televiziyo y'u Rwanda hakozwe ikiganiro kuri Televiziyo ku wa 9 Ukuboza 2001, cyanatambutse ku wa 14 Ukuboza 2001 kuri Radiyo Rwanda ku insanganyamatsiko «Umunsi Mpuzamahanga w'Uburenganzira bw'ikiremwamuntu n'icyo kwizihiza no kuwuzirikana bimariye Abaturarwanda». Komisiyo yanakoresheje ibiganiro mbwirwaruhame bijyanye n'iyo sabukuru, ku Gisenyi, i Gitarama n'i Butare.

I Kigali, mu kigo cyitiriwe Mutagatifu Pawulo, ku wa 10 Ukuboza 2001, hatanzwe ikiganiro mbwirwaruhame ku «Uburenganzira bw'ikiremwamuntu, imiyoborere myiza n'iterambere». Icyo kiganiro cyatanzwe n'abahagarariye inzego zikurikira :Komisiyo y'ighugu ishinzwe Uburenganzira bw'ikiremwamuntu, ari na yo yari yateguye ikiganiro, Komisiyo y'inteko Ishinga Amategeko ishinzwe Ubumwe bw'Abanyarwanda n'Uburenganzira bw'ikiremwamuntu, Minisiteri y'Ubutabera n'lmikoranire y'inzego n'impuzamiryango y'Abacitse ku icumu ry'itsembabwoko IBUKA.

Mu rwego rwo gukomeza ubufatanye mu guteza imbere uburenganzira bw'ikiremwamuntu n'amashyirahamwe yigenga, Komisiyo yohereje intumwa mu mihangi yo kwizihiza umunsi Mpuzamahanga w'Uburenganzira bw'ikiremwamuntu yateguve inayoborwa n'impuzarnashyirahamwe CLADHO mu Rwunge rw'Amashuri rw'i Shyogwe, mu Ntara ya Gitarama.

2.2.2.2. Kwigisha ingeri z'abantu zihariye uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Mu mpera z'umwaka w'2001, Komisiyo yatanze amahugurwa ku uburenganzira bw'ikiremwamuntu agenewe abapolisi, abacungagereza na bamwe mu bakozi b'umuryango utegamiye kuri Leta HELPAGE RWANDA bose bakorera mu Ntara ya Cyangugu.

Ayo mahugurwa yabaye kuva ku wa 12 kugera ku wa 14 Ugushyingo 2001, yakoreshejwe ku bufatanye bwa Komisiyo, intara ya Cyangugu n'umuryango HELPAGE RWANDA. Inyigisho z'ingenzi zatanzwe ni izi zikurikira:

- Imiterere n'ibyiciro by'uburenganzira bw'ikiremwamuntu ;
- Amahame ndangamyitwarire y'Umuryango w'Abibumbye agenewe abashinzwe umutekano no kubahiriza amategeko n'ayerekeye ikoreshwa ry'imbaraga mu kazi;
- Uruhare rwa Polisi mu kubahiriza uburenganzira bw'ikiremwamuntu mu Rwanda.

Mu mpera z'umwaka w'2001 kandi, Komisiyo yafatanyije n'Ishami ry'Umuryango w'Abibumbye ryita ku bana (UNICEF) gutegura amahugurwa yagenewe Ingabo z'Igihugu ku bijyanye no kurinda uburenganzira bw'umwana mu gihe cy'intambara. Hazirikanwaga ko hari abana bafatirwa mu mirwano mu majyaruguru y'Igihugu bari kumwe n'abacengezi kandi bakwiye gufashwa kujya mu buzima busanzwe.

Ku wa 19 Ukuboza 2001, uwo mushinga wagejejwe ku zindi nzego, na zo zisabwa kuzawugiramo uruhare. Izo nzego ni izi zikurikira : Ingabo z'igihugu APR, Komisiyo y'Igihugu y'Ubumwe n'Ubwiyunge, Minisiteri y'Ubutegetsi bw'Igihugu n'Imibereho Myiza y'Abaturage n'imiryango itegamiye kuri Leta HAGURUKA na SAVE THE CHILDREN - UK.

Icyiciro cya mbere cy'uyu mushinga cyari kimaze gushyirwa mu bikorwa mu gihe cyo gutegura iyi raporo.

2.2.2.3. Mu rwego rw'amategeko.

Igikorwa cy'ingenzi cyari giteganyijwe muri uru rwego cyari ugutegura imbanzirizamushinga y'amahame yubahiriza uburenganzira bw'ikiremwamuntu mu Rwanda yashyikirizwa Komisiyo ishinzwe Gutegura Itegeko Nshinga n'lvugurura ry'andi Mategeko.

Mu gihe cyo gutegura iyi raporo, inyandiko y'iyo mbanzirizamushinga yaranononsorwaga.

Komisiyo yashyize ahagaragara inyandiko yihariye yavuzwe ku Masezerano Mpuzamahanga n'ay'Umugabane w'Afurika yerekeye Uburenganzira bw'ikiremwamuntu u Rwanda rwashyizeho umukono cyangwa rwemeje burundi n'andi rutarashyiraho umukono cyangwa rutaremeza burundi,

Muri iyo nyandiko, Komisiyo yishimira intambwe u Rwanda rwateye mu kwemeza amasezerano mpuzamahanga arengera uburenganzira bw'ikiremwamuntu atari make. Na none Komisiyo iragaragaza ko u Rwanda rutararangiza kubahiriza ibisabwa mu ngingo ya 15 yo mu gice cy'Amasezerano y'Amahoro ya Arusha cyerekeye Ibibazo binyuranye n'Ingingo zisoza. Iyo ngingo itegeka gushyira umukono ku Masezerano Mpuzamahanga yerekeye Uburenganzira bw'ikiremwamuntu no kuvanaho ukwifata u Rwanda rwagize ku ngingo zimwe na zimwe zo mu masezerano rutemeye burundi.

Komisiyo yakoze urutonde rw'amasezerano akwiye gushyirwaho umukono cyangwa akemezwa burundi ku buryo bwihutirwa. Ingero ni nk'amasezerano akurikira Amasezerano arwanya iyica rubozo n'ibindibihano cyangwa ibikorwa bibabaza umubiri, bya kinyamaswa cyangwa bitesha umuntu agaciro yemejwe n'Umuryango w'Abibumbye mu mwaka w'1984, atangira gukurikizwa ku wa 26 Kamena 1987 ; Amasezerano y'Inyongera ku Masezerano Nyafurika y'Uburenganzira bw'ikiremwamuntu n'ubw'Abaturage yerekeye ishyirwaho ry'Urukiko Nyafurika rw'Uburenganzira bw'ikiremwamuntu n'ubw'Abaturage yemejwe mu mwaka w'1998 n'Umuryango w'Ubumwe bw'Afurika.

Muri iyo nyandiko kandi, Komisiyo yibutsa ko intambwe yo gushyira umukono no kwemeza burundi ayo masezerano idahagije, ko biba byiza kurushaho iyo ibikubiye muri ayo masezerano byinjijiwe mu mategeko y'Igihugu bikanubahirizwa.

*****

2.2.3. Mu guteza imbere komisiyo

Mu rwego rwo kubaka Komisiyo, ibikorwa byagezweho biri mu byiciro bitatu bikurikira : gushaka abakozi bashya no kubashyira mu myanya, kubaha amahugurwa no guteza imbere ubufatanye n'abaterankunga.

2.2.3.1. Gushaka abakozi no kubashyira mu Myanya.

Mu kwezi kwa Mutarama 2001, Komisiyo yashoboye gushyira mu myanya abayobozi b'inzezo batanu (5) n'b'amashami umunani (8) Abandi bakozi mirongo itanu n'umwe (51) bo ku cyicaro cya Komisiyo bashyizwe mu myanya mu byicaro binyuranye muri Nyakanga 2001. Komisiyo yafunguye ibiro mu Ntara icumi z'Igihugu. Umwaka warangiyе ibyo biro bifite abakozi mirongo itatu n'umwe (31). Abo bose baje biyongera ku bakozi cumi na batatu (13) bari basanzwe muri Komisiyo.

2.2.3.2. Guhugura abakozi.

A. Mu gihugu

Mu mwaka w'2001. Komisiyo yahuguye abakozi bayo mu byerekeye uburyo bwa gihanga bwo gukora amaperereza ku uburenganzira bw'ikiremwamuntu, ibitewemo inkunga na Ambasade ya Leta Zunze Ubumwe z'Amerika mu mushinga wiswe "Accord d'Activité no. DHR-00-696-02".

Ayo mahugurwa, yakozwe mu byiciro bitatu, yatumiwemo n'abandi bakozi bo mu nzego za Leta n'imiryango itegamiye kuri Leta.

Kuva ku wa 7 kugera ku wa 9 Werurwe 2001, mu kigo "IWACU" ku Kabusunzu, i Kigali hahuguwe abayobozi b'inzezo n'amashami bya Komisiyo bari bamaze gutangira akazi.

Kuva kuwa 20 kugera ku wa 23 Kanama 2001. Murambi mu Ntara ya Gitarama, hahuguwe abakozi ba Komisiyo bakorera mu biro by'Intara. Kuri abo hiyongereyeho abakozi 4 bo mu Nteko Ishinga Amategeko, Minisiteri y'Ubutabera n'Imikoranire y'inzezo. Impuzamashyirahamwe y'Abari n'Abategagori "PRO-FEMMES TWESE HAMWE".

Kuva ku wa 29 kugera ku wa 30 Ukuboza 2001, mu kigo IWACU, ku Kabusunzu, i Kigali hahuguwe abakozi bashya ba Komisiyo bakorera k'Ucyicaro cya Komisiyo, bashyizwe mu myanya muri Mutarama 2002.

Amahugurwa yatanzwe yibanze ku ngingo zikurikira:

Inyigisho y'ibanze ku uburenganzira bw'ikiremwamuntu;

Uburyo bwagihanga bwo gukora iperereza ku uburenganzira bw'ikiremwamuntu;

Inyigisho y'ibanze ku buryo bwa gihanga bwo kujora amateka (Introduction à la critique historique) ;

Amategeko mpuzamahanga yerekeye ibihe by 'intambara

Ibimenyetso mu manza nshinjabaya;

Uburenganzira bw'umwana n'ubw'umugore.

Ayo mahugurwa yatanzwe na bamwe mu bagize Komisiyo, intumwa za Minisiteri y'Ubutabera n'Imikoraniye y'inzego, Minisiteri y'Ubutegetsi bw'Igihugu n'Imibereho Myiza y'Abaturage, abahagarariye Impuzamashyirahamwe PRO-FEMMES TWESE HAMWE na CLADHO, Kaminuza y'u Rwanda na Polisi y'igihugu, Komite Mpuzamahanga ya "Croix-Rouge" (CICR), Urukiko Mpuzamahanga k'u Rwanda, impuguke zo mu muryango "IODA" (Individual and Organisational Development and Assessment) wo mu Bwongereza no muri "HUMAN RIGHTS WATCH" wo muri Leta Zunze Ubumwe za Amerika.

B. Mu mahanga.

Muri Nyakanga 2001, Komisiyo yohereje Umunyamabanga Uhoraho wayo, RUTAZIBWA Bernardin, gukurikirana amahugurwa y'ukwezi kumwe ku uburenganzira bw'ikiremwamuntu muri Institut International des Droits de l'Homme, i Strasbourg, mu Bufaransa.

Kuva ku wa 3 kugera ku wa 14 Ukuboza 2001, Komisiyo yohereje i Cotonou muri Bénin abakozi babiri : GATERA Emmanuel ukuriye Urwego rushinzwe kwigisha no gukangurira Abaturarwanda uburenganzira bw'ikiremwamuntu n'UMUTONI Alida ushinzwe Ishami ry'Amategeko mu Rwego rw'amategeko n'amakimbirane. Bagiye mu mahugurwa ku uburenganzira bw'ikiremwamuntu yateguve na Kaminuza y'igihugu cya Bénin ifatanyije n'Ishami ry'Umuryango w'Abibumbye UNESCO.

Kuva ku wa 18 kugera ku wa 19 Ukuboza 2001, Komisiyo yohereje Umuyobozi w'Urwego rushinzwe Ubushakashatsi no Guteza Imbere Komisiyo, MALONGA Pacifique, i Yaoundé, muri Cameroun, mu nama yari igamije kwiga ku buryo bwo gukora gahunda y'ibikorwa biteza imbere uburenganzira bw'ikiremwamuntu. Iyo nama, yateguve n'Ibiro bya Afurika yo hagati by'Ishami ry'Umuryango w'Abibumbye ryita ku Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu, yahuje intumwa zivuye mu bihugu bikurikira : Rwanda, Burundi, Cameroun, République Centrafricaine, Sao Tomé et Principe, Gabon, Tchad, Repubulika iharanira Demokarasi ya Kongo na Guinée Equatoriale.

*****

2.2.3.3. Ubufatanye n'abaterankunga mu mishinga inyuranye.

Komisiyo yashoje umushinga RWA/00/B2 watangiye muri Mutarama ukarangira mu Ukuboza 2001. Uwo mushinga watewe inkunga n'lbiro bishinzwe Ubutwererane bya Leta y'u Busuwisi bibinyujije mu Ishami ry'Umuryango w'Abibumbye ryita ku Majyambere (PNUD).

Mu rwego rwo gushyira mu bikorwa uwo mushinga impuguke eshatu zoherejwe na PNUD zikorana na Komisiyo gahunda y'ibikorwa y'imyaka itatu (2001-2003) igizwe na porogaramu enye z'ingenzi zikurikira:

A. Gusuzuma no gukurikirana ibikorwa bihutaza uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Ikigamijwe muri iyi gahunda ni ukumenya niba koko amahame y'uburenganzira bw'ikiremwamuntu uko ateganyijwe n'amategeko y'igihugu n'amasezerano mpuzamahanga yubahirizwa. Ikindi ni ugusuzuma no gukurikirana ibikorwa bihutaza uburenganzira bw'ikiremwamuntu hagamijwe guca umuco wo kudohana.

B. Gukangurira no kwigisha uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Muri iyi gahunda, Komisiyo izafatanya n'abandi bashishikajwe n'ibyerekeranye n'uburenganzira bw'ikiremwamuntu harimo imiryango nyarwanda cyangwa mpuzamahanga mu guteza imbere umuco w'uburenganzira bw'ikiremwamuntu mu gihugu. Umusaruro uzavamo uzatuma umuturarwanda amenyaakanaharanira uburenganzira bwe n'ubw'abandi kandi inzego za Leta n'abikorera ku giti cyabo bakarushaho kumva no kurangiza inshingano zabo zo kubahiriza uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

C. Gukurikiranira hafi iyubahirizwa ry'uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Muri iyi gahunda, Komisiyo igamije kugenzura intambwe imaze guterwa mu gushyira mu bikorwa amahame y'uburenganzira bw'ikiremwamuntu, ikagaragaza ibikiwiye gukosorwa. Ibi bizakorwa ku bufatanye bwa Komisiyo n'indi miryango y'uburenganzira bw'ikiremwamuntu ikorera mu gihugu ndetse n'ikorera mu mahanga.

D. Kongerera ubushobozi Komisiyo.

Iyi gahunda igamije guha Komisiyo ubushobozi busumbye mu micungire, kuyiteza imbere no kugenzura ko gahunda yi yemeje zigerwaho. Intego ikaba ko Komisiyo y'igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'ikiremwamuntu yarushaho kuba ikigo gifite ubuhanga, ubushobozi n'ibikoresho bya ngombwa byatuma irangiza inshingano yahawe.

Komisiyo kandi yashoboye gushyira mu bikorwa umushinga RWA/00/B14 wari ugamije gutegura gahunda y'amahugurwa y'abakozi ba Komisiyo, kwiga ishyirwaho n'imikorere y'isomero rya Komisiyo no gushyiraho uburyo bugezwaho mu itumanaho (office automation). Uwo mushinga warangiye mu mwaka w'2001 usigira Komisiyo ibyuma kabuhariwe (ordinateurs/computers) icyenda na "réseau informatique" (LAN) ibyuma kabuhariwe bya Komisiyo byose bishobora guhiraho.

Komisiyo yanavuguruye umushinga munini ujyanye no gukurikiranira hafi imikorere y'inkiko Gacaca iwushyikiriza umuryango w'ibihugu by'l Burayi (U.E./E.U.) ari na wo wiyemeje kuwutera inkunga. Uwo mushinga uzatangira muri Gicurasi 2002 uzarangire mu mwaka 2004.

Ibiro by'ubutwererane bya Leta y'u Busuwisi byateye inkunga Komisiyo mu kubonera ibiro bya Komisiyo bikorera mu ntara ya Kibuye ibikoresho birimo n'imodoka. Uwo mushinga wanafashije guhugura abakozi bose ba Komisiyo bakorera mu biro by'intara. Ibindi byiciro by'uyu mushinga bizashyirwa mu bikorwa mu mwaka w'2002.

Komisiyo inafatanyije n'umuryango utegamiye kuri Leta witwa HELPAGE RWANDA yashyize mu bikorwa umushinga w'amahugurwa agenewe abapolisi n'abacunga Gereza bo mu Ntara ya Cyangugu kuva kuwa 12 kugera kuwa 14 Ugushyingo 2001. Ayo mahugurwa yibanze ku mahame y'uburenganzira bw'ikiremwamuntu, ifata n'ifunga ryubahiliye amategeko, kurinda umutekano w'imfungwa n'amahame ndangamyitwarire ku bashinzwe umutekano no kubahirisha amategeko.

Guhera mu Gushyingo 2001. Komisiyo ifatanyije n'Ishami ry'Umuryango w'Abibumbye ryita ku bana UNICEF, yateguye umushinga ugamiye kwigisha Ingabo z'igihugu uburenganzira bw'umwana muri rusange, by'umwihariko mu bihe by'imidagaduro. Iyo gahunda yatangiye gushyirwa mu bikorwa mu mwaka w'2002.

*****

Umubano rusange n'izindi nzego.

Usibye ubufatanye mu rwego rw'amahugurwa n'imishinga byavuzwe mu gice kibanziriza iki, Komisiyo yagiranye ubufatanye n'izindi nzego mu bikorwa binyuranye. Izo nzego zirimo iza Leta y'u Rwanda, imiryango mpuzamahanga n'amashyirahamwe ategamiye kuri Leta.

2.2.4.1 Umubano n'ubufatanye n'inzego za Leta y'u Rwanda.

A. Umubano n'ubufatanye na za Minisiteri.

Komisiyo yagiranye imishyikirano na Minisiteri y'Ubutegetsi bw'Igihugu n'Imibereho myiza y'Abaturage, Minisiteri y'Iterambere ry'Abari n'Abategarugori na Minisiteri y'Abakozi ba Leta n'umurimo kugira ngo muri gahunda yazo y'amahugurwa hajye hazirikanwa iteka isomo ry'uburenganzira bw'ikiremwamuntu. Hemejwe ko iyo gahunda yatangirana n'umwaka w'2002.

Ifatanyije na Minisiteri y'Ingabo, Komisiyo yatanze inyigisho z'uburenganzira bw'ikiremwamuntu mu mahugurwa agenewe Ingabo z'Igihugu ategurwa n'ubuyobozi bwazo. Komisiyo kandi yafatanyije n'Ingabo z'Igihugu mu itegurwa n'ishyirwa mu bikorwa ry'umushinga iterwamo inkunga n'Ishami ry'Umuryango w'Abibumbye ryita ku Bana (UNICEF) ku uburenganzira bw'umwana.

Mu gihe hategurwaga inama mu rwego rw'isi yo kurwanya ivanguramoko yabereye i Durban muri Afurika y'Epfo, Komisiyo yafatanyije na Minisiteri y'Ubutabera n'Imikoranire y'Inzego gutumiza inama ngishwanama mu rwego rw'Igihugu yabereye i Kigali, mu ngoro y'Inteko Ishinga Amategeko, ku matariki ya 16 na 17 Kanama 2001. Imyanzuro y'iyo nama ni zo intumwa zu Rwanda zagejeje ku bari baje mu nama yabereye i Durban.

Komisiyo yanitabiriye inama zitandukanye zateguve n'ijo Minisiteri, harimo iz'ishyirwaho ry'Inkiko Gacaca n'izigaga ku bibazo by'ubutabera.

Ubufatanye bwa Komisiyo na Minisiteri y'Umutekano bwaranzwe ahanini n'amahugurwa mu by'uburenganzira bw'ikiremwamuntu Komisiyo yateguriye bamwe mu bapolisi n'uruhare Polisi y'Igihugu yagize mu mahugurwa y'abakozi ba Komisiyo.

B. Umubano n'ubufatanye na za Komisiyo ziteganywa n'Itegeko Shingiro.

Mu mwaka w'2001, ubufatanye na Komisiyo y'Igihugu y'Ubumwe n'Ubwiyunge nk'uko bisanzwe bwakomeje kugaragarira mu nyigisho Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu yagiye ihamagarirwa gutanga mu ngando z'abantu banyuranye.

Ku butumire bwa Komisiyo ishinzwe gutegura Itegeko Nshinga n'Ivugurura ry'Andi Mategeko, Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu yagize uruhare mu mahugurwa yagenewe abagize iyo Komisiyo n'abakozi bayo. Ayo mahugurwa yatanzwe kuva ku wa 16 Mata kugera ku wa 4 Gicurasi 2001 muri Hoteli "Novotel Umubano" i Kigali.

Kimwe n'izindi nzego za Leta n'indi miryango inyuranye, Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu yasabwe gutanga ibitekerezo byafasha gутегура Itegeko Nshinga. By'umwihariko, Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu yemeye gutanga umusanzu ku gice cyerekeye uburenganzira bw'ikiremwamuntu n'inshingano za buri wese.

Umubano n'ubufatanye n'inzego, imiryango n'amashyirahamwe biharanira uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

A. Inzego, imiryango n'amashyirahamwe bikorera mu Rwanda.

Mu mwaka w'2001, Komisiyo yakomeje ubufatanye n'Impuzamashyirahamwe y'Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu CLADHO n'impuzamashyirahamwe y'Abari n'Abategarugori "PRO-FEMMES TWESE HAMWE". Icyo ubwo bufatanye bwibanzeho ni ugu sangira amahugurwa agenewe abakozi ba Komisiyo kimwe n'ab'iyo miryango.

By'umwihariko Komisiyo yanahererekanyije amakuru na CLADHO, ARDHO na "AVEGA AGAHOZO" ku iho hotera ry'uburenganzira bw'ikiremwamuntu. CLADHO kandi yagize uruhare mu bikorwa by'inama ngishwanama ku rwego rw'igihugu yavuzwe haruguru yateguve na Komisiyo ifatanyije na Minisiteri y'ubutabera n'lmikoranire y'Inzego. Iyi nama yateguraga umusanzu w'u Rwanda ku nama mu rwego rw'isi yo kurwanya irondabwoko, ivanguramoko, kutihanganira abanyamahanga no kutoroherana bijyana na byo. Mu rwego rw'amahugurwa yatanze na Komisiyo, "PRO-FEMMES TWESE HAMWE" yahagarariwe kenshi na "HAGURUKA", ishyirahamwe ryita ku uburenganzira bw'abana n'abategarugori.

Komisiyo yakomeje umubano watangiye mu mwaka w'2000 n'ishyirahamwe FACT rigamiye kurwanya iyica rubozo. Ni muri urwo rwego Komisiyo yatanze umusanzu w'ibitekerezo kuri gahunda zinyuranye z'uwo muryango, inagira uruhare mu bikorwa byo kwizihiza Umunsi Mpuzamahanga wo kuzirkana abazahajwe n'lyicarubozo utegurwa buri mwaka na FACT ku wa 26 Kamenya 2001.

Mu mwaka w'2001, Komisiyo yagiranye ubufatanye n'impuzamashyirahamwe y'abarokotse itsembabwoko "IBUKA". Ubwo bufatanye bwagaragariye mu gusangira ibitekerezo mu gihe cy'inama ngishwanama mu rwego rw'igihugu yavuzwe haruguru yateguraga umusanzu w'u Rwanda mu nama mu rwego rw'isi yo kurwanya irondabwoko, ivangurabwoko, kutihanganira abanyamahanga no kutoroherana bijyana na byo. Komisiyo yatanze kandi inkunga y'amikoro n'ibitekerezo mu gihe cy'inama mpuzamahanga yahuje abarokotse amatsembabwoko yabaye ku isi. Iyo nama yateguve na IBUKA ibishyigikiwemo na Guverinoma y'u Rwanda yibanze ku nsanganyamatsiko "ubuzima nyuma y'urupfu".

Komisiyo yakomeje ubufatanye "n'Ihuriro Inshuti za Komisiyo". Iryo Huriro rigizwe na bamwe mu bahagarariye ibihugu byabo mu Rwanda n'imwe mu miryango mpuzamahanga ishamikiye ku Muryango w'Abibumbye bafitanye ubufatanye bwihariye na Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu, Komisiyo y'Igihugu y'Ubumwe n'Ubwiyunge na Komisiyo ishinzwe Gутегура Itegeko Nshinga n'lvugurura ry'andi Mategeko.

Muri rusange, iryo Huriro ryagiranye inama n'abahagarariye izo Komisiyo ku matariki akurikira

- Ku wa 21 Gashyantare 2001, aho Ambasaderi wa Leta Zunze Ubumwe za Amerika mu Rwanda atuye ;
- Ku wa 5 Mata 2001, aho Ambasaderi w'u Bubiligi atuye ;
- Ku wa 18 Nyakanga. 2001, aho uhagarariye Umuryango w'Ubumwe bw'Ibihugu by'i Bulayi atuye ;
- Ku wa 26 Nzeri, aho uhagarariye u Buholandi mu Rwanda atuye.

Abaje muri izo nama bunguranye ibitekerezo ku bikorwa bya za Komisiyo zavuzwe haruguru banashakira hamwe uburyo bwateza imbere inshingano zazo.

Komisiyo kandi yagiranye imibonano yihariye na bensi mu baterankunga mu rwego rwo kumenyekanisha gahunda yayo y'ibikorwa y'imyaka itatu (2001-2003).

Mu mwaka w'2001, Komisiyo yakomeje kugirana imishyikirano no gusangira amakuru n'indi miryango nyarwanda cyangwa mpuzamahanga itavuzwe haruguru ishishikajwe n'ibibazo by'uburenganzira bw'Ikiremwamuntu mu Rwanda

B. Inzego n'imiryango bikorera mu mahanga.

Muri Mata 2001, Perezida wa Komisiyo, GASANA Ndoba, yitabiriye inama ya 57 ya Komisi y'Umuryango w'Abibumbye y'Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu yabereye i Genève, mu Busuwisi. Ku ngingo ya 9 ya gahunda yayo, iyo nama yagombaga kwiga ku iohohoterwa ry'uburenganzira bw'Ikiremwamuntu ho ryabaye hose n'ubwisanzure bw'ibanze. iyo nama yafashe icyemezo cyo kuvana u Rwanda ku rutonde rw'ibihugu bihozwaho ijisho kubera kutubahiriza uburenganzira bw'Ikiremwamuntu. Ibi yabikoze imaze kubona intambwe u Rwanda rwateye mu kubahiriza uburenganzira nyuma y'itsembabwoko ryo muri Mata 1994, ubushake bwa Leta y'u Rwanda n'ingamba ifata ngo ritazongera kubaho. Yari yanazuzumye ibikorwa bya Komisiyo y'ibihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu n'ubufatanye ifitanye n'Ishami ry'Umuryango w'Abibumbye ryita ku Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu.

Muri uwo mwaka kandi, mu gihe cyo gutegura inama mu rwego rw'isi yo kurwanya irondabwoko, Umuryango w'Ubumwe bwa Afurika ufatanyije n'Ishami ry'Umuryango w'Abibumbye ryita ku Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu wakoreshewe inama y'ibihugu by'umugabane wa Afurika, i Dakar muri Sénegal, kuva ku wa 22 kugera ku wa 24 Mutarama 2001. Muri iyo nama, Komisiyo yahagarariwe na Perezida wayo, GASANA Ndoba.

Kuva ku wa 25 Kanama kugera ku wa 9 Nzeri 2001, intumwa za Komisiyo zigizwe na Perezida wa Komisiyo na Komiseri NDAHIRO Tom zitabiriye inama ya Johanesbourg muri Afurika y'Epfo yahuje inzego z'ibihugu mu rwego rw'isi zishinzwe uburenganzira bw'Ikiremwamuntu yateguraga inama ya za Leta mu rwego rw'isi yo kurwanya irondabwoko yavuzwe haruguru. **Ishami ry'Umuryango w'Abibumbye ryita ku**

Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu ryatanze inkunga ku bikorwa by'iyo nama ya Johanesbourg yateguve na Komisiyo y'Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu ya Afurika y'Epfo kimwe no ku bikorwa by'inama ya Durban yateguve na Guverinoma ya Afurika y'Epfo ifatanyije n'Ubunyamabanga bw'Umuryango w'Abibumbye. Intumwa ebyiri za Komisiyo zimaze kuvugwa ni na zo zayihagarariye mu nama yabereye i Durban.

Umusaruro w'izo nama zombi ugizwe n'Itangazo rya za Leta na Gahunda y'ibikorwa byo kurwanya irondabwoko, ivanguramoko, kutihanganira abanyamahanga no kutoroherana bijyana na byo n'Itangazo ryihariye rigaragaza uruhare rwa za Komisiyo z'ibihugu muri iyo ntego.

Mu mwaka w'2001, Komisiyo kandi yohereje intumwa mu nama ebyiri za Komisiyo Nyafurika ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu n'ubw'Abaturage. Komiseri UWIMANA Denys yahagarariye Komisiyo mu nama yabereye mu gihugu cya Libiya kuva ku wa 23 Mata kugera ku wa 7 Gicurasi 2001.

Iyo nama yatanzwemo za raporo z'ibihugu ku bikorwa byubahiriza Amasezerano Nyafurika y'Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu n'ubw'abaturage, inategura uruhare rwa Komisiyo Nyafurika mu nama mu rwego rw'isi yo kurwanya irondabwoko yavuzwe haruguru. Iyo nama yanasesenguye ibibazo byihariye byerekeye uburenganzira bw'ikiremwamuntu muri Afurika. Intumwa zu Rwanda zirimo n'iya Komisiyo zagaragarije inama intambwe u Rwanda rugenda rutera mu nzira y'ubutabera no kubahiriza uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Mu nama ya 30 ya Komisiyo Nyafurika y'Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu n'ubw'Abaturage yabereye i Banjul muri Gambiya, kuva ku wa 13 kugera ku wa 27 Ukwakira 2001, Komisiyo yahagarariwe na ba Komiseri KANYANGE Anne Marie na KAYUMBA Déogratias.

Mu by'ingenzi byaranze iyo nama harimo ibi bikurikira:

- Komisiyo Nyafurika yatoye abagize biro yayo nshya.
- Komisiyo yiye meje gutegura ingamba ngenderwaho zizashyikirizwa inama y'Abakuru b'Ibihugu n'aba za Guverinoma bigize Umuryango w'Ubumwe bwa Afurika zigamije gushyira mu bikorwa imyanzuro y'inama mu rwego rw'isi ya Durban yavuzwe haruguru.
- Komisiyo Nyafurika yaniyi meje kuzatumiza inama idasanzwe ku kirego yashyikirijwe na Repubulika iharanira Demokarasi ya Kongo irega u Rwanda, Uganda n'u Burundi.
- Komisiyo Nyafurika yemereye Komisiyo z'ibihugu zishinzwe uburenganzira bw'ikiremwamuntu kuzajya ziterana mbere ya buri nama ya Komisiyo Nyafurika zigategura ibitekerezo ziyigezaho.

Guhera ku itariki ya 9 kugera ku ya 13 Mata 2001, intumwa enye za **Komisiyo ya Guverinoma y'u Burundi ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu** ziyobowe na Perezida wayo, KABUYENGE Gaudence Aimé, zagendereye Komisiyo y'Ighugu cy'u Rwanda ishinzwe Uburenganzira bw ikiremwamuntu. Urwo rugendo rwari

rugamije kungurana ibitekerezo ku mikorere ya za Komisiyo z'uburenganzira bw'ikiremwamuntu muri rusange, gusangira amasomo y'ibyo Komisiyo nyarwanda imaze kugeraho no gutegura ubufatanye hagati y'izo Komisiyo zombi.

Mu mwaka w'2001, Komisiyo yakiriye ku cyicaro cyayo abashyitsi banyuranye barimo Umwanditsi Mukuru w'Urukiko Mpuzamahanga rwashyiriweho u Rwanda (TPIR/ICTR), Adama DIENG, ba Ambasaderi b'Igihugu cy'Ubwongereza, Graeme LOTEN na Sue HOGWOOD, n'uw'Igihugu cy'u Budage, Johanna KONIG, n'abandi. Komisiyo yaboneyeho umwanya wo kunoza umubano n'inzego n'ibihugu abo bashyitsi bari bahagarariye.

Ku butumire bwa HELPAGE INTERNATIONAL, Ibiro byayo bya Nairobi, muri Kenya, Komisiyo yahagarariwe n'Umuyobozi w'Urwego rushinzwe Uburenganzira bw'ikiremwamuntu mu by'Ubukungu, Imibereho Myiza, Umuco n'Amajyambere, RUMAZIMINSI Séraphin, mu nama yabereye i Nairobi, kuva ku wa 17 kugera ku wa 19 Nzeri 2001. Iyo nama yari igamije kurebera hamwe ibibazo by'uburenganzira abasheshe akanguhe bahura na byo n'uburyo imiryango irengera uburenganzira bwabo yafatanya mu kubishakira ibisubizo.

RAPORO Y'IMIKORESHEREZE Y'IMARI.

3.1. Iriburiro

Komisiyo yari yateganyije ingengo y'imari ingana na miliyoni magana atetu na mirongo cyenda n'eshatu ibihumbi magana cyenda n'umunani na magana atandatu n'ane (593,908.604 FRW).

Amafaranga Komisiyo yagenewe na Leta y'u Rwanda ku ngengo y'imari ya Leta isanzwe y'umwaka w'2001, angana na miliyoni magana ane na mirongo itanu n'indwi ibihumbi magana ane na mirongo itandatu na bibiri na magana abiri na mirongo itanu (457.462.250 FRW). Ayo Komisiyo yahawe ni miliyoni magana ane na mirongo ine n'ebiyiri n'ibihumbi magana atetu mirongo ine na bibiri na magana inani n'ane (442.542.804 FRW). Amafaranga yari yasagutse ku myaka y'1999 n'2000 angana na miliyoni magana abiri na mirongo icyenda n'eshanu ibihumbi magana arindwi mirongo itatu na bitanu magana atetu mirongo itanu n'atanu (295.735.555 FRW).

Komisiyo kandi yanatewe inkunga zitandukanye zingana na miliyoni mirongo ine ibihumbi magana cyenda mirongo itatu na bibiri na magana abiri (40.932.200 FRW).

Amafaranga yakoreshejwe mu mwaka w'2001 ni miliyoni magana atetu na makumyabiri n'eshatu ibihumbi magana cyenda mirongo inani na bine magana atandatu mirongo itatu n'arindwi (523.984.637 FRW).

Icyakora ku itariki ya 31 Mutarama 2001, Komisiyo yari ikigomba kwishyura amafaranga miliyoni mirongo irindwi n'icyenda n'ibihumbi magana ane n'umunani (79.408.000 FRW) yerekeye ibikoresho byaguzwe byari bitarishyurwa kuri iyo tariki.

Ku itariki ya 31 Ukuvoza 2001, Komisiyo yari isigaranye amafaranga miriyoni magana abiri cumi na zirindwi, ibihumbi magana inani na bitatu magana inani na cumi n'icyenda (217.803.819 FRW).

3.2. Imikoreshereze y'amafaranga Komisiyo yahawe na Leta mu mwaka w'2001.

Imikoreshereze y'amafaranga Komisiyo yahawe na Leta ku Ngengo y'imari isanzwe mu mwaka w'2001 igaragarira mu mbonerahamwe n'ibisobanuro bikurikira:

INYITO	AMAFARANGA KOMISIYO YEMEREWE NITEGEKO	AMAFARANGA KOMISIYO YAHAWE	AMAFARANGA YAKORESHEJWE	AMAFARANGA YARENZE CYANGWA YASAGUTSE KU YO KOMISIYO YAHAWE
1. IBIGENDA KU BAKOZI	278 425 490	278 425 490	154 993 783	123 431 707
2. IBIKORESHO BIRAMBA				
2.1 Ibikoresho bya tekiniki	6 805 000	6 237 916	37 417 766	-31 179 850
2.2 Ibikoresho byo mu biro (Moblier)	3 600 000	3 000 000	6 456 973	-3 156 973
2.3 Ibinyabiziga	0	0	53 777 792	-53 777 792
IGITERANYO (S/TOTAL)	10 405 000	9 537 916	121 117 584	-111 579 668
3. IBIKORESHO BY'IMIRIMO YA BURI MUNSI				
3.1 Ibikoresho bishira vuba	5 200 000	4 766 666	11 320 921	-6 554 255
3.2 Gucapisha inyandiko	3 685 500	3 378 375	7 633 145	4 254 770
3.3 amazi n'amashanyarazi	2 800 000	2 566 666	864 232	1 702 434
3.4 Lisansi na mazutu	12 500 000	11 458 334	19 142 262	-7 683 928
3.5 Amafaranga y'ibantu binyuranye	1 000 000	916 666		
3.6 Gukoresha amamodoka	5 000 000	4 583 334	11 947 304	-7 363 970
3.7 Gukoresha ibyuma bya tekiniki	2 250 000	2 062 500	3 058 943	-996 443
3.8 Ingendo mu mahanga	3 000 000	2 750 000	5 947 045	-3 197 045
3.9 Ubutumwa mu gihugu	3 250 000	2 979 166	5 041 250	-2 062 084
3.10 Ubutumwa mu mahanga	10 500 000	9 625 000	16 332 178	-6 707 178
3.11 Ubukode bw'amazu	78 269 570	71 747 104	70 509 576	1 237 528
3.12 Iposita	1 415 000	1 297 084	183 958	1 113 126
3.13 Amatangazo	2 900 000	2 658 334	3 649 245	-990 911
3.14 Guteza imbere uburenganzira bw'ikiremwamuntu	5 500 000	5 041 666	3 793 862	1 247 804
3.15 Guhugura abakomiseri n'abakozi	3 000 000	2 750 000	3 779 152	-1 029 152
3.16 Amafaranga ya telefone na fagisi	6 462 000	5 923 500	15 330 823	-9 407 323
3.17 Ifatabuguzi ku binyamakuru	3 500 000	3 208 334	289 000	2 919 334
3.18 Ubwishingizi bw'imodoka	4 600 000	4 216 666	5 415 343	-1 198 677
3.19 Kwakira abakozi n'abashyitsi	2 000 000	1 833 334	1 514 750	318 584
3.20 Uburinzi	11 800 000	10 816 666	1 122 800	9 693 866
IGITERANYO (S/TOTAL)	168 632 070	154 579 395	201 189 598	-46 610 203
IGITERANYO CYA BYOSE (GRAND TOTAL)	457 462 560	442 542 804	444 576 637	-2 033 833

Amafaranga Komisiyo yari itarishyura ku wa 31/12/2001			79 408 000	-79 408 000
Amafaranga yari yasagutse ku myaka y'1999 n'2000		295 735 555		295 735 555
Amafaranga Komisiyo yai itarishyurwa ku wa 31/12/2001		3 510 100		3 510 100
IGITERANYO RUSANGE (TOTAL GENERAL)	457 462 560	741 788 459	523 984 637	217 803 819

Aho biturutse: inyandiko z'ibaruramari za Komisiyo mu mwaka w'2001

Ibisobanuro ku mbonerahamwe y'imikoreshereze y'amafaranga Komisiyo yahawe na Leta.

Amafaranga yakoreshejwe mu mwaka w'2001 ahwanye na miliyoni magana ane mirongo ine n'enye ibihumbi magana atanu mirongo irindwi na bitandatu magana atandatu mirongo itatu n'arindwi (444.576.637 FRW). Ayo Komisiyo yahawe yari miliyoni magana ane na mirongo ine n'ebiyiri ibihumbi magana atanu mirongo ine na bibiri na magana inani n'ané (442.542.804 FRW). Ni ukuvuga ko amafaranga yakoreshejwe na Komisiyo mu mwaka w'2001 aruta ayo yahawe uwo mwaka. Amafaranga arenzeho akaba angana na miliyoni ebyiri ibihumbi mirongo itatu na bitatu magana inani mirongo itatu n'atatu (2.033.833 FRW). Icyo cyuho cyazibwe n'amafaranga yasagutse ku ngengo z'imari z'imyaka y'1999 n'2000.

Nk'uko iyi mbonerahamwe ibigaragaza, ibigenda ku bakozi byabaye bike ku byari biteganyijwe. Amafaranga yasagutse angana na miliyoni ijana na makumyabiri n'eshatu, ibihumbi magana ane mirongo itatu na kimwe na magana arindwi n'arindwi (123.431.707 FRW)

Ibi byatewe n'uko abakozi bashya batashoboye kubonekera icyarimwe muri Mutarama 2001. Bagiye bashyirwaho mu byiciro binyuranye guhera mu ntangiriro z'umwaka kugera mu Ukuba 2001. Ikindi kandi muri ayo mafaranga y'ibigenda ku bakozi yasagutse, harimo ibiarane ku mishahara y'Abakomiseri bijyanye n'ikinyuranyo cy'amafaranga bahembwe kuva muri Gashyantare 2000 kugera muri Kanama 2001 n'ayari abateganyirijwe kandi yatanzwe ku Ngengo y'Imari y'imyaka y'2000 n'2001. mwaka w'2001 warangiye Komisiyo igitegereje icyemezo cy'inzego zishinzwe gukemura icyo kibazo.

Ikindi iyi mbonerahamwe igaragaza, ni uko ku mirongo yindi hafi yose amafaranga akoreshejwe yari menshi ku yo Komisiyo yahawe na Leta mu mwaka w'2001. Ibi byaturutse ku mikurire ya Komisiyo yari ifite abakozi cumi na batatu (13) mu mpera z'umwaka w'2000, ikarangiza w'2001 ifite abakozi ijana na barindwi (107). Ibyo byagize ingaruka ku bwiyongere bw'ibikoresho ngombwa byaba ibya tekniki cyangwa imodoka n'ibizigendaho, itumanaho n'ibindi.

Imikoreshereze y'amaranga Komisiyo yahawe n'abaterankunga mu mwaka w'2001.

Mu mwaka w'2001, Komisiyo yahawe n'abaterankunga amafaranga miliyoni mirongo ine igihumbi magana cyenda mirongo itatu na bibiri na magana abiri (40.932.200 FRW). Muri ayo amafaranga Komisiyo yakoresheje miliyoni mirongo itatu n'indwi ibihumbi magana atatu makumyabiri n'umunani (37.328.000 FRW). Umwaka warangiye Komisiyo isigaranye miliyoni ebyiri ibihumbi magana cyenda mirongo cyenda na kimwe magana inani mirongo irindwi n'abiri (2.991.872 FRW).

Imikoreshereze y'ayo mafaranga n'abayatanze bigaragara mu mbonerahamwe no mu bisobanuro bikurikira.

UMUTERANKUNGA	AMAFARANGA YATANZE.	AMAFARANGA Y'AKORESHEJWE	AMAFARANGA YASAGUTSE
HCNUDH*	23 465 053	23 465 053	0
Ambasade ya Leta Zunze Ubumwe za Amerika	10 943 852	7 951 980	2 991 872
HELPAGE RWANDA	856 295	856 295	0
Ibiro by'Ubutwererane by'u Busuwisi mu Rwanda	5 667 000	5 667 000	0
YOSE HAMWE	40 932 200	37 940 328	2 991 872
Amafaranga yari yasagutse ku yatanzwe n'u Bubiligi mu mwaka w'2000**	13 825 755	-	13 825 755

Aho biturutse : Inyandiko z'ibaruramari za Komisiyo mu mwaka w'2001.

*HCNUDH : Ishami ry'Umuryango w'Abibumbye ryita ku Uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

** Aya mafaranga miliyoni cumi n'eshatu ibihumbi magana inani makumyabiri na bitanu na magana arindwi mirongo itanu n'atanu (13.825.755 FRW) ni ayasagutse ku nkunga Igihugu cy'u Bubiligi cyari cyageneye inama ya 26 ya Komisiyo Nyafurika y'Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu n'ubw'Abaturage yabereye i Kigali mu mwaka w'1999 kibinyujije kuri Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu. Mu gihe cyo gутегура iyi raporo, Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu yari imaze kuyasubiza lsanduku ya Leta yari yatanze ibyakoreshejwe muri iyo nama.

Ibisobanuro ku mbonerahamwe y'imikoreshereze y'amafaranga Komisiyo yahawe n'abaterankunga.

Komisiyo yahawe inkunga n'lshami ry'Umuryango w'Abibumbye ryita ku Uburenganzira bw'ikiremwamuntu. Iyo nkunga ingana n'amafaranga miliyoni makumyabiri n'eshatu, ibihumbi magana ane na mirongo itandatu na bitanu na mirongo itanu n'atatu (23.465.053 FRW) yakoreshejwe mu kubaka ikoranabuhanga mu itumanaho rya Komisiyo.

Ambasade ya Leta Zunze Ubumwe za Amerika mu Rwanda, ibinyujije kuri USAID, yateye inkunga Komisiyo ingana n'amafaranga miliyoni icumi ibihumbi magana cyenda na mirongo ine na bitatu magana inani na mirongo itanu n'abiri (10.943.852 FRW) agenewe kwigisha abakozi ba Komisiyo uburyo bwa gihanga mu gukora amaperereza mu byerekeye ihohoterwa ry'uburenganzira bw'ikiremwamuntu. Muri ayo mafaranga hakoreshejwe miliyoni indwi ibihumbi magana cyenda mirongo itanu na kimwe magana cyenda na mirongo inani (7.951.980 FRW) muri iyo gahunda. Amafaranga yasagutse yagenewe kugurira abahuguwe ibitabo n'izindi nyandiko zijanye n'ayo mahugurwa.

Umuryango utegamiye kuri Leta HELPAGE RWANDA na wo wahaye inkunga Komisiyo ingana n'amafaranga ibihumbi magana inani na mirongo itanu na bitandatu na magana abiri na mirongo cyenda n'atanu (856.295 FRW). Yakoreshejwe mu guhugura abapolisi, abacungagereza n'abakozi b'uwo muryango bakorera mu Ntara ya Cyangugu.

Ibiro by'Ubutwererane by'u Busuwisi mu Rwanda byahaye Komisiyo imodoka igenewe Ibiro bya Komisiyo bikorera mu Ntara ya Kibuye n'inkunga y'amafaranga miliyoni eshanu n'ibihumbi magana atandatu mirongo itandatu na birindwi (5.667.000 FRW). Yakoreshejwe mu guhugura abakozi bahagarariye Komisiyo mu Ntara zose ku nshingano zabo zihariye no mu guhugura mu birebana n'uburenganzira bw'ikiremwamuntu abapolisi 30 hamwe n'abayobozi b'uturere bose bakorera mu Ntara ya Kibuye.

*****

IV. UMWANZURO RUSANGE, IBITEGANYIJWE MU MWAKA W'2002 N'IBYIFUZO

4.1. Umwanzuro rusange.

4.1.1. Ku birebana no kurinda uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Nk'uko bisanzwe, imirimo ya Komisiyo muri uru rwego yakozwe mu byiciro bibiri : icyiciro cyerekeye uburenganzira mu by'imbonezamubano na politiki n'icyerekeye uburenganzira mu by'ubukungu, imibereho myiza, umuco n'amajyambere.

Ku byerekeye uburenganzira mu by'imbonezamubano na politiki, mu mwaka w'2001, nk'uko byagaragajwe haruguru, Komisiyo yakomeje gukurikirana bimwe mu bibazo yashyikirije mu mwaka w'1999 cyangwa m'uw'2000 byavuzweho muri raporo y'umwaka w'2000. Yanakurikiranye byinshi mu bibazo bishya yagejejweho muri uwo mwaka. Ibyo bibazo byose bikubiye mu ngeri zikurikira ibyerekeye ifatwa n'ifungwa binyuranyije n'amategeko, ibijyanye n'ibura ry'abantu, ihohoterwa ry'uburenganzira bwa muntu rikorwa n'ubuyobozi bwa gisiviri cyangwa ribuvugwaho, harimo n'ihohoterwa ryakozwe mu gihe cy'amatora, ibijyanye no kuvutswa uburenganzira ku rubanza ruboneye kandi ruciriwe ku gihe, ibyerekeye irangiza-rubanza ritinda cyane n'ibindi bibazo rusange cyangwa byihariye byagaragaye mu gihe Komisiyo yasuraga amakasho n'amagereza mu bice binyuranyije by'Ighugu mu myaka y'2000 n'2001.

Ibikorwa bya Komisiyo kuri ibyo bibazo bigizwe n'amaperereza asesuye yakozwe, yaranzwe kenshi no kujya aho ibivugwa byabereye no kubonana n'abantu b'impande zinyuranye babigizemo uruhare no kugirana imishyikirano imbona nkubone cyangwa mu nyandiko n'inzego zifite ububasha bwo kubonera ibisubizo ibibazo nka za Parike, Inkiko, Polisi y'Ighugu, Minisiteri zinyuranye, zirimo iy'Ubutabera n'lmikoranire y'Inzego, iy'Umutekano n'iy'Ingabo.

Umusaruro w'ibyo bikorwa wagaragariye mu ifungurwa burundu cyangwa ry'agateganyo cyangwa kuvanwa ku nkeke yo gukurikiranwa bya bamwe mu bo Komisiyo yasanze bafunze cyangwa bakurikiranwa ku buryo bunyuranyije n'amategeko no mu irangiza-rubanza ryakorewe bamwe mu bari barategereje bikabije.

Ku byerekeye uburenganzira mu by'ubukungu, imibereho myiza, umuco n'amajyambere, mu mwaka w'2001, Komisiyo yakomeje gukurikirana bimwe mu bibazo yagejejweho mbere, inakira n'ibindi bishya nabyo yakurikiranye ; ibi byose bikaba biri muri izi ngeri zikurikira : ibibazo bijyanye n'umutungo bwite, bigizwe cyane cyane n'ibibazo by'amazu n'amasambu, ibibazo binyuranye bijyanye n'ubukungu, ibibazo bijyanye n'uburenganzira bw'abana, harimo n'uburenganzira bwabo ku burezi, ibyerekeye uburenganzira ku murimo n'iyubahirizwa ry'amategeko agenga umurimo n'ibirebana n'uburenganzira ku mbereho myiza.

Muri ibi bibazo naho, ibikorwa bya Komisiyo byaranzwe no gukora amaperereza asesuye, arimo kugera aho imitungo amakimbirane ashingiyeho iri, no kugirana imishyikirano imbona nkubone cyangwa mu nyandiko n'inzego zifite ububasha bwo kubonera ibyo bibazo ibisubizo birambye cyangwa by'agateganyo. Muri izo nzego harimo : Minisiteri y'Ubutaka Gutuza Abantu no Kurengera Ibidukikije, Minisiteri

y'Ubutegetsi bwa Leta n'Imibereho Myiza y'Abaturage, Minisiteri y'Umutekano, Minisiteri y'Imari n'Igenamigambi, Minisiteri y'Ingabo, Minisiteri y'Urubyiruko Siporo n'Umoco, Parike n'Inkiko, Ubuyobozi bw'Intara, ubw'Umujiyi wa Kigali, ubw'Uturere tunyuranye n'ubw'Inzego z'ibanze hirya no hino mu gihugu.

Aho byashobokaga, Komisiyo yabanzaga kugeraze guhuza abagize impande zirebwa n'ikibazo kugira ngo ishakire hamwe na bo uburyo ikibazo cyabonerwa igisubizo mu bwumvikane. Icyakora, ahensi byabaye ngombwa ko Komisiyo ubwayo irengera inyungu z'abo yasangaga barengana. Muri abo, nk'uko byagaragajwe haruguru, benshi bashubijwe ibyo bari bafiteho uburenganzira bwemewe n'amategeko. Hari kandi n'abagannye Komisiyo batabanje kwitabaza inzego zishinzwe ibibazo byabo ngo bibananire. Aba bagiye bayoborwa, bakagirwa inama y'uburyo bakwiye gutanga ikibazo cyabo, bakanamenyeshwa ko izo nzego ziramutse zibatengushye mu byiciro byazo byose Komisiyo izakora ibishoboka byose kugira ngo barenganurwe.

N'ubwo yishimiye intambwe igaragara yatewe mu gusubiza ibibazo yagaragaje muri raporo y'umwaka w'2000, birimo ibyerekeye ifata n'ifunga bidakurikije amategeko, imanza zitarangizwa, ibibazo by'imitungo y'abatahutse n'ibyerekeye uburenganzira bw'abana, Komisiyo irasanga hagikenewe gukomeza umurego mu gushakira ibyo bibazo ibisubizo bihamye, kuko bikibangamiye benshi mu baturarwanda. Urugero ni nk'ibyerekeye ifunga ridakurikije amategeko, aho Komisiyo isanga Parike, na Parike Nkuru mu Rukiko rw'Ikirenga irimo, zikwiye kurushaho gukoresha ubushobozi zifite mu kubahiriza amategeko (reba ikirego cya MBANDA Jean). Urundi rugero, Inkiko ndetse na Parike zigiramo uruhare ni urwerekeye imanza zitinzwa nta mpamu cyangwa ku mpamu zidasobanutse (Reba Urubanza rwa KARANGANWA Emmanuel na NTAGANIRA Wellars n'urwa MUGENGA Joseph na bagenzi be). Mu birebana n'imikorere ya Parike n'Inkiko kandi, iyi raporo igaragaza ko hakibaho ukwivanga kw'ubutegetsi nyubahirizategeko, gushobora gutera ihohoterwa ry'uburenganzira bw'abaturage cyangwa gukerereza ibikorwa byo kubarenganura (reba Ifatwa n'ifungwa rya MUTEGWARABA Anonsiyata n'Urubanza rwa KARANGANWA Emmanuel na NTAGANIRA Wellars rwavuzwe).

Komisiyo yishimiye kubona ko byinshi mu bibazo yasanze bibangamiye ubutabera ari ibibazo Abayobozi b'Inkiko z'Ubujurire n'iza Mbere z'lremezo hamwe n'ababungirije bazi kandi basesenguye mu Nama yabo y'Umwiherero yabereye i Kigali kuva ku wa 17 kugera ku wa 28 Nzeri 2001. Imyanzuro y'uwo mwiherero ni kimwe mu byashingiweho mu gutegura ibyifuzo bisoza iyi raporo, Komisiyo yageneye inzego n'abantu banyuranye.

Komisiyo ikomeje gutera impungenge n'ibura ry'abantu inzego zibifitiye ububasha zitabonera ibisobanuro (reba Ibura rya HATEGKIMANA Jacques n'irya BUTUNGANE Anastase). Nk'uko byanditswe haruguru, Komisiyo isanga Polisi y'Igihugu na Minisiteri y'Ingabo bikwiye guhagurukira iki kibazo gikunze kugabanya icyizere cy'abaturage ku nzego za Leta mubihugu ibyo aribyo byose, iyo kitabonewe ibisubizo ku gihe.

Ikindi gikomeje gutera Komisiyo impungenge ni ukuba nta mabwiriza rusange Igihugu kigenderaho ku birebana n'ibibazo by'imitungo y'abatahutse nyuma y'imyaka myinshi mu buhunzi batewe n'ubuyobozi bubi bwaranke amateka y'u Rwanda. Iki kibazo

cyavuzweho muri raporo y'umwaka w'2000 ya Komisiyo n'ubu kiracyari ingorabahizi. Inkurikizi yo kutagira amabwiriza rusange ikaba ko mu bice binyuranye by'Igihugu abayobozi bamwe baragiye bishakashakiriza igisubizo, hamwe na hamwe bikaba byarakomeje kubyara amakimbirane hagati y'abatahutse n'abo basanze mu gihugu. Iki kibazo kandi Kiremerezwa n'uko Itegeko rishya rigenga ubutaka ritarajyaho, n'ubwo umushinga waryo umaze gutera imbere,

4.1.2. Ku birebana no guteza imbere uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Kubera ko yateye intambwe ya ngombwa mu birebana n'abakozi n'ibikoresho, Komisiyo yongereye ibikorwa byayo bijyanye no gukangurira no kwigisha Abaturarwanda uburenganzira bw'ikiremwamuntu. Imitunganyirize y'ibyo bikorwa yagezweho mu buryo bw'ibiganiro mbwirwaruhame byahawe abantu b'ingeri zinyuranye barimo : abarimu n'abanyeshuri bo mu mashuri makuru n'ayisumbuye, abanyeshuri babaga bari mu ngando zo kwitegura kujya muri Kaminuza no mu mashuri makuru, urubyiruko rutiga, ururi mu mashuri y'imyuga iciriritse n'abahagarariye inzego z'urubyiruko babaga bahuriwe mu ngando n'ubuyobozi bw'Intara cyangwa ubw'Amadini. Hanahuguwe kandi ba "Local Defence Forces" n'abandi bantu bahuriye mu mashyirahamwe cyangwa mu mirimo inyuranye babaga biyambaje Komisiyo kugira ngo ibahugure mu by' uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Mu mwaka w'2001, Komisiyo kandi yatanze ibiganiro mirongo itatu (30) kuri Radiyo Rwanda, ibinyujije mu kiganiro cyayo cya buri cyumweru "**Uburenganzira Iwacu**", cyatangijwe ku wa 13 Mata 2001 kigatambuka buri wa gatanu guhera saa kumi n'ebyiri n'imnoti mirongo ine n'itanu (18h45) kugera saa moya (19h00) za nimugoroba. Komisiyo yanagize uruhare mu bindi biganiro birebire bigera kuri birindwi (7) byatambutse kuri Televiziyo y'u Rwanda mu bihe binyuranye. Ibi biganiro byose, kimwe n'ibikorwa byihariye bivugwa muri raporo bijyanye n'amasabukuru y'uburenganzira bw'ikiremwamuntu n'inyandiko Komisiyo yashyize ahagaragara, byari bigamije guha abaturarwanda muri rusange ubumenyi bw'ibanze mu byerekeye uburenganzira bemerewe n'amategeko y'u Rwanda n'amasezerano mpuzamahanga u Rwanda rwasiye rukanayemeza, gushishikariza Leta y'u Rwanda gushyira umukono ku yandi masezerano mpuzamahanga wayumugabane wa Afurika rutarasinya no kuyemeza, kumenyekanisha inshingano za Komisiyo, ubushake n'ubushobozi bwayo bwo kugoboka abaturarwanda mu gihe bahohotewe, ariko binagamije kumvisha buri wese ko na we afite inshingano yo kubahiriza uburenganzira bwa bose.

Ikindi cyaranze imirimo ya Komisiyo mu rwego rwo guteza imbere uburenganzira bw'ikiremwamuntu ni amasomo asesenguye kurushaho Komisiyo yageneye ingeri z'abantu zihariye amara nibura iminsi ibiri (2), kandi agategurwa na Komisiyo ubwayo, ikanagira uruhare rw'ingenzi mu kuyatanga bitabujije ko yitabaza impuguke zifite ubushobozi bwo kuyunganira mu nshingano zayo. Bene ayo masomo yahawe abapolisi n'abacungagereza bakorera mu Ntara ya Cyangugu, akanategurirwa Ingabo zikorera mu majyaruguru y'igihugu, ari mu byo Komisiyo itezeho ko mu bihe biri imbere izo ngeri zabantu zihariye, zigwiriyemo abakozi ba Leta, zaba zimaze kugira ubushobozi burambye bwo guhuza imirimo zishinzwe n'amahame y'uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Ni muri urwo rwego kandi, nk'uko byavuzwe haruguru, Komisiyo yashyigikiye ishyirwaho rya za Clubs Urunana" z'uburenganzira bw'ikiremwamuntu mu mashuri yisumbuye, zatangiriye mu Ntara ya Butare, umwaka w'2001 ukaba wararangiye zimaze gukwira no mu Ntara za Byumba na Kigali Ngari. Mu guha abagize ayo mahuriro amahugurwa no kuborohereza uko ishoboye mu bikorwa byabo, Komisiyo yari igamije kubiba mu rubyiruko ruri mu mashuri yisumbuye imbuto y'umuco wo kwubahiriza uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

4.1.3. Mu birebana no guteza imbere Komisiyo.

Nk'uko byari biteganyijwe muri raporo y'umwaka w'2000, abagize Komisiyo babona, mu mwaka w'2001, Komisiyo yarageze kuri byinshi kubera ko yari imaze kugira abakozi bahagije, bityo Komisiyo - yashoboye kugaba amashami yayo mu Ntara icumi z'Ighugu. Abensi muri abo bakozi babonye amahugurwa mu gihugu n'abandi bake bahuguriwe mu mahanga. Ayo mahugurwa ahanini yari ashingiye ku mahame remezo ku uburenganzira bw'ikiremwamuntu n'ubuhanga bwo gukora amaperereza ku ihohoterwa ry'uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Icyizere Komisiyo yari imaze guhabwa n'abaterankunga mu mwaka w'2000 na cyo, mu mwaka w'2001, cyakomeje kwiyongera. Icyo cyizere cyagaragariye mu nkunga imishinga ya Komisiyo yahawe n'inzego z'ubutwererane z'ibihugu n'imiryango mpuzamahanga bifitanye umubano mwiza n'u Rwanda bigera kuri bitandatu (6). Izo nkunga zose hamwe zigera ku mafaranga miliyoni mirongo ine ibihumbi magana cyenda mirongo itatu na bibiri na magana abiri (40.932.200 FRW) Komisiyo yashyikirijwe yicungira imikoreshereze yayo (reba III. RAPORO Y'IMIKORESHEREZE Y'IMARI). Hari kandi n'izindi nkunga zakoreshejwe ku nyungu za Komisiyo, ariko imikoreshereze yazo igacungwa n'abaterankunga ubwabo.

4.1.4. Mu birebana n'umubano wa Komisiyo n'izindi nzego.

Mu mwaka w'2001, umubano rusange wa Komisiyo n'izindi nzego na wo wateye imbere, zaba inzego za Leta y'u Rwanda cyangwa inzego mpuzamahanga, iz'umugabane wa Afurika cyangwa z'ibindi bihugu n'imiryango cyangwa amashyirahamwe yigenga biharanira uburenganzira bw'ikiremwamuntu. Uwo mubano wahaye Komisiyo umwanya wo kumenyekanisha ibikorwa mu Rwanda mu kurinda no guteza imbere uburenganzira bw'ikiremwamuntu, muri rusange, no gusangira n'izo ncuti, by'umwihariko, ibyo Komisiyo yashoboye kugeraho.

4.2. Ibyo Komisiyo iteganya gukora mu mwaka w'2002.

Mu by'ingenzi Komisiyo iteganya gukora mu mwaka w'2002, harimo ibi bikurikira:

4.2.1. Mu birebana no kurinda uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Nk'uko biteganyijwe n'Itegeko riyishyiraho ryavuzwe haruguru, Komisiyo izakomeza kwakira ibirego n'ibibazo by'abaturage byerekeye ihohoterwa ry'uburenganzira bwabo rikozwe cyangwa ryakozwe n'urwego urwo ari rwo rwose cyangwa umuryango cyangwa umuntu ukorera mu Rwanda uwo ari we wese. Kubera ko umubare w'ibibazo Komisiyo igezwaho ugenda wiyyongera bitewe n'uko igenda imenyekana kandi ikarushaho gukorera hafi y'abaturage, Komisiyo izakora ibishoboka kugira ngo

yongere imbaraga zayo, yifashishije Amabwiriza yayo yerekeye imitunganyirize y'Ibibazo by'Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu ari mu mugerekwa wa mbere w'iyo raporo, amahugurwa y'abakozi n'ikoranabuhanga rigezweho.

Mu rwego rwa za gahunda zayo nshya, Komisiyo izihutira gushyira mu bikorwa ingingo ya 24 y'Itegeko n° 27/2001 ryo ku wa 28 Mata 2001 ryerekeye uburenganzira bw'umwana n'uburyo bwo kumurinda iohohoterwa. Iyo ngingo igena ko "Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu igomba guteganya uburyo bwihariye bwo gukurikirana uko uburenganzira bw'umwana bwubahirizwa". Ni ukuvuga ko mu bibazo Komisiyo iteganya guhagurukira by'umwihariko mu mwaka w'2002 harimo ibijyanye n'ihohoterwa ry'uburenganzira bw'abana, byaba ibifitanye isano n'icyaha cyo gusambanya abana gihanwa n'Itegeko rimaze kuvugwa cyangwa ibyerekeye imutungo y'abana b'imfubyi bivugwa muri iyi raporo kimwe no mu y'umwaka w'2000, byaba n'ibindi byose bivutsa abana amahirwe bemerewe n'amategeko n'amasezerano mpuzamahanga cyangwa y'umugabane wa Afurika u Rwanda rwashyizeho umukono rukanayemeza.

Indi gahunda nshya ya Komisiyo ijyanye no kurinda uburenganzira bw'abaturarwanda no kugenzura ko bwubahirizwa ni iyerekeye ikurikiranwa ry'imrimo y'Inkiko Gacaca. Kubera ko uburenganzira ku ubutabera buboneye ari bumwe mu burenganzira shingiro n'ubundi bushamikiyeho. Komisiyo yiyeje gutanga umusanzu w'inama n'ibitekerezo ku nzego zikuriye Inkiko Gacaca ishingiye ku byo abakozi bayo babishinzwe, cyane cyane abakorera mu ntara, bazaba bayigejejeho ku birebana n'imrimo y'izo nkiko.

Komisiyo kandi irateganya gusubukura zimwe muri za gahunda zivugwa muri raporo y'umwaka w'2000 zakererejwe mu gihe gishize n'inzitizi zinyuranye : muri izo gahunda harimo amaperereza yaguye ku miterere y'uburenganzira bw'Ikiremwamuntu mu Rwanda, byaba muri rusange cyangwa ku birebana n'ingeri z'abantu zihariye, nk'abagore, abana n'abandi. Harimo kandi n'ibikorwa bijyanye no gukurikirana mu nkiko abagaragayeho ibimenyetso bifatika by'ihohoterwa ry'uburenganzira bw'Ikiremwamuntu, nk'uko biteganywa n'gingo ya kane (4) y'Itegeko rishyiraho Komisiyo.

Komisiyo izakora gahunda yo gukurikiranira hafi ibibazo bijyanye n'ivangura iryo ari ryo ryose nk'uko byateganyijwe n'Inama ya gatatu mu rwego rw'lsi yo kurwanya irondabwoko, ivanguramoko, kutihanganira abanyamahanga no kutoroherana bijvana na byo.

4.2.2. Mu birebana no guteza imbere uburenganzira bw'Ikiremwamuntu.

Komisiyo izakomeza kandi izagura gahunda zayo zigamije gukangurira abaturarwanda b'ingeri zose uburenganzira bwabo n'ubw'abandi, ibinyujije mu biganiro mbvirwaruhame, mu kiganiro cyayo "uburenganzira lwacu" gihita kuri Radiyo Rwanda, mu biganiro bitambuka kuri Televiziyo y'u Rwanda no mu mfashanyigisho zinyuranye ku ngeri z'uburenganzira bw'Ikiremwamuntu.

Ku birebana no kwigisha urubyiruko, by'umwihariko, Komisiyo izafatanya na Minisiteri y'Uburezi n'izindi nzego cyangwa imiryango ibifitiye mu nshingano zayo gутегура imfashanyigisho zigamije kwinjiza amahame y'uburenganzira bw'Ikiremwamuntu muri

gahunda y'inyigisho z'amashuri yisumbuye yo mu Rwanda. Mugihe cyo gutegura iyi raporo, umushinga w'icyo gikorwa wari umaze kunononsorwa n'impande zose zibitemo uruhare harimo na Komite Mpuzamahanga ya "Croix-Rouge". Komisiyo izakomeza n'izindi gahunda zижyanye no kwisha uburenganzira bw'ikiremwamuntu ingeri z'abantu zihariye zivugwa muri iyi raporo zirimo abashinzwe umutekano. abayobozi b'inzego z'ibanze abayobozi b'inzego z'urubyiruko n'iz'abategarugori n'abari.

Mu bindi Ibikorwa by'ingenzi Komisiyo yateganyirije umwaka w'2002 harimo ibijyanye n'imbanzirizamushinga y'amahame Nyarwanda yerekeye Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu (Charte rwandaise des Droits de l'Homme/Rwandan Charter of Human Rights). Uyu mwaka uzaba uwo kungurana inama hagati ya Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu na Komisiyo ishinzwe Gutegura Itegeko Nshinga n'Ivugurura ry'andi Mategeko hagamijwe kureba uko iyo nyandiko yaba kimwe mu bice bizagira imbanzirizamushinga y'Itegeko Nshinga ry'u Rwanda.

Komisiyo kandi izakomeza gushishikariza Leta y'u Rwanda akamaro ko gusinya no kwemeza amasezerano Mpuzamahanga n'ay'Umugabane wa Afurika agamije kurinda no guteza imbere uburenganzira bw'ikiremwamuntu aho bitarakorwa. Mu yo Komisiyo yibutsa, harimo Amasezerano Y'Umuryango w'abibumbye yo mu mwaka w'1984 agenewe kurwanya iyica rubozo n'ibindibihano n'ibikorwa by'ubugome, bya kinyamaswa cyangwa bitesha umuntu agaciro. Aya Masezerano yavuzwe mu byifuzo Komisiyo yagaragaje muri raporo y'umwaka w'2000 ni imwe mu nzira zishobora no korohereza u Rwanda gusaba abanyabyaha rwifusa gukurikirana bihishe muri bimwe mu bihugu byayashyizeho umukono bikanayemeza

4.2.3. Mu birebana no guteza imbere Komisiyo.

N'ubwo umwaka w'2001 wagejeje Komisiyo ku ntambwe igaragara mu birebana no kubaka ubushobozibwayo, Komisiyo yemera ko hakiri izindi ntambwe zikenewe kandi ikwiye gutera mu w'2002 mu rwego rwo kongera ubwo bushobozibwayo no kubuhaza n'inshingano zikomeye ihabwa n'Itegeko riyishyiraho. Muri izo ntambwe harimo: kongera abakozi ba Komisiyo mu ntara, kugirango Komisiyo irusheho kwegera abaturage, gukomeza guha abakozi bose amahugurwa ajyanye n'imrimo basabwa no kubongerera ibikoresho, cyane cyane ibijyanye n'ikoranabuhanga mu by'itumanaho.

Kubera imikoranire myiza Komisiyo ifitanye n'inzego za Leta, ibihugu by'incuti n'Imiryango Mpuzamahanga cyane cyane Umuryango w'Abibumbye binyuze ku Ishami ryawo ryita ku Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu no ku rishinzwe amajyambere, Komisiyo ifite icyizere ko amikoro n'ibindi bikenewe kugirango igere ku ntego za yo mu mwaka w'2002 bizaboneka uko bikwiye.

4.3. Ibyifuzo

Muri raporo yayo y'umwaka w'2000. Komisiyo yagaragaje ibyifuzo cumi na bine (14) bishingiye ku bibazo yagejweho n'ibyo yakurikiranye mu mirimo yayo. Komisiyo yishimiye ko bimwe muri byo byashyizwe mu bikorwa, ibindi bikaba byaratangiye kuganirwaho mu nzego zinyuranye.

Abagize Komisiyo icyakora basanga ari ngombwa kugaruka ku byifuzo bimwe na bimwe no kugaragaza ibi bishya bishingiye ku mirimo yakozwe mu mwaka w'2001, bikaba ari ibi bikurikira:

4.3.1. Kuri Perezida wa Repubulika Guverinoma, Inteko Ishinga Amategeko n'Urukiko rw'ikirenga.

- Gushyigikira ivugururwa ry'itegeko rishyiraho Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu, bityo ububasha bwayo n'ibindi bijyanye n'inshingano zayo bikarushaho kunoga no gusobanuka;
- Gushyigikira ukwhutishwa kw'ivugururwa ry'itegeko rigenga ubutaka no gusuzuma neza ko risubiza ibibazo by'ingutu abaturarwa bafite muri urwo rwego;
- Guha za Parike, Inkiko na Polisi y'Igihugu n'abakozi bakorera izo nzego mu byiciro binyuranye ahantu ho gukorera, ibikoresho. ubumenyi n'agaciro mu maso y'umuryango mugari w'Abanyarwanda bijyanye n'uburemere bw'inshingano bahabwa n'amategeko;
- Gukomeza umurego mu kubahiriza uburenganzira bw'umwana binyuze mu kumurinda iohoterwa, guhana abarikora, kurinda no guteza imbere ibyamuha uburere n'imibereho myiza byose;
- Gutumiza inama ngishwanama ku buryo Leta yarushaho kuzuza neza inshingano ihabwa n'amasezerano y'Amahoro ya Arusha ku birebana no kubahiriza uburenganzira bw'abatahutse nyuma y'imyaka myinshi y'ubuhunzi no kugena ingamba zifatika haherewe ku myanzuro y iyo Nama;
- Gushakana umwete uburyo abari abakozi b'ibigo bya Leta byeguriwe abikorera ku giti cyabo bahabwa imperekeza bemerewe n'amategeko;
- Kwihihisha ivugururwa ry'Itegeko-teka ryo kuwa 22 Kanama 1974 rigenga Isanduku y'Ubwiteganyirize y'u Rwanda hazirikanwa ko rita gihuye n'igihe kandi ritari ryarateganyije ibaje kuranga amateka y'Igihugu nko kuva mu gihugu igihe kirekire ku mpamvu zitabaturutseho kw'abaturage bamwe bari barayigiriye ikizere ;
- Gushishikariza inzego za Leta zose gutanga urugero rwiza mu kubahiriza amategeko n'amasezerano yashyizweho umukono ku buryo bwemewe, byaba mu birebana n'amasoko Leta itanga cyangwa mu bindi bijyanye no kwishyura ibicuruzwa n'imirimo Leta iba yarakorewe cyangwa imitungo y'abantu iba yarakoresheje ku nyungu z'Igihugu;
- Gushakana umwete igisubizo ku kibazo cy'abari barazigamye mu Isanduku yo Kuzigama y'u Rwanda yahombye bakaba barasizwe iheruheru n'iryo homba;
- Gushyigikira ku buryo bushoboka bwose ubwigenge n'ubwisanzure bw'ubucamanza no kubikangurira abaturarwanda bose, cyane cyane abari mu butegetsi byubahirizategeko;

- Gushakira ibisubizo bihamye ikibazo cy'ingutu cy'ifata n'ifunga bidakurikije amategeko;
- Kwiutira gushakira igisubizo ikibazo cy'ingutu cy'irangizwa ry'imanza kugira ngo ibyemezo b'inkiko bigire agaciro;
- Gufatira ibyemezo bamwe mu bayobozi bagaragaraho uruhare mu ihohoterwa ry'uburenganzira bw'ikiremwamuntu bw'abo bayobora cyangwa bagombaga kurenganura.

4.3.2. Ku baturarwanda bose.

- Gukomeza kugana Komisiyo, ku cicaro cyayo, i Kigali, no mu Biro byayo bikorera mu Ntara bayigezaho ibibazo n'ibitekerezo bijyanye n'uburenganzira bw'ikiremwamuntu;
- Kwitabira kubungabunga Uburenganzira bwabo n'ubw'abandi;
- Kurwanya akarengane n'umuco wo kudahana;
- Kureshaho kumenya uburenganzira n'inshingano bya muntu.

*****

IMIGEREKA

UMUGERAKA WA MBERE

AMABWIRIZA YA KOMISIYO Y'IGIHUGU ISHINZWE BURENGANZIRA BW'IKIREMWAMUNTU AGENGA IMITUNGANYIRIZE Y'IBIBAZO BY'UBURENGANZIRA BW'IKIREMWAMUNTU

Ishingiye ku Itegeko n°04/3 ryo ku wa 12 Werurwe 1999 rishyiraho Komisiyo y'igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'lkiremwamuntu cyane cyane mu ngingo zayo za 3, 4, 5, 7 na 12 ;

Ishingiye ku Itegeko ngengamikorere rya Komisiyo y'igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'lkiremwamuntu ryo ku wa 13 Nzeri 2000 cyane cyane mu ngingo zaryo za 7, 8, 9 na 20 (c) ;

Komisiyo y'igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'lkiremwamuntu yitwa Komisiyo mu ngingo zikurikira iteranye mu nama yayo yo ku wa 28 Werurwe 2002 yemeje aya mabwiriza agenga imitunganyirize y'ibibazo by'uburenganzira bw'lkiremwamuntu.

ICYICIRO CYA I : ISOBANURAMAGAMBO.

Ingingo ya 1: Uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Uburenganzira bw'ikiremwamuntu ni urusobe mu bwuzuzanye bw'uburenganzira n'ubwigenge byemerewe buri wese bigamije guhesha umuntu agaciro ; kumufasha kubana n'abandi mu busabane ; kugira imibereho myiza no kumurinda kuvogerwa.

Uburenganzira bw'ikiremwamuntu buteganywa n'amategeko mu rwego rw'igihugu, mu Masezerano n'Amatangazo Mpuzamahanga byemewe kandi bikarengerwa n'ibihugu bigendera ku mategeko.

Ingingo ya 2 : Ihohoterwa ry'uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Ihohoterwa ry'uburenganzira bw'ikiremwamuntu ni igikorwa cyose n'imigirire bihutaza, bibangamira cyangwa byambura umuntu uburenganzira n'ubwigenge byemerewe buri wese nk'uko biteganywa n'amategeko y'igihugu, amasezerano n'amatangazo mpuzamahanga byerekeye uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Ingingo ya 3 : Ikurikiranwa ry'ibibazo by'uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

Komisiyo isuzuma ikanakurikira ibikorwa n'ibindi byose byahutaje, cyangwa byahutaza uburenganzira bw'ikiremwamuntu ku butaka bw'u Rwanda, kugira ngo

hagaragazwe ukuri kandi hakurikijwe amategeko, habe ibihano, ku bahutaje ubwo burenganzira, haba ku byahise cyangwa ku biriho.

Komisiyo ikurikirana ibibazo yaregewe, yamenye cyangwa yibwirije.

ICYICIRO CYA II: IBIREGO N'ISUZUMA RYABYO.

Ingingo ya 4: Abashobora kuregera Komisiyo.

Komisiyo ishobora kuregerwa na :

- a) Umuntu wese wumva ko uburenganzira bwe bwahohotewe ;
- b) Undi muntu abikoze ku nyungu rusange cyangwa mu izina ry'uwahohotewe yerekanye ko nyirubwite atabasha kwitangira ikirego, cyangwa umwunganira mu rwego rwemewe n'amategeko ;
- c) Umuryango utegamiye kuri Leta werekanye ko nyiri ubwite atabasha kwitangira ikirego;
- d) Umuntu cyangwa umuryango utegamiye kuri Leta iyo hari ihohoterwa ry'igice kimwe cy'abantu kubera impamvu zishingiye ku ivangura;
- e) Umuntu mu izina ry'abandi bahohotewe kimwe ;
- f) Umuryango cyangwa ishyirahamwe mu izina ryawo cyangwa ryaryo, cyangwa mu izina ry'umwe mu babigize bikozwe n'ubihagarariye.

Ingingo ya 5:Ibirego bishobora kwakirwa.

Komisiyo yakira ibirego byose by'ihohoterwa ry'uburenganzira bw'ikiremwamuntu nk'uko bisobanurwa n'ingingo ya 2 y'aya mabwiriza.

Ibirego bigomba gutangwa hakurikijwe ibiteganywa mu ngingo za 3, 4, 5, 6 z'aya mabwiriza.

Komisiyo yakira ibirego nta kiguzi gitanzwe.

Ibirego byakirwa ni :

- a) Ibirego byashyikirijwe izindi nzego zishinzwe kubikemura bikagaragara ko bitakemuriwe igihe;
- b) Ibirego byarangiye kwigwa mu nzego z'ubucamanza ariko bikaba bigaragara ko zitubahirije amahame y'uburenganzira bw'ikiremwamuntu
- c) Ibirego bishingiye ku bibazo byakemuwe n'inzego zibishinzwe ariko ibyemezo byabyo ntibishyirwe mu bikorwa.

Hashingiwe mu bivugwa muri izi ngingo, Komisiyo ntisimbura inzego za Leta n'iz'ubucamanza. Ntisubiramo ibyemezo cyangwa imanza zaciwe, ariko iyo bigaragara ko ari byo bihohotera cyangwa binyuranyije n'amahame y'uburenganzira bw'ikiremwamuntu, Komisiyo irabyakira ikabikurikirana.

Ingingo ya 6: Ibirego bitakirwa na Komisiyo.

Ibirego bitakirwa na Komisiyo ni :

- a) Ibirego bitubahirije ibivugwa mu ngingo ya 5 y'ayamabwiriza;
- b) Ibirego birimo ibitutsi, amabwire, impuha, guca igikuba, ibitagaragaza neza ababitante, ibigamije gukinisha ababikurikirana.

Mu gihe Komisiyo yashyikirijwe ikirego kitujuje ibya ngombwa bisabwa, ifite inshingano yo kumugira inama no kuyobora uwatanze ikirego mu nzego zishinzwe kugikemura.

Ingingo ya 7: Ibirego bikurikiranwa ku buryo bw'umwihariko.

Ibirego byose birebana n'uburenganzira bukurikira byitabwaho ku buryo bw'umwihariko:

- a) Uburenganzira bwo kubaho ;
- b) Uburenganzira bwo kuticwa urubozo no kudahanishwa ibihano birimo ubugome bukabije cyangwa bitesha umuntu agaciro ;
- C) Uburenganzira bwo kutagirwa umucakara no kudashyirwa mu buja cyangwa kudakoreshwa imirimo y'agahato ;
- d) Uburenganzira bwo kudahanirwa ko wakoze ikibujijwe cyangwa wanze gukora igitgetswi niba mu gihe ibyo ukurikiranweho byabaga, amategeko y'igihugu cyawe cyangwa amategeko mpuzamahanga, atarabyitaga icyaha igihe byakorwaga ;
- e) Uburenganzira bw'umuntu bwo kugira no guhorana aho yaba ari hose ubuzima gatozi
- f) Uburenganzira bwo kwishyira ukizana mu bitekerezo, mu mutimanama no mu byerekeye idini ;
- g) Uburenganzira bwo kudafungwa uzizwa gusa ko wananiwe kubahiriza ibyo wiyemeje mu masezerano.

ICYICIRO CYA III: IYAKIRA RY'IBIREGO.

Ingingo ya 8: Ibiro byakira ibirego

Komisiyo ifite ibiro byihariye byakira ibirego ku cyicaro cyayo no mu biro byayo bikorera mu ntara. ibirego bishobora gutangwa mu magambo, mu nyandiko, kuri telefoni, kuri fax cyangwa e-mail. Mu buryo bwose bwakoreshwa hagomba kuzuzwa ifishi yabigenewe.

Ingingo ya 9: Ikirego mu magambo

Ikirego mu magambo gitangwa n'utazi kwandika no gusoma. Ikirego gitanzwe mu magambo yakirwa n'umukozi wa Komisiyo ubishinzwe. Nyuma yo kwakira no kumva nyir'ikirego, umukozi wa Komisiyo yuzuza ifishi ivugwa mu ngingo ya 8. Nyuma yo kuzuza ifishi, umukozi wa Komisiyo asomera nyir'ikirego ibiyikubiyemo, uwatanze ikirego yakumva bihuye n'ibyo avuze agateraho igikumwe. Umukozi wa Komisiyo na we agomwa gusinya iyo nyandiko.

Ingingo ya 10 : Ikirego kuri telefoni

Ikirego kuri telefoni gishobora kwakirwa n'umwe mu bagize Komisiyo cyangwa mu bakozi bayo. Ucyakiriye akigeza bidatinze ku mukozi ushinzwe kwakira ibirego kandi agasaba ugitanze kubishyira mu nyandiko isobanura neza imiterere yacyo n'umwirondoro w'ugitanze hakurikijwe ibiteganywa n'gingo ya 11.

Ingingo ya 11: Ikirego mu nyandiko

Ikirego mu nyandiko cyandikirwa Perezida wa Komisiyo kigashyikirizwa umukozi ushinzwe ibirego ku cyicaro cya Komisiyo cyangwa uhagarariye Komisiyo mu biro byayo mu Ntara. Nyiri kwandika agomba kugaragaza aho abarizwa uburyo bushoboka bwo kumugeraho n'ubwo ari bwo bwose (agasanduku k'iposita, telefoni, fagisi, E-mail, etc....).

Mu gihe bishobotse, ikirego gishobora kuzuzwa ku ifishi yabigenewe nyir'ubwite ahibereye ku cyicaro cya Komisiyo, cyangwa mu biro byayo mu Ntara. Ikirego cyose gitanzwe mu nyandiko igaragaza neza imiterere y'ikibazo, aho ugitanze abarizwa n'umwirondoro we.

Ingingo ya 12 : Ibirego bitanzwe n'abafite ubumuga bwhariye

Mu gihe bigaragara ko utanga ikirego afite ubumuga butamwemerera kwitangira no gukurikirana ikirego, afashwa n'umwandikira, umusemurira imvugo itazwi cyangwa amarenga. Iyo bibaye ngombwa, Komisiyo ikora ibishoboka kugira ngo imufashe mu gihe adafite umuhagarariye yizeye. Imyirondoro y'ufite ubumuga n'umuhagarariye igomba kugaragara ku ifishi.

Ingingo ya 13 : Ibigize dosiye yikirego.

Buri kibazo cyakiriwe kigira dosiye ikubiyemo ibi bikurikira:

- a) Nimer ya dosiye ;
- b) Urwandiko cyangwa inyandiko mvugo y'ikirego ;
- c) Ifishi yujujwe n'umukozi wa Komisiyo ubishinzwe ;
- d) Inyandiko cyangwa inyandiko mvugo hagati ya Komisiyo n'urega, uregwa, cyangwa n'izindi nzego zirebwa n'icyo kibazo ;
- e) Rapor y'amaperereza uko yagiye akurikirana ;
- f) Ubuhamya bwatanzwe kuri icyo kibazo ;
- g) Inyandiko mvugo z'inama za Komite isuzuma ibirego ;
- h) Imyanzuro ya Komisiyo kuri icyo kibazo.

Bitabujije ko n'ikindi kimenyetso cyangwa inyandiko bifitanye isano n'icyo kirego bishyirwa muri iyo dosiye.

Ingingo ya 14: Abarega benshi - uregwa umwe - ikirego kimwe.

Iyo umuntu aregwa n'abantu benshi batandukanye ikirego gisa, Komisiyo ishobora kubashyira muri dosiye imwe ikabakurikirana hamwe.

Ingingo ya 15: Abaregwa benshi - urega umwe - ikirego kimwe.

Iyo umuntu umwe aregwa abantu benshi ikirego kimwe, Komisiyo ishobora kubashyira muri dosiye imwe ikayikurikirana hamwe.

Ingingo ya 16 : Komite isuzuma ibirego.

Komisiyo ishyiraho Komite ishinzwe kwiga ku buryo bunononsoye iyakirwa ry'ibirego n'ibya ngombwa byose bikenewe kugira ngo ikurikiranwa ibirego. Iyo Komite itegurira Komisiyo imyanzuro ku kirego gikurikiranwa kugira ngo ibashe gufata icyemezo, inayobora ibazwa ry'abahamagawe na Komisiyo nkuko bitegenywa mu ngingo ya 21.

Iyo Komite igizwe n'Abakomiseri batatu nibura, abayobozi b'inzego zishinzwe amaperereza ku bibazo by'uburenganzira bw'ikiremwamuntu hamwe n'abakozi bagikozeho amaperereza.

Iyo Komite ishobora kuba ihoraho nk'uko yahinduka hakurikijwe imiterere y'ikibazo. Mbere yo gusubiza cyangwa gutanga ubuhamya, uwatumijwe na Komisiyo kugira ngo imwumve, abanza kurahira muri aya magambo "jyewe.....ndahiriye Komisiyo ishinzwe Uburenganzira bw'ikiremwamuntu - n'imbere y'iyi nteko ko ibyo ngiye kuvuga ari ukuri".

Ingingo ya 17 : Iterana rya Komite isuzuma ibirego.

Komite ishinzwe ibirego Iterana rimwe mu byumweru bibiri n'igihe cyose bibaye ngombwa. Ubuyobozi bw'nama n'ubwanditsi bikorwa na Komiseri n'umuyobozi b'Urwego rurebwa n'ikibazo cyigwa.

ICYICIRO CYA IV: IKURIKIRANWA RY'IBIREGO.

Ingingo ya 18 : Inzira ibirego binyuramo muri rusange

Umukozi ushinzwe kwakira ibirego amaze kuzuza ifishi y'ikirego, iherekejwe n'izindi nyandiko z'banze, igezwa ku Muyobozi w'Urwego kireba. Urwego rusuzuma niba gishobora kwakirwa cyangwa kutakirwa no kureba niba hari ibindi bisobanuro bikenewe ; bikamenyeshwa Komiseri ushinzwe gukurikirana imirimo yarwo kugira ngo icyemezo cyo gutangiza amaperereza cyangwa kutakirwa kw'ikirego gifatwe. Rapor y'ibyemezo byafashwe igezwa kuri Komite ishinzwe ibirego.

Ingingo ya 19 : Inzira y'ikirego cyinyujije mu biro bya Komisiyo mu Ntara.

Umwe mu bakozi muri Komisiyo mu Ntara wakiriye ikirego yuzuza ifishi y'ikirego, agashaka n'izindi nyandiko z'banze.

Umuyobozi w'ibiro bya Komisiyo mu Ntara asuzuma ubwhutirwe bw'ikirego, agasuzuma niba gishobora kwakirwa cyangwa kutakirwa nk'uko biteganywa mu ngingo ya 5 n'ya 6 z'aya mabwiriza. Areba kandi niba hari ibindi bisobanuro bikenewe. Ibyemezo byose umuyobozi w'Intara afashe ku birebana n'ibirego agomba kubimenyeshwa mu nyandiko komite y'ibirego bitarenze iminsi 7.

Ingingo ya 20 : Amaperereza.

Iperereza rikorwa ku birego byakiriwe bikanemerwa.

- a) Inzandiko zitumira, izisaba ubuhamya, izisaba ibimenyetso n'ibisobanuro by'banze ndetse n'nyandiko zimenyeshwa ko ikirego cyakiriwe cyangwa kitakiriwe zishyirwaho umukono n'Umuyobozi w'Urwego cyangwa Uhagarariye Komisiyo mu Ntara. Imiterere y'izi nyandiko iri mu migereka y'aya mabwiriza ;
- b) Iyo uregwa yemeye icyo aregwa, amaperereza arahagarara, Komisiyo igafasha impande zombi kurangiza ikibazo mu bwumvikane, uretse ibibazo birebana n'uburenganzira buvugwa mu ngingo ya 6 y'aya mabwiriza ;
- c) Iyo uregwa yamenyeshejwe ibyo aregwa ntabyemere hasabwa ibisobanuro. Ibisibanuro atanze bimenyeshwa uwarezwe, nawe yaba atabyemera Umuyobozi w'Urwego cyangwa Uhagarariye Komisiyo mu Ntara ageza dosiye kuri Komite ishinzwe ibirego n'uburyo ateganya uko amaperereza azakorwa ;
- d) Komisiyo ishobora guhamagaza cyangwa gusanga urega n'uregwa ngo ibumve bombi

- e) Komisiyo ishobora no guhamagara abagabo ku mpande zombi;
- f) Iyo uregwa atatabye inshuro ebyiri ku mpamvu atamenyekanishije ngo zemerwe, Komisiyo ikurikiza ibiteganywa n'amategeko mu nshingano zayo.

Ingingo ya 21: Umahango w'ibazwa ryabahamagawe

Abahamagawe bashobora kubazwa mu ruhame cyangwa mu muhezo. Mbere yo kubazwa abahamagawe barahirira imbere ya Perezida wa Komite ishinzwe ibirego iteganywa mu ngingo ya 16 y'aya mabwiriza.

Kubazwa mu muhezo bisabwa n'urega, uregwa cyangwa utanga ubuhamya. Ariko bikemezwa na Komite. Perezida wa Komite ishinzwe ibirego na we ashobora gutegeka ko ibazwa riba mu muhezo.

Ingingo ya 22: Ikemurwa ry'ibibazo.

Ikemurwa ry'ibibazo, rishobora guca mu nzira zikurikira :

- a) Ubwumvikane bw'impande zombi ;
- b) Uciye mu nzira ziteganywa n'amategeko.

Ikibazo cyose cyakurikiranywe na Komisiyo iragikomeza kugera gifatiwe umwanzuro.

Ingingo ya 23 : Isozwa ry'iperereza n'imyanzaro ku birego.

Iyo amaperereza arangiye, imyanzuro imenyeshwa abarebwa n'ikibazo. Rapor yihariye ikorerwa inzego ziteganywa n'itegeko rishyiraho Komisiyo.

ICYICIRO CYA V: INGINGO ZINYURANYE N'IZISOZA

Ingingo ya 24 : Iperereza rusange mu gihugu.

Biturutse ku miterere y'ibibazo, yamenye cyangwa yamenyeshejwe, Komisiyo ikoresha iperereza rusange mu Gihugu kugira ngo ukuri kujye ahagaragara n'ibisubizo byibyo bibazo, biboneke.

Uko iryo perereza rusange rikorwa n'aho rizakorerwa bitangazwa mu gihugu hakoreshejwe uburyo bwose bushoboka.

Bitewe n'imiterere y'ikibazo Komisiyo yiambaza, impugu ke zinyuranye.

Ingingo ya 25 : Isubizwa ry'amafaranga y'ingendo.

Iyo umuntu atumijwe na Komisiyo kugira ngo atange ubuhamya bikaba ngombwa ko afata imodoka itwara abagenzi (minibus/bus), amafaranga y'urugendo yatanze arayasubizwa. Iyo bibaye ngombwa Komisiyo iramucumbikira.

Ingingo ya 26 : Ihindurwa ry'aya mabwiriza.

Guhindura aya mabwiriza bishobora gusabwa n'umwe mu bagize Komisiyo ; bikemezwa nibura na batanu mu bagize Komisiyo.

Ingingo ya 27 : Ikurikizwa ry'aya mabwiriza .

Aya mategeko atangira gukurikizwa akimara gushyirwaho umukono n'abagize Komisiyo y'Igihugu ishinzwe Uburenganzira bw'Ikiremwamuntu.

Bikorewe i Kigali ku wa 28 Werurwe 2002.

Abagize Komisiyo bemeye aya mabwiriza:

Komiseri GASANA Ndoba, Perezida wa Komisiyo,

Komiseri KANYANGE Anne Marie,

Komiseri KAYUMBA Déogratias,

Komiseri NDAHIRO Tom,

Komiseri NKONGOLI Laureni,

Komiseri SIMBURUDALI Théodore,

Komiseri UWIMANA Denys.

UMUGEREKA WA KABIRI

Abagize Komisiyo n'inshingano zabo:

Komiseri GASANA Ndoba,
Perezida wa Komisiyo.

Komiseri KANYANGE Anne Marie,
ashinzwe gukurikirana Urwego rushinzwe iby'uburenganzira bw'ikiremwamuntu mu by'ubukungu, imibereho myiza, umuco n'amajyambere.

Komiseri KAYUMBA Déogratias,
ashinzwe gukurikirana Urwego rushinzwe ubufatanye n'izindi nzego no guhuza ibikorwa by'amashami ya Komisiyo akorera mu Ntara.

Komiseri NDAHIRO Tom,
ashinzwe gukurikirana Urwego rushinzwe iby'uburenganzira bw'ikiremwamuntu mu by'imbonezamubano na politiki.

Komiseri NKONGOLI Laurent,
ashinzwe gukurikirana Urwego rushinzwe amategeko n'amakimbirane.

Komiseri SIMBURUDALI Théodore,
ashinzwe gukurikirana Urwego rushinzwe ubushakashatsi ku uburenganzira bw'ikiremwamuntu no guteza imbere Komisiyo.

Komiseri UWIMANA Denys,
ashinzwe gukurikirana Urwego rushinzwe gukangurira no kwigisha abaturage uburenganzira bw'ikiremwamuntu.

UMUGEREKA WA GATATU: ORGANIGRAMME DE LA COMMISSION NATIONALE DES DROITS DE L'HOMME

